

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2024

Romano džaniben

časopis romistických studií | 31. ročník | 1/2024

EDITORKY ČÍSLA:

Helena Sadílková

vedoucí Oddělení romistiky, Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií,
Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy

a

Lada Víková

působí na Katedře sociální a kulturní antropologie, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

Na obálce:

Tři budoucí švagři v Brekově (vlevo Koloman Gunár, uprostřed Tibor Demeter) | 1970, z rodinného
archivu Kolomana Gunára, autor fotografie neznámý

Obsah

Helena Sadílková, Lada Viková	
K úsilí Romů o rovnoprávné postavení a k různým podobám tohoto boje	5

RECENZOVANÁ ČÁST

Markéta Hajská	
Volby romských králů jako příklad sebeorganizování Romů v meziválečném období	19

Dušan Slačka, Lada Viková	
„...kde hrají, stávají se sensací vesnic“/ Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů	53

NERECENZOVANÁ ČÁST

Petra Gelbart	
„Mě taky spalte.“ Anamnéza vzpomínání a zapomínání v jedné rodině	101

Helena Sadílková, Lada Viková	
„Já sama bych to takhle nedotáhla.“ Rozhovor s Elenou Gorolovou	111

Elena Cinová, Koloman Gunár, Jan Ort	
Romové v Brekově. Rodinné fotografie a historicko-etnografický text Kolomana Gunára	129

RECENZE | ANOTACE

Martin Fotta a Paloma Gay y Blasco (eds.)	
<i>Ethnographic Methods in Gypsy, Roma and Traveller Research: Lessons from a Time of Crisis</i>	
(Jaroslav Šotola)	147

Jana Horváthová (a kol.) ...to jsou těžké vzpomínky. Vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu (Renata Berkyová)	153
Elena Marushiaková a Vesselin Popov (eds.) Roma Voices in History: A Sourcebook (Helena Sadílková)	159
Zilli Schmidt (/Zilli Schmidtová): Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen Sinteza / Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky (Eva Zdařilová)	168

K úsilí Romů o rovnoprávné postavení a k různým podobám tohoto boje³

V tomto monotematickém čísle časopisu *Romano džaniben* poskytujeme prostor tématu boj Romů za vlastní práva v nejširším smyslu obou částí této maximy. Zajímají nás různé způsoby definování cílů romských iniciativ usilujících o rovnoprávné a rovnocenné postavení a naším záměrem je přispět tak i k jejich mapování. Zároveň nás zajímají různé formy tohoto boje, respektive veřejné angažovanosti a osobního zapojení, neboť samotný „boj“, jak naznačují i texty zveřejněné v tomto čísle RDž, může mít skutečně velmi různé podoby. Rády bychom přitom zviditelnily jak boj Romů jako občanů proti svojí strukturální i přímé diskriminaci vedené na základě zvnějšku připsané identity, tedy boj za rovnoprávnost v oblasti občanského soužití, tak i boj konkrétních Romů za kolektivní práva Romů jako členů národnostní menšiny. Jak je zřejmé z celé řady historických studií, oba tyto směry občansko-aktivistických jednání, ať už individuálně, či kolektivně vedených, spolu mnohdy úzce souvisely/souvisejí. Elena Marushiakova s Vesselinem Popovem (2021) ve své knize *Roma Voices in History*,⁴ která se zabývá genezí emancipačních hnutí Romů v meziválečné střední, východní a jihovýchodní Evropě, dokonce mluví o nevyhnutelné dualitě takto (občansky a etnicky) ukotvené „romské identity“, z níž poté vyplývají jednání konkrétních Romů (viz recenzi H. Sadílkové v tomto čísle RDž). Oba tyto rozměry romského aktivismu spolu ovšem úzce souvisí i co se týče mobilizace k veřejnému jednání jako základu pro formování širších hnutí za práva Romů. Byla to právě i zkušenost diskriminované menšiny, která v různých situacích v minulosti vedla konkrétní Romy k rozpoznání nutnosti vytvořit si vlastní struktury jako oporu při obhajobě postavení Romů ve společnosti v situaci, kdy žádné jiné organizace a struktury, o které by se mohli opřít, neexistovaly, anebo nebyly schopné kýženou oporu zástupcům Romů poskytnout.

Může to znít překvapivě, ale právě o sebeorganizačních aktivitách Romů na území Evropy, byť i jen ve 20. století, toho bylo publikováno stále poměrně

1 Helena Sadílková působí na Oddělení romistiky, ÚESEBS FF UK. E-mail: helena.sadilkova@ff.cuni.cz

2 Lada Viková působí na KSKA FF Univerzita Pardubice. E-mail: Lada.Vikova@upce.cz

3 Jak citovat: Sadílková, H., Viková, L. 2024. K úsilí Romů o rovnoprávné postavení a k různým podobám tohoto boje. *Romano džaniben* 31 (1): 5–15.

4 Monografie byla vydána v rámci projektu Roma Interbellum, jenž si stanovil za cíl mapovat romskou emancipaci v meziválečném období. Dalším z výstupů byla kniha trojice editorů (Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova a Aleksandar Marinov) vydaná pod názvem *Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. (viz recenze v RDž – Dunajeva 2022).

málo, jakkoli jsou některé regiony a konkrétní období lépe popsány než jiné. Co se týče českých zemí a Slovenska, nejstarší dosud zdokumentované sebeorganizační aktivity spadají do dvacátých a třicátých let 20. století a zahrnují informace o založení různých romských, resp. spíše proromských spolků, na území východního Slovenska a konkrétně Košic (Jurová a Zupková 2007; viz též kapitolu věnovanou Československu ve výše zmíněné publikaci Marushiakova, Popov – Baloun 2021). Pro české země je dosud zatím jedinou významnější stopou bohužel velmi neurčitý náznak Josefa Serinka v rozhovoru s Janem Tesařem o tom, že se snažil přispět k organizaci mezinárodního setkání „ kočovných národů “ v Teplicích, které ovšem mělo být rozehnané policií (Serinek, Tesař 2016, 1: 37). Teprve nedávno byl také publikován první text věnovaný sebeorganizačním aktivitám Romů ve stejném období na území Moravy, ve větším detailu přibližující hlavní protagonisty meziválečného romského divadelního spolku ve Strážnici, který je možné interpretovat právě jako regionální snahu o sebeorganizaci (Viková 2022 a Slačka 2022, kteří svým bádáním navázali na dřívější texty k tématu, zejména zjištění Ctibora Nečase – např. Nečas 1997, 2009).

Co se týče hnutí Romů v letech 1945–1989, zůstává zde dosud mnoho bílých míst, která čekají na podrobné historické zpracování. Ústředním tématem tohoto období je vznik a fungování Svazu Cikánů-Romů (SCR), resp. Zvazu Cigánov-Rómov (ZCR), jako organizace, jejíž existence je v akademické literatuře k historii Romů v Československu z let 1948–1989 interpretována jako zlomový historický milník a nejviditelnější fáze dobového hnutí Romů motivovaného odporem proti postupující asimilační politice. Velmi podrobně je zmapovaná geneze této zásadní sebeorganizační aktivity, zejména na české straně (Sadílková, Slačka, Závodská 2018). Oběma svazům (SCR i ZCR) věnovaly určitou pozornost Nina Pavelčíková (2004) a Anna Jurová (1993), ve svých monografiích mapujících jinak přístupy státu k Romům v době poválečné až do roku 1989, a kapitolu věnovanou tomuto fenoménu zařadila do své monografie i Celia Donert (2017). Kromě těchto dílčích kapitol byla SCR konkrétně věnována i jedna samostatná výstava v Muzeu romské kultury v Brně (v roce 2009, tedy k výročí 50 let od vzniku SCR). Poměrně útlá doprovodná publikace (27 stran) představuje dosud nejpodrobnější text k působení této organizace (viz Lhotka 2009). Nejčerstvějším pokusem o představení aktivit ZCR je pak monografie René Lužici (2021). Za pozornost v tomto kontextu stojí i texty samotných zakladatelů těchto svazů, Miroslava Holomka (1969 a, b) a Antonína Facuny (1969), publikované v časopise *Demografie* v době oficiálního vzniku obou svazů. Mnohem méně pozornosti bylo dosud věnováno hnutí Romů po násilném zrušení obou romských svazů v českých zemích a na Slovensku – k dalšímu vývoji boje Romů za vlastní práva v českých zemích i na Slovensku v sedmdesátých a osmdesátých letech nebyl dosud publikován například žádný detailnější historický text. Co se týče české strany, některé aspekty tohoto vývoje popsala Milena Hübschmannová v textech věnovaných primárně vzniku autorské

romské literatury (srov. Hübschmannová 2006 [originál z 1999]) a zajímavý vhled do situace a omezených možností rozvoje tohoto hnutí nabízí i výběr z dopisů Andreje Gini adresovaných právě Mileně Hübschmannové (Giňa, Sadílková, Ryvolová 2013). M. Hübschmannová se tématu politické emancipace Romů věnovala i v jiných, obecněji laděných textech (Hübschmannová 1970, Romové v České republice 1999: 115–136). Velmi detailní práci věnovanou politickému romskému hnutí v českých zemích v době těsně před a po r. 1989 je nepublikovaná diplomová práce Jakuba Krčíka (Krčík 2002), jejíž části ve svém textu využil Pavel Pečínka (Pečínka 2009). K vývoji po roce 1989 na Slovensku najdeme souhrnnější texty v ambiciózní publikaci *Čaćipen pal o Roma* (Vašečka 2002), která si vzala za cíl podat dobově současnou zprávu o situaci Romů na Slovensku z nejrůznějších úhlů pohledu s hlavním důrazem na jejich proměňující se společenské postavení a státní politiky. Obsahuje tak i kapitoly k vývoji romského politického a společensko-kulturního hnutí, psané z perspektivy aktérů těchto hnutí i z dobově současného společensko-politologického pohledu. Podobná publikace byla vydána již dříve i pro situaci v českých zemích (Romové v České republice 1999) a také v ní je obsažen pohled samotných romských aktérů dobového dění (např. Holomek 1999).

Poměrně zásadním doplněním představy o možnostech a výsledcích romské sebeorganizace po roce 1989 realizovaných v rámci různých neziskových organizací a spolků se stalo téma boje za uznání romského holokaustu a za jeho připomínání. V poslední době byly publikované texty zaměřené na mezinárodně a mediálně sledovaný vývoj v českých zemích, které pomáhají mapovat postkomunistickou historii formování tohoto hnutí v Česku – vedeného Čenkem Růžičkou – usilujícího o zbourání vepřína na místě bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku a vybudování důstojného památníku romským a sintským obětem holokaustu (Smlsal 2022, Naxera a Vaňáčová 2021). Ke Slovensku existují texty seznamující s aktivitou neziskové organizace In Minoritas, která od r. 2005 usiluje o podporu veřejného připomínání válečného osudu Romů na Slovensku (např. Kumanová 2013), ovšem týká se jen konkrétních realizovaných aktivit, nikoli geneze této iniciativy jako takové a jejího dalšího pokračování (nebo jejích předchůdců). Co se týče politického hnutí Romů v Čechách a na Slovensku po r. 1989, na úrovni akademických textů o něm například z historického hlediska nebylo publikováno téměř nic (pomineme-li soudobé zprávy o vývoji v obou výše zmíněných souhrnných sbornících). Je přitom více než zřejmé, že co se týče nerovného postavení Romů v české a slovenské společnosti, představoval rok 1989 bohužel naprosto zásadní zlom směrem k hlubokému znejistění, resp. rozvratu určitých společenských a sociálních jistot a dosud existujících (jakkoli v porovnání s jinými menšinami zásadně posunutých) společenských hranic protiromského rasismu, včetně brutálních projevů rasově motivovaného násilí, jež přineslo bohužel i desítky obětí, včetně obětí smrtelných. Ač je k dispozici například celá řada situačních a tematických zpráv jak mezinárodních, tak i místních

lidskoprávních organizací, které se tématu věnovaly a věnují, z akademického a zejména historického pohledu není toto období zatím dostatečně popsáno. Chybí dokonce i hlubší zmapování rasistických postojů a jejich důsledků (viz například text v nedávné publikaci věnované devadesátým letům – Pehe 2023: 177–204) z pohledu historiků, natož potom texty mapující různé způsoby obrany ze strany Romů tváří v tvář zásadnímu zpochybnění jejich práv jako občanů i ohrožení jejich životů a životů jejich blízkých. I toto téma tak stále představuje významný volný prostor pro další badatele.

Toto číslo *Romano džaniben* přináší celkem pět textů, které téma boje za práva Romů na území bývalého Československa nasvědčují z velmi různých perspektiv a v kontextu historicky velmi odlišných období. Nabízejí přitom unikátní, dosud nepublikované informace a postřehy zásadní pro další uvažování o tématu právě v československém kontextu, v diachronní i synchronní perspektivě. Výrazným způsobem posouvají dosavadní znalosti o formách romské sebeorganizace v době první republiky (Hajská; Slačka, Viková), o poválečných a současných kolektivních i individuálních iniciativách směřujících k důstojnému připomínání holokaustu Romů v českém i mezinárodním kontextu a o boji za uznání Romů nejen jako obětí válečné genocidy (Slačka, Viková; Gelbart), ale i jako obětí zásadní protiprávně realizované politiky populační kontroly realizované v Československu od sedmdesátých let 20. století (Gorolová). Vedle toho také texty publikované v tomto čísle nabízejí vhled do romských sebeprezentačních aktivit, ve vztahu k zobrazování (a dokumentaci) vlastní historie (Slačka, Viková; Gelbart; Cinová a Gunár). Záměrně v tomto přehledu rozrušujeme hranici mezi odbornými, recenzovanými texty a texty publikovanými v revuální, nerecenzované části, protože pro vhled do různých aspektů sledovaného tématu boje za práva Romů jsou všechny stejně přínosné.

Text Markéty Hajské věnovaný volbám tzv. „cikánských králů“ v meziválečném období pracuje s tématem, které dosud stálo na samém okraji zájmu historiků, přestože nabízí zásadně nový vhled do možností a způsobů sebeorganizace a volby vlastních reprezentací mezi různými skupinami Romů na území prvorepublikového Československa. M. Hajská v textu odhaluje, jak se institut „romského krále“ – známý dříve jen v Polsku – dostával v meziválečném období do povědomí i československých Romů i Sintů, kteří následně začali organizovat volbu vlastní reprezentace. Ta měla zčásti fungovat i ve vztahu k neromské veřejnosti (alespoň dle společenské a mediální pozornosti, kterou se zástupci Romů v rámci těchto aktivit snažili budít), jakkoli do velké míry stavěla na existujících vnitroskupinových společensko-politických strukturách a hierarchiích zástupců jednotlivých regionálních komunit. Autorka se v textu k fenoménu voleb romských králů staví jako k příkladu úspěšného sebeorganizování Romů, kteří dokázali ve své době, kdy byly oproti dnešním možnostem velmi omezené komunikační kanály, využít různých prostředků

k šíření informací o volbě „romského krále“ včetně novinových článků a zorganizovat tak velká shromáždění Romů, kteří se pak následně mohli prostřednictvím svých zástupců voleb zúčastnit.

Text dvojice autorů Dušan Slačka a Lada Viková se věnuje jinému typu sebeorganizační a sebeprezentační aktivity pocházejícímu ze stejné doby – prvorepublikového Československa, resp. jihovýchodní Moravy. Jeho autoři realizovali dosud nejpodrobnější výzkum věnovaný maximu dostupných zdrojů o romském divadle ze Strážnicka a ve svém příspěvku přibližují pozadí vzniku těchto aktivit včetně inspirací a podmínek, za nichž mohlo být divadlo provozováno, a shrnují tak vše, co bylo možné o jeho fungování dosud zjistit. Odhalují, že jedním z cílů tvůrců divadla bylo zlepšit vnímání Romů ve společnosti, slovy jednoho z režisérů chtěli dokázat, „že vskutku něco dovedeme“ (viz Slačka, Viková 2024: 87). Je pravděpodobné, že protagonisté divadla a zejména hlavní tvůrci tímto způsobem jednak reagovali na negativní obraz Romů v médiích a na dobové šíření morální paniky ve společnosti ve vztahu k Romům (Baloun 2022), současně však mohli sledovat i potřebu upevnit skrze divadelní představení svou pozici v prostředí svých obcí či měst v rámci jihovýchodní Moravy, kterou mohli sami vnímat jako křehkou, nejistou a rozhodně nerovnou. Křehkost jejich postavení se ukázala v době druhé světové války, kdy byly celé komunity odvlčeny do KT Auschwitz II Birkenau. Z míst, odkud členové divadelního souboru pocházeli, se ani jedna ze samospráv v roce 1943 za své romské spoluobčany včas nepostavila, a nezabránila tak jejich deportaci. Důležité je zjištění autorů textu, že po válce, kterou přežil jen velmi malý počet Romů z regionu včetně jen několika předválečných členů souboru, se podařilo strážnické romské divadlo načas obnovit. Soubor dokonce hrál na základě vlastního scénáře i hru, která (jak je možné soudit z jejího názvu – *Návrat*) připomínala a zviditelňovala jejich čerstvou válečnou a poválečnou zkušenost. Vedle soudobé a v literatuře již podrobně popsané snahy Eleny Lackové o podobné literárně dramatické ztvárnění válečných osudů Romů na východním Slovensku tak odhalují další unikátní případ těsně poválečného uměleckého zpracování drastických zkušeností Romů, realizovaného romskými přeživšími. Autoři navíc upozorňují i na obdobný počín ze západočeského Lokte, kde měla být v roce 1949 uvedena hra *Tři bratři v koncentračním táboře* nastudovaná na základě předlohy jednoho ze členů souboru – pana Mižikara (viz Slačka, Viková 2024).

Tématu válečných i poválečných zkušeností Romů spojených s holokaustem se úzce dotýká i velmi osobní text Petry Gelbart původně přednesený v roce 2024 na mezinárodní konferenci „Romové, Židé a holokaust“ na Yale University v USA, jenž autorka nazvala „Mě taky spalte.“ Anamnéza vzpomínání a zapomínání v jedné rodině“. Autorka v něm pomocí reflexe historické zkušenosti vlastní rodiny reflektuje svoje rozhodnutí angažovat se v připomínání holokaustu Romů a Sintů mimo jiné v různých veřejných kontextech v USA. Například na úrovni lokálních

iniciativ v New Yorku (vzdělávací program na místní škole, intervence ve veřejném parku jako památníku holokaustu), ale i na úrovni klíčové federální paměťové instituce věnované tématu holokaustu (Národní památník a muzeum holokaustu ve Washingtonu D. C.) a zásadní mezinárodní instituce, jakou je Organizace spojených národů, v rámci jejího programu věnovaného připomínání holokaustu. V příspěvku se P. Gelbart velmi explicitně dotýká i postoje mezinárodní Aliance pro připomínání holokaustu (IHRA) jako zásadního mezinárodního hráče na poli připomínání obětí nacistického pronásledování, realizace výzkumu a vzdělávacích programů v tomto tématu, která ovšem sama podléhá velmi konzervativnímu pohledu na holokaust jako událost spojenou výhradně s židovskými oběťmi, a ve vztahu k Romům tak mluví výhradně o genocidě, která se měla realizovat jaksi souběžně s holokaustem Židů. Petra Gelbart tak mimochodem upozorňuje na velmi problematický moment, kdy se tato vlivná mezivládní instituce sice zasazuje o definici fenoménů, jako je protiromský rasismus (resp. v podání IHRA „anticikanismus“) vedle antisemitismu, ale zároveň sama odmítá demontovat hierarchie uvažování o obětech nacistické perzekuce, a vlastně tak sama nejen brání uznání osudu Romů jako součásti komplexního fenoménu nacistické válečné genocidy, ale i nahrává těm, kteří se holokaust Romů jako historický fenomén rozhodli (a rozhodují) ignorovat. Text byl původně koncipován pro příležitost uvedení knihy amerického historika Ariho Joskowicze *Rain of Ash: Roma, Jews and the Holocaust* (Joskowicz 2023), který se v ní věnuje roli židovských a romských přeživších v poválečném vyjednávání uznání holokaustu a asymetriím inherentním pro různé typy romsko-židovských poválečných vztahů včetně výzkumu holokaustu, jeho dokumentace a stíhání jeho pachatelů i boje za odškodnění. Text P. Gelbart lze tak považovat i za osobně laděnou úvahu nad touto knihou.

Snahami o uznání a odškodnění obětí holokaustu se začali zástupci Romů zabývat velmi intenzivně zejména na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, což se časově kryje s obdobím, kdy začalo v Československu docházet k řízenému snižování porodnosti u romských žen prostřednictvím nezákonné sterilizační praxe: ženy byly k podstoupení tohoto úkonu pobízeny finančně, popř. byly podrobeny nevybíravému nátlaku, a zároveň se vyskytovaly případy, kdy podepsaly souhlas, aniž by byly plně informovány o důsledcích daného zákroku a aniž by měly možnost tento zásah do svého těla v klidu rozvážit – typicky měly souhlas podepsat na začátku porodu, v jehož průběhu pak byly sterilizačnímu zákroku podrobeny (k tématu více viz monotematické číslo *Romano džaniben* 2/2019). Jednou ze žen, do jejichž životů takto zásadně a protiprávně zasáhli lékaři v jednom ze státních zdravotnických zařízení, je i paní Elena Gorolová. Ta se postupně od roku 2005 stala vůdčí osobností bojující za uznání nezákonnosti této praxe a za odškodnění všech jejích obětí (nejen romských a nejen z řad žen). Rozhovor s paní Gorolovou o jejím životě a o jejím zapojení se do tohoto boje

vedly Helena Sadílková a Lada Víková, a to částečně v romštině a částečně v češtině (tuto dvojjazyčnost text zachovává). E. Gorolová je v současné době samozřejmě vnímána jako hlavní tvář tohoto dosud probíhajícího boje o uznání a odškodnění, má za sebou celou řadu vystoupení na nejrůznějších mezinárodních fórech a je mediálně známá, dalo by se říci až suverénní. Rozhovor, který s ní editorky čísla vedly, poukazuje na obrovskou vnitřní sílu, odhodlání a vytrvalost, kterou v sobě E. Gorolová musela najít a nadále musí nacházet, když se postupně postavila do čela této iniciativy jako žena a jako Romka. Odhaluje nesamozřejmost takového jednání i nejrůznější vnitřní překážky získávání podpory a uznání nejen na straně neromské veřejnosti a zejména politiků, ale i na straně romské veřejnosti, vlastní komunity a rodiny. Jako vůdčí osobnost tohoto hnutí, která ale neměla žádnou předchozí přípravu, co se týče vedení právní litigace či společensko-politického vyjednávání podpory, E. Gorolová v rozhovoru také reflektuje, kdo a co jí v tomto procesu pomohlo udržet kurz a sílu nadále pokračovat v boji, který v rovině faktického přiznání odškodnění z důvodů problematického přístupu státních úředníků bohužel ještě stále není vyhraný, jakou cenu za svoje angažmá musela osobně zaplatit a jak ji celý tento proces osobně i profesně posunul.

Za méně viditelné, ale neméně důležité snahy Romů související s bojem za dosažení skutečného společenského zrovnoprávnění, včetně vyjednávání svého místa ve veřejné paměti, je nutné považovat také ovlivňování toho, jak jsou Romové a jejich dějiny prezentováni na veřejnosti. Participace Romů na prezentaci vlastní historie je v současné době samozřejmou součástí uvažování o holokaustu Romů a Sintů jako o tématu, v němž je hlas romských přeživších nezastupitelný, minimálně na úrovni dokumentace. Cenné nadále zůstávají další publikace mapující osudy konkrétních rodin právě z perspektivy přeživších (k nejnovějšímu počínu v této oblasti viz recenzi knihy zpřístupňující svědectví německé Sintky Zilli Schmidt, za války vězněné mimo jiné v Letech u Písku – Schmidt 2023). Na základě svědectví o holokaustu Romů a Sintů byla sestavena i další v tomto čísle recenzovaná kniha *...to jsou těžké vzpomínky* z produkce Muzea romské kultury – Horváthová 2021. Mnohem méně samozřejmé je místo Romů v prezentaci vlastní historie v jiných dějinných epochách, například v poválečné době. Případ strážnického romského divadla a jejich poválečné hry představuje jen záblesk toho, co si lze pod těmito sebezprezentačními a sebedokumentačními aktivitami představit. Tento důležitý trend je ve vztahu k Československu z období mezi roky 1945–1989 zastoupen v tomto čísle ještě ve dvou příspěvcích ze slovenského Brekova. Dokumentuje dlouhodobou snahu konkrétních romských aktérů o zachycení a prezentaci vlastní regionální historie, a zároveň tak činí nejen na úrovni textu, ale také na úrovni vlastní fotografické sebedokumentace. Vizualní nestereotypní historické reprezentace Romů jsou totiž snad ještě vzácnější než publikované historické texty romských autorů a mají obrovský potenciál pro vzdělávací účely – kdy mohou pomoci vyvážit „ikonické“ etnograficko/romanticko/

dramatické reprezentace Romů vytvořené neromskými fotografy (jak ostatně potvrdily i výstava a publikace věnované dílu Andreje Pešty – viz Pešta 2017, popř. na stránkách *RDž* recenze na tuto knihu – Dobruská 2018). Co se týče dvou příspěvků z Brekova, nabízí toto číslo *Romano džaniben* úryvky z kroniky zapsané panem Kolomanem Gunárem, členem místní romské komunity. Pan Gunár shromažďoval vzpomínková vyprávění starší generace a zajímal se o historii své romské komunity, původní tradice a nejstarší vzpomínky. Ty pak pečlivě zaznamenal a pro lokální potřebu také vydal. Vedle úryvků z tohoto textu otiskujeme výběr z rodinných fotografií, které po romských rodinách v Brekově shromažďovala Elena Cinová, dcera pana Gunára, která z nich v létě letošního roku uspořádala v Brekově výstavu. O této její práci s ní vedl rozhovor Jan Ort.

Literatura

- Baloun, P. 2021. Chapter 8. Czechoslovakia. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Voices in History*. Paderborn: Brill, 549–593. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58332> [24. 4. 2024].
- Baloun, P. 2022. „Metla našeho venkova!“ *Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Dolní Břežany: Scriptorium.
- Dobruská, P. 2018. Andrej Pešta – O fotki. *Romano džaniben* 25 (2): 187–189.
- Donert, C. 2017. *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Oxford: Oxford University Press.
- Dunajeva, J. 2022. Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova, Aleksandar Marinov (eds.): *Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. *Romano džaniben* 29 (2): 139–143.
- Facuna, A. 1969. Zväz Cigánov-Romov na Slovensku. *Demografie*, 11 (3): 214–215.
- Giňa, A. [Sadílková, H., Ryvolová, K. (eds.)] 2013. *Patřiv. Ještě víme, co je úcta. Vyprávění, úvahy, pohádky*. Praha: Triáda.
- Holomek, K. 1999. Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politiky ve vztahu k Romům. In: *Romové v České republice (1945–1998)*. Praha: Socioklub, 290–310.
- Holomek, M. 1969a. Stav současného hnutí organizace Cikánů – Romů v ČSR. *Demografie* 11 (3): 216–217.
- Holomek, M. 1969b. Současné problémy Cikánů v ČSSR a jejich řešení. *Demografie*, 11 (3): 203–209.
- Horváthová, J. a kol. 2021. ...to jsou těžké vzpomínky. *Vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu*. I. svazek. Brno: Větrné mlýny.
- Hübschmannová, M. 1970. Co je tzv. cikánská otázka. *Sociologický časopis*, 6 (2): 105–118.
- Hübschmannová, M. [1999] 2006. Moje setkání s romano šukar laviben. [V originále *My Encounters with Romano Šukar Laviben*]. *Romano džaniben* 13 (ñilaj): 27–60.
- Joskowicz, A. 2023. *Rain of Ash: Roma, Jews and the Holocaust*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Jurová, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers.
- Jurová, A., Zupková, E. 2007. Rómovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby i regiónu (1918–1938). *Bulletin MRK* (16): 105–111.
- Krčík, J. 2002. *Romské politické hnutí v České republice 1989–1992*. (Diplomová práce.) Praha: Seminář romistiky UJCA FF UK.
- Kumanová, Z. 2013. Niekoľko poznámok k projektu Ma bisteren! *Romano džaniben* 20 (2): 97–107.

- Lhotka, P. 2009. *Svaz Cikánů–Romů 1969–1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury „Svaz Cikánů–Romů (1969–1973) – z historie první romské organizace v českých zemích“*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Lužica, R. 2021. *Zväz Cigánov–Rómov a štátna moc na Slovensku v rokoch 1968–1989*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa v Nitre.
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2021. *Roma Voices in History. A Sourcebook, Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58332> [cit. 20. 9. 2024].
- Naxera, V., Vaňáčová, T. 2021. Tábor v Letech jako „neexistující pseudokoncentrák“: analýza proměny letských narativů. *Central European Journal of Politics* 7 (1): 84.
- Nečas, C. 1997. Strážníci Romové a jejich divadlo. *Romano džaniben* 4 (1–2): 59–60.
- Nečas, C. 2009. Z dějin romského divadla. *Národopisná revue* (1): 49–51.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Pečínka, P. 2009. *Romské strany a politici v Evropě*. Brno: Doplněk.
- Pehe, V. et al. 2023. *Věčná devadesátá: Proměny české společnosti po roce 1989*. Praha: CPress
- Pešta, A. 2017. *O Fotki*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Romové v České republice. 1999. [Kolektiv autorů]. *Romové v České republice (1945–1998)*. Praha: Socioklub.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: MRK.
- Schmidt, Z. 2023. *Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky*. Praha/Kroměříž: Triton.
- Serinek, J., Tesař, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie, I. svazek*. Praha: Triáda.
- Slačka, D. 2022. František Kýr. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 307–318. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].

- Slačka, D., Viková, L. 2024. „...kde hrají, stávají se sensací vesnic“: Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů. *Romano džaniben* 31 (1): 53–98.
- Smlsal, J. 2022. The Stench of Pigs and the Authority of Historians: Czech Debates About the Lety Concentration Camp. *Cultures of History Forum* DOI: 10.25626/0135.
- Vašečka, M. (ed.). *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Viková, L. 2022. Jan Daniel. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 287–307. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].

Recenzovaná část

Volby romských králů jako příklad sebeorganizování Romů v meziválečném období²

The election of Romani kings as an example of Romani self-organization in the interwar period

Abstract

The article addresses the institution of the Romani “king” and the processes of his election among the Roma in interwar Czechoslovakia. These activities are seen as manifestations of Romani self-organization and efforts to seek self-representation independent of the majority institutions. It is primarily based on texts from the contemporary press, although this source is tinged with a considerable amount of sensationalism and exoticization. The institution of the Romani king is presented on the example of neighbouring Poland, where the older tradition of electing Romani kings was revived in the interwar period by Kalderash boilermakers from the Kwiek family. The article focuses on activities of Czechoslovak Roma aiming at the election of their own king, involving different Romani communities from different parts of the country. It presents reports about Romani congresses and meetings organized with the aim of electing a king or taking a public position on another election. It also discusses the terminological adequacy of the Czech term “king” as a term established in non-Romani references to the position, but is not generally used in Romani.

Key words

Roma; interwar period; Romani king; election of the Romani king; Kalderash; Lovári; self-organization of the Roma; self-representation; international contacts

Jak citovat

Hajská, M. 2024. Volby romských králů jako příklad sebeorganizování Romů v meziválečném období. *Romano džaniben* 31 (1): 19–52.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13696219>

1 Autorka působí na Semináři romistiky, Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií, FF UK. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-0346>. E-mail: marketa.hajska@ff.cuni.cz

2 Výzkum, v rámci kterého vznikl tento článek, byl financovaný z projektu č. 19-26638X, “Genocide, Post-war Migration and Social Mobility: Entangled Experiences of Roma and Jews,” podpořeném GA ČR. Autorka by chtěla poděkovat za pomoc s orientací v textech polských badatelů Monice Szewczyk, za překlad z němčiny Evě Zdařilové a za pomoc s obrazovými přílohami Ladě Vikové.

„Před nějakým časem zemřel nedaleko Varšavy cikánský král Michael Kwiek,³ který podlehl následkům pobodání během rvačky. Od té doby tíží tento kočovný národ z dunajských zemí starost zvolit si důstojného nástupce. Již v neděli si všimlo četnictvo nespočtu cikánů, kteří proudili do Opavy ze všech světových stran a včera v ranních hodinách bylo na Slavkovském vojenském cvičišti shromážděno již přibližně 1 000 cikánů s úmyslem zvolit si nového cikánského krále. To vše, aniž by jejich úmysl vzbudil větší zájem u obyvatel Opavy. Rozlehlý areál Slavkovského vojenského cvičiště nabízel veskrze romantický obraz. Ve 200 vozech se sem sjeli cikáni ze všech koutů republiky, aby zde zrealizovali důležitý akt královské volby.“⁴

Novinový článek, jehož název v českém překladu zněl „Nepovedená volba cikánského krále v Opavě“, který vyšel v regionálním slezském německy psaném deníku v červnu 1937, stojí za mým počátečním zájmem o téma romských králů a okolností spojených s jejich volbami. Barvitě líčí pokus o volbu „cikánského krále“, která nakonec skončila neúspěchem, ne však z důvodu nedosažení konsenzu ze strany Romů, nýbrž proto, že vojenská posádka v Opavě nakonec zamítla žádost Romů o poskytnutí prostoru cvičiště a celý sjezd Romů byl za asistence četníků rozptýlen.⁵ Průběh této události z přelomu května a června 1937 nastíněný v citovaném článku, jakožto i další okolnosti tuto událost předcházející a následující, stojí za detailnější analýzu. V tomto textu se zaměřím na instituci tzv. romského krále a procesy jeho volby v meziválečném Československu, na které se můžeme dívat jako na určitou fázi snah Romů o hledání vlastní politické reprezentace a také jako na jeden z aspektů vytváření vlastních organizačních struktur. Ukážu, že tento proces se neodehrával ve vzduchoprázdnu, nýbrž v reakci na dění u okolních romských skupin, zejména u polských Kalderachů, kteří vyvíjeli v předválečné dekádě značné úsilí vytvořit vlastní politické struktury.

1 Sebeorganizování Romů na území Československa před druhou světovou válkou

O aktivitách souvisejících se sebeorganizováním Romů na území bývalého Československa, ale i širšího regionu střední Evropy, se většinou uvažuje až v souvislosti s etnoemancipačními procesy na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Sadílková, Slačka a Závodská ve své knize z roku 2018 věnovali pozornost sebeorganizačním snahám motivovaným samotnými Romy, a zejména

3 Ve skutečnosti se jednalo o jiného krále, Matyáše Kwieka, který zemřel na následek zastřelení dne 25. března 1937 (Gontarek 2022: 342).

4 *Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* (4) 2. 6. 1937, Mißglückte Zigeuner Königswahl in Troppau, str. 6.

5 Těž *Lidové noviny* (275) 3. 6. 1937, Nezdařená volba cikánského krále, str. 4.

vyjednávání spoluúčasti Romů na řešení jejich postavení v poválečném období v letech 1948–1969, tedy v období, kdy mocenské autority sice deklarovaly ochotu k diskuzi o participaci Romů, avšak samostatné iniciativy ze strany Romů vzbuzovaly značné obavy, zejména na centrální úrovni (Sadílková, Slačka, Závodská 2018). Za první organizaci sdružující Romy na celorepublikové úrovni bývá nejčastěji považován až Svaz Cikánů-Romů (1969–1973), který představuje vyústění snah o participaci a sebeorganizaci Romů. Existují náznaky, že v určité míře docházelo k těmto snahám již před druhou světovou válkou. Například Lada Viková a Dušan Slačka přinášejí doklady, že v meziválečném období docházelo k pokusům ze strany (moravských) Romů zlepšit postavení svých komunit. Konstatují, že v tomto období docházelo k úsilí o zlepšení vzdělávacích a sociálních podmínek a k pokusům o vytváření pozitivního obrazu Romů směrem k většinové společnosti, například provozováním amatérské divadelní činnosti nebo zapojováním do organizovaných sportovních aktivit (Slačka, Viková 2022: 318–320).

Aktivita, na které se v tomto textu zaměřím, jsou ovšem zcela jiného charakteru, než jaké najdeme u Vikovou a Slačkou popisované komunity Romů usazených na jižní Moravě. Způsoby sebeorganizování, na které se v této studii zaměřuji, se týkaly Romů, kteří sice mohli disponovat určitou formou lokálního ukotvení v některé obci, avšak přesto vykazovali aktivní (často profesní) mobilitu. Ta jim mimo jiné umožňovala být v čilém kontaktu s dalšími Romy. Zmíněná mobilita přesahovala hranice Československa, a dané skupiny mohly tím pádem mít širší přehled nejen o obchodních, ale i mocenských a politických aktivitách dalších Romů.

1.1 Metodologická reflexe: práce s dobovým tiskem

Při studiu tématu existence romských králů a souvisejících příkladů sebeorganizování Romů v době první republiky jsem opětovně narážela na dilema bytostně přítomné ve výzkumu romské historie. Tím je naprostá jednostrannost existujících zdrojů nabízejících pouze záznamy majoritní provenience. Pohled Romů a jejich vlastní vysvětlení těchto vesměs velmi sporadicky zaznamenaných událostí se i v tomto případě bohužel nedochoval, a tak máme z jejich strany k dispozici pouze kusé pamětnické narativy, k tématu pořízené o více než půl století později. Ty ovšem málokdy dostatečně popisují sledované období první republiky. V případě studovaného fenoménu, totiž instituce volených romských králů, tato jednostrannost vyčnívá o to naléhavěji, jelikož se jednalo o příklady vnitřních struktur, o kterých Romové ve své době možná cíleně podávali novinářům a dalším veřejným osobám záměrně posunutý obraz, a tak je velmi složité určit povahu a význam těchto institucí pro Romy samotné.

Archivní záznamy státní správy přinášejí minimum informací k tématu. Nalezla jsem v nich například pouze příklady sledování četníků a okresních úřadů polské „královské rodiny“ Michała Kwieka, která se pohybovala v první polovině třicátých

let po Československu. Primárně ukazují, že se četnické stanice napříč republikou snažily tuto rodinu daktyloskopovat⁶ a sledovat její pohyby. Nejvíce konkrétních zpráv o romských králích a jejich volbách tak poskytuje dobový tisk. Digitalizace značného množství prvorepublikových mediálních zdrojů a možnost centralizovaného přístupu v digitální knihovně Moravské zemské knihovny nebo v digitální knihovně v Bratislavě mi dovolila vyhledávat mediální příspěvky ve sledované době podle zadaných hesel, jako byl „cikánský král“, „cikánský sjezd“, „cikánský sněm“ atp.

Jsem si vědomá toho, že mediální články zaměřené na „Cikány“ v meziválečném období představují specifický a značně komplikovaný zdroj, ve kterém nalezneme prvky senzacechtivosti a orientalizmu, a tudíž je potřeba s ním nakládat se značnou obezřetností. Dobová média líčí počínání „cikánských králů“ i procesů jejich voleb se záměrem pobavit, pohoršit a celkově naplnit exotické představy svých čtenářů o dění mezi „Cikány“. Ti jsou obecně líčeni v zrcadle dobové morální paniky, v intencích „metly venkova“, pomyslného trvalého zla a „cikánské otázky“ – ve smyslu problému, který je třeba vyřešit (Baloun 2020: 22). Na zjištění, že snad mají mít své krále, navíc v době, kdy se střední Evropa zbavila svých monarchů, je nahlíženo jako na zpátečnický a zároveň nepravděpodobný, až smyšlený prvek, a tento fakt je značně parodizován. Z toho důvodu je potřeba s těmito omezeně hodnověrnými prameny pracovat se značnou opatrností a podrobit je důkladné kritické reflexi.

Stejnou metodu, tedy analýzu dobového tisku, pro výzkum fenoménu romských „králů“ na území Polska používá i polská badatelka Alicja Gontarek, která konstatuje, že i když je samozřejmě třeba k tiskovým zdrojům přistupovat opatrně, s velkou mírou konstruktivní kritiky a s oproštěním se od interpretací života „Cikánů“ v souladu s duchem doby, pokus o analýzu dostupného materiálu je správným řešením, a to zejména z toho důvodu, že jiné prameny neexistují, což činí dobový tisk zcela unikátním zdrojem (Gontarek 2022: 328). Stejně zdroje pro výzkum činností polské „královské“ rodiny Kwieků ostatně používal o několik desetiletí dříve i zakladatel polského romistického bádání Jerzy Ficowski (Ficowski 1985) a další badatelé, na území Československa potom také historik Ctibor Nečas (k tématu zejména Nečas 2008).

V dobovém tisku si lze na první pohled povšimnout ironického, až posměšného tónu, jakým je o těchto postavách a událostech referováno. Podobně ironizující tón ovšem proniká i do děl klasických badatelů. Například historik Ctibor Nečas konstatoval, že spíše než o „krále“ se (v případě polské romské elity) jednalo pouze o „králíky“ (Nečas 2008: 19), což můžeme považovat za přirovnání využívající parodizaci. Nečasovo dílo na jedné straně představuje ojedinělou badatelskou snahu v článku objektivně informovat o počínání Michala II. na území Československa. Nečasův přínos coby historika, který se tímto u nás opomíjeným aspektem dějin

6 K tomu došlo podle všeho již v roce 1932, viz článek *Expres* (121) 27. 5. 1932, Král Michal II. daktyloskopován i s 25 druhů svého komonstva, str. 1.

Romů zabýval, je nezpochybnitelný. Na druhou stranu do jeho studie o cestách krále Kwieka po Československu opakovaně pronikají poznámky a hodnocení, která jsou podobného vyznění, jaká nalezneme v dobovém tisku. Michał Kwiek je představen jako samozvaný a velmi suverénní lídr, který spolupracoval s tajnou policií, jež mu za to pomáhala při volbách (tamtéž: 19). Jeho politické aktivity potom Nečas přímo označil za „fantastické, až fantasmagorické projevy“ (tamtéž: 20).

2 Tajemný fenomén romských „králů“

„Slovo ‚král‘ vždy vyvolává vznešené asociace a emoce. A když k tomu přidáme fakt, že se jedná o krále cikánského – pak je tu i prvek tajemna.“⁷

Při studiu dobového tisku se mi neustále vracelo na mysl několik otázek: kdo vlastně byli tito králové a jaké bylo jejich postavení v komunitách Romů? Jak početné komunity Romů zastupovali? Jak je asi vnímali samotní Romové a jak je sami nazývali? Nešlo jen o (do jisté míry) atrakci směrem k většinovému obyvatelstvu? Pokud ne, z jakých komunit tito králové byli rekrutováni, do jaké míry samovolně a do jaké míry v reakci na okolní komunity?

Studiu fenoménu romských králů v československém prostoru, jejich funkcím a způsobům jejich voleb se u nás badatelé věnovali doposud spíše okrajově. Ve svém starším a méně známém textu z roku 1962 Milena Hübschmannová uvádí, že instituci romského krále znávali většinou jen kočovní Romové. Pohřeb jednoho krále, který znamenal setkání velkého množství Romů, byl podle ní většinou spojen s volbou nového. Podle jejich informací se v předválečném období k volbě nového krále sjížděli Romové z celé Evropy, volby se pořádaly například ve Francii, v Polsku nebo v Rumunsku (Hübschmannová 1962: 18). Na druhou stranu Hübschmannová ve svém textu vyjádřila úvahu, že tito králové nebyli nikdy skutečnými mluvčími nebo zástupci Romů. Jejich volba byla podle ní spíše jen pro formu a pro efekt. Sama uzavírá, že to, jakou měli králové moc nad svými romskými subjekty, není přesně známo, protože „ve skutečnosti byli příslušníci každého tábora podrobeni svému vajdovi nebo čibalovi“ (tamtéž). Poslední dvě tvrzení ovšem podle mého názoru platí zejména u Romů usedlých, zejména dlouhodobě usazených na Slovensku (tzv. slovenských Romů), u kterých se, jak sama výše poznamenává, instituce romského krále nevyskytuje.

S existencí funkce tzv. romského krále se na našem území, kromě již zmiňovaného působení polských předáků z rodu Kwieků, setkáme zejména ve spojení se Sinty, a dále s olašskými Romy – Lováry. Co se týče Sintů, je tato

⁷ ngs24.pl, 9. 4. 2021, Cyganie w Świętochłowicach. Poznaj historię króla Romów, *NGS24*. Dostupné z: <https://www.ngs24.pl/cyganie-w-swietochlowicach-poznaj-historie-krola-romow-ze-swietochlowic> [cit. 20. 8. 2024].

institute (na území Československa) poměrně málo popsána, můj výzkum dobového tisku ovšem instituci romského „krále“ u této skupiny jasně potvrzuje. Je otázkou, do jaké míry bylo Sinty samotnými pro vůdce používané slovo „král“, jak o této funkci referují dobová média, a do jaké míry slovo „baron“, které uvádí praprapravnučka jednoho z držitelů této funkce, o kterém hovořila jako o „Baronim“.⁸ Další neznámou zůstává, jak početné skupiny a na jak velkém území tento vůdce zastupoval, připadne, s čím byla tato funkce spojena.

2.1 „Olašský král“

Co se týče olašských Romů – Lovárů, žijících v České republice, institute „krále“ a jeho volba se dochovala až do současnosti. Nicméně v odborné literatuře je tato institute minimálně popsána. Naopak lze nalézt velké množství mediálních zpráv, které jsou však opět velmi ošemetné. O králi olašských Romů – Lovárů se často nepíše jako o „romském králi“, ale jako o „králi olašském“. O slávu tohoto titulu se v prvních letech nového milénia postaral zejména v Ostravě žijící král Jan Lipa, zvaný *nano Janko*, který poskytoval novinářům výměnou za určitou finanční částku poměrně rozsáhlé rozhovory na toto téma. Z etnografického hlediska je ovšem takovýto narativ poskytovaný na přání a za úplatu novinářům poněkud problematický, značně reprezentující ideální, deklarativní rovinu této funkce. Lipa navíc sám prohlásil, že určité okolnosti by měly zůstat Neromům zatajeny.⁹ Před

Pohřeb olašského krále Josefa Smolky, 21. 8. 1999 | Foto: Libor Hajský

⁸ Zvukový záznam rozhovoru s Milenou P. v Praze ze dne 15. 12. 2019, soukromý archiv autorky.

⁹ *Reflex* (46) 12. 11. 2009, [autor] Doležal, J. X.: Mizející svět.

ním léta vykonával funkci krále Josef Smolka, rovněž z Ostravy, který zemřel roku 1999, a který byl olašskými Romy v Česku obecně uznávaný.

Po Smolkově smrti došlo mezi olašskými Romy k názorovému rozkolu, kdy část olašských Romů zvolení Jana Lipy (v r. 2001) novým olašským králem neuznala a zvolila si na celorepublikovém shromáždění olašských Romů v Brně paralelně do funkce jiného krále, bývalého obchodníka Jana Horvátko, přezdívaného Bobko.¹⁰ Došlo tedy k situaci velmi podobné té, již popisují historici v meziválečném období v Polsku: kvůli názorovému rozkolu a různým zájmům rozličných rodinných skupin část Romů odmítla volbu provedenou (v našem případě) ostravskými olašskými Romy. Současně některé mimoostravské rodiny pozorovaly, že se v ostravských olašských rodinách poměrně značně koncentruje vliv a moc, což vnímaly jako ohrožení. Zajímavé je, že v době největší mediální pozornosti upřené na instituci romských králů mí respondenti uváděli výpovědi svědčící o jejich přesvědčení o úpadku této funkce:

„Dříve král vládl všem rodům, dneska už taková autorita není.“¹¹ ... „Tohle žádný král není. Jakýpak je to král? Král musí mít podporu všech rodů a ne tohle... Musí být základem jednoty, musí se na něm shodnout všichni.“¹²

K úmrtí obou těchto králů došlo shodou nepříznivých okolností krátce po sobě: Lipa zemřel v roce 2012, Horvátko o rok později. Následujícího roku 2014 došlo v Hradci Králové k volbě nového „olašského krále“, jímž se stal Robert Beneš z Brna, zvaný Berci. Na volbu však nedorazili olašští Romové z Ostravy, kteří posléze volbu neuznali a vybrali si vlastního nástupce. Po smrti Jana Lipy ovšem

Hrob Jana Horvátko "Bobka", jednoho ze dvou olašských králů, Prostějov | Foto: Markéta Hajská

10 Zvukový záznam rozhovoru s Janem Horvátkem – Bobkem v Prostějově roku 2009, soukromý archiv autorky.

11 Zvukový záznam rozhovoru s S.S., nar 1934, v Ostravě-Vítkovicích roku 2002, soukromý archiv autorky.

12 Zvukový záznam rozhovoru s J.K., nar 1934, v Havířově roku 2002, soukromý archiv autorky.

mediální pozornost kolem olašských králů značně ochabla, a tak je pro outsidersy ještě složitější získat přehled o celé současné situaci.

S institucí „olašských králů“ jsou spojené další otázky: kam až lze u našich olašských Romů sledovat kontinuitu „královského titulu“? A lze hovořit o jednom romském králi, uznávaném většinou olašských rodin na území Československa, již v předválečném období?

Ačkoliv z kusých informací nejsem schopná poskládat přesný časový sled „panování“ jednotlivých romských lídrů, na základě výpovědí olašských pamětníků je jisté, že kontinuita této funkce je doložitelná (minimálně) do předválečného období, jakkoliv není průkazné, zda byl v dřívějších obdobích tento král respektovaný všemi olašskými Romy, případně i dalšími Romy. Při rozhovorech na téma romských králů, které jsem vedla s olašskými Romy v Ostravě v roce 2002, více Romů vzpomínalo na Ondřeje Stojku, o kterém část z nich hovořila (v češtině) jako o „králi“ a část jako o „vajdovi“ (Hajská 2005: 208). Tato postava je doložená i v dobovém tisku. Podle slovenského deníku *Večerník* byl Ondrej Stojka titulovaný „cikánský baron, něco jako cikánský král“ a zemřel v roce 1965 ve věku 52 let. Jeho pohřbu se mělo zúčastnit na 150 Romů z celé republiky.¹³

2.2 *Angluno Rom* – král, vajda nebo baron?

Slovo „král“ v textu používám někdy v uvozovkách, nikoliv ovšem z důvodu, že bych chtěla tuto funkci zpochybňovat. Činím tak z důvodu, že označení „král“ považuji za terminologicky nepřesné. Olašští Romové v romštině toto označení pro tuto funkci nepoužívají, i přesto, že se jinak v běžném významu (např. v pohádkách) slovo král, resp. přejímka *král-i* nebo *kraj/kiráj* (z maď. *király*) v tomto jazyce vyskytuje.

V romštině, tedy v jazyce, ve kterém dochází k primárnímu pojmenování této funkce, olašští Romové pro svého vůdce používají termín *angluno Rom* (doslova první, přední Rom). Zde je ovšem malý háček. Tento termín se používá v lehce nuancovaném významu pro nejvýše postaveného Roma na určitém území (v Česku, na Slovensku atp.), ale také pro předáka či vůdce určité rodové skupiny, u usazených olašských Romů potom pro hlavního reprezentanta určité lokální komunity. Olašský Rom Peter Stojka ve svém textu pro *Romano džaniben* přirozeně používá dva rozlišitelné pojmy: na jedné straně o *angluno Rom ando pejrouro* (přední muž v osadě, vůdce lokální komunity), zatímco na straně druhé stojí o *angluno Rom po intrego Slováko* (přední Rom na celém Slovensku) nebo o *maj angluno Rom po Slováko* (nejpřednější Rom na Slovensku) (Stojka 2009). Hierarchická struktura zřejmá všem členům této romské komunity je potom vystavěna tak, že pod druhého jmenovaného spadá řada lokálně či rodově vymezených *angluno Romů*. Toho, že olašští Romové ve svém jazyce slovo „král“ nepoužívají, si všiml

13 *Večerník* (142) 18. 6. 1965, [autor] rg: Nezvyčajný pohreb, str. 2.

14 *Český a slovenský svět* (czsk.net), nedat., [autor] Vladimír Ševela: Olašský král čili první člověk republiky. Dostupné z: <https://www.czsk.net/svet/clanky/cr/olasskykral.html> [cit. 20. 8. 2024].

také novinář V. Ševela, který uvedl, že funkce krále v olašské romštině zní *angluno Rom la republikako*, což doslovně přeložil jako „první člověk republiky“.¹⁴ Stejný termín opakovaně v knize *Amaro trajo* používají také Peter Stojka a Rastislav Pivoň a překládají jej jako „nejvyšší představitel olašských Romů na Slovensku“ (Stojka, Pivoň 2003). Narátoři, se kterými jsem mluvila, olašští Romové, funkci „krále“ také pojmenovávali jako *o angluno Rom le Romengo* (první, přední Rom Romů)¹⁵ nebo jednoduše *o angluno pej Rom* (první, přední na/přes Romy).¹⁶ Zásadní je potom otázka, jak tyto termíny přeložit do majoritních jazyků. Označení *maj angluno Rom* se pravděpodobně i dříve, stejně jako dnes, v mediálních zprávách překládalo do češtiny či slovenštiny jako „(romský/ cikánský) král“, někdy ale také jako „vajda“ či „baron“. Musíme si ale uvědomit, že se jedná pouze o různé způsoby překladu tohoto termínu do majoritního jazyka, různě motivované očekáváním nebo předpokládaným kontextem. Tato nejednotnost překladu přitom působí na čtenáře matoucím a chaotickým dojmem, který podtrhuje zdánlivou nedůvěryhodnost těchto institucí. Samotní olašští Romové ovšem význam této funkce velmi dobře chápou a hierarchie jednotlivých pozic pro ně je (i byla) jednoznačná. Uvedenými pojmy ovšem výčet funkcí užívaných v majoritním jazyce nekončí. Například novinový článek uveřejněný v *Národních listech* použil pro voleného vůdce Romů titul „starosty – rychtára“,¹⁷ v *Moravském večerníku* se objevilo označení „primáše a soudce“.¹⁸ Naopak termín *angluno Rom* býval v dobovém tisku často překládán jako „vajda“,¹⁹ ale také jako „baron“. Jednalo se ovšem o vůdce lokálního charakteru, respektive zastupující rody, žijící na určitém území a jejich příbuzné. Nad ním stojí u Lovárů právě *angluno Rom po Čecho/Slováko* neboli *maj angluno Rom*. Pisatelé dobových článků si ovšem podobných nuancí pravděpodobně nebyli vědomí, a tak je třeba opět podrobit čtení těchto zpráv kritické reflexi.

Lze očekávat, že podobná a stejně motivovaná terminologická nejednotnost se objevovala i v minulosti, a tedy i v období před druhou světovou válkou, na které se soustředí tento text. Podle všeho lze uvažovat o kontinuálním pokračování mocenské, organizační a soudní struktury, která se zachovala do dnešních dnů. Dle svědectví pamětníků existoval i v době před druhou světovou válkou napříč rodinami a rodovými skupinami Lovárů (*kranga*, pl. *krangi*) funkční systém romských soudců (*krísake*, popř. *krísinake Rom*), kteří představovali předáky různých rodových skupin, postupně také lokálně diferencovaných. V čele *krísi* potom stál *maj angluno Rom*.

15 Rozhovor s Josefem Kudrikem (1958, Studénka), natočeno v Ostravě autorkou dne 30. 3. 2017, Paměť Romů. Dostupné z: <https://www.pametromu.cz/index.php/pametnici-prehled/132-kudrik-josef> [cit. 20. 8. 2024].

16 Rozhovor s Márií Stojkovou (1950, Belúša), natočeno v Ostravě autorkou dne 30. 3. 2017, Paměť Romů. Dostupné z: <https://www.pametromu.cz/index.php/pametnici-prehled/131-stojkova-maria> [cit. 20. 8. 2024].

17 *Národní listy* (112) 23. 4. 1936, [autor] ou: Sjezd cikánů, str. 3.

18 *Moravský večerník* (176) 4. 8. 1933, Cikánská vesnice na cestách, str. 5.

19 Také slovenská etnoložka Ivana Šusterová v početné komunitě olašských Romů v Nitře zaznamenala, že Romové svému místnímu předákovi v romštině říkají „*angluno Rom*“, při komunikaci ve slovenštině přitom používají termín *vajda*. Tento vajda je podle badatelky v současnosti volený, v minulosti tomu však zřejmě tak nebylo (Šusterová 2015: 47, 54).

3 „Cikánští králové“ z rodu Kwieků

„Polští cikáni mají, přestože právně podléhají zákonům státu, svoji vlastní ústavu, své vlastní zákony a své vlastní soudy. Jsou vedeni králem, který má své sídlo zpravidla v blízkosti Varšavy a je volen na pět let. Přestože je král volený, je zde velmi početná rodina Kwiekova, ze které králové vždy pochází. I u letošního volebního klání se jedná o příznivce dvou bratranců Kwiekových, kteří chtějí vybojovat pro svého kandidáta královský post.“²⁰

Matej Kwiek – vůdce cikánského národa. Situační fotografování ve společenském oděvu, 1920–1935 | Foto: Karol Buchcar | Národní digitální archiv, Polsko, fond Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiv ilustrací, Referenční číslo: 1-P-2304. | Dostupné z: www.szukajwarchiwach.gov.pl [cit. 20. 8. 2024].

²⁰ *Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* (191) 6. 10. 1934, Königswahl bei den polischen Zigeunern, str. 2. Podobně v deníku *Večer* se stručně shrnuje otázka rodinného původu polských romských králů: „Ať Vasil nebo Michal – vždycky je to Kwiek.“ In: *Večer* (227) 3. 10. 1934, V předvečer královských voleb. Dvě veličenstva a jeden trůn, str. 2.

V prvorepublikovém Československu bylo v médiích o tématu „cikánských králů“ nejčastěji referováno v souvislosti s polskými Romy, u kterých docházelo zejména ve třicátých letech k opakovaným volbám různých králů, vzájemným neshodám a šarvátkám a k nejrůznějším, z pohledu novinářů zaznamenáníhodným aktivitám. Ještě větší prostor mělo toto téma samozřejmě v polských médiích, také díky tomu, že zejména král Michał Kwiek (Michał II.) se cíleně zaměřoval na práci s novináři a na vytváření vlastního pozitivního mediálního obrazu, v rámci kterého předkládal své plány na řešení situace Romů (Nečas 2008: 19). Problematika spojená s činností cikánských králů z rodu Kwieků patří dnes zároveň k jedné z nejlépe prozkoumaných a rozpracovaných otázek týkajících se života Romů v Polsku v meziválečném období (Gontarek 2022: 327).

Instituce romských králů má přitom v Polsku tradici od poloviny 17. století, což souviselo s vybíráním a placením daní pro polské panovníky – první dva doložení králové byli Romové, ale následně byli tito předáci jmenováni převážně z řad polské šlechty (Mirga-Kruszelnicka a Mirga-Wójtowicz 2017). Funkce polských „cikánských králů“ postupně zanikla.

3.1 Obnovení tradice „cikánských králů“ v Polsku v meziválečném období

Po první světové válce se praxe ustanovování „cikánských králů“ obnovila v souvislosti s budováním politické moci rodu Kwieků, kteří si tímto způsobem snažili posílit svůj vliv a získat výsadní postavení.

Rodiny Kwieků patřily ke skupině kalderašských Romů a do Polska přišly v rámci velké romské migrace v druhé polovině 19. století. Kotlářská profese, které se věnovali, dokázala být výnosná, a tak umožnila kumulaci značných finančních obnosů, u schopných osob tedy i majetku. Například Michał Kwiek údajně vlastnil v Poznani, kde žil, několik domů a továrnu na měděné kotle, ve které zaměstnával až 500 dělníků (Bartosz 2011: 130). Jeho rodina měla zbohatnout vykonáváním této profese již před příchodem do Polska a v době před první světovou válkou se měla pohybovat v dosti vzdálených okruzích zahrnujících území Ruska, Rakouska, Pruska i dalších zemí západní Evropy včetně Francie a Anglie, díky čemuž měl Michał Kwiek ovládnout několik světových jazyků (Nečas 2008: 19).

Král však většinu období nebyl pouze jeden, nýbrž docházelo ke sporům mezi jednotlivými vůdci. Jerzy Ficowski jako první přinesl chronologický popis působení těchto „králů“, respektive jejich bojů o nadvládu nad ostatními Romy, včetně charakteristiky činnosti jednotlivých vůdců (Ficowski 1985). Pokud bylo více králů, každý „ovládal“ Romy žijící na určitém území. Například na začátku třicátých let měl král Basil vliv především ve východní části Polska (dnes území Běloruska a Ukrajiny), na západě polských zemí měl silnější postavení Michał Kwiek, jehož aktivity se od počátku třicátých

let rozšířily za hranice Polska (Gontartek 2022: 331–332). Do této situace vstoupil Matejasz, původně držící titul „cikánský baron“, s kořeny ve Španělsku, který se ujal role prostředníka a v červenci 1930 svolal do Lodže sjezd romských předáků, který po několika dnech jednání potvrdil legitimitu pro setrvání na královském titulu pro Basila, nicméně Michał zůstal prozatímním králem v Pomořansku (Nečas 2008: 19). V následujících letech se Matejaszovy politické aktivity rozrůstaly a postupně získával politický vliv, zejména poté, co byl na mezinárodním sjezdu Romů ve Varšavě v listopadu 1934 zvolen novým vůdcem Romů. Podle hodnocení Alicje Gontarek Matejasz patřil k nejvýraznějším osobnostem a učinil mnoho rozhodnutí směřujících k modernizaci a participaci romského obyvatelstva, a i přes všechny své nedostatky si zaslouží být nazýván předním reformátorem života Romů v Polsku (Gontarek 2022: 344).

Vládnoucí Kwiekové stavěli svou mocenskou pozici na politicky vyjednané spolupráci se státními institucemi a vlivnými neromskými politiky, opírali se ale také o své rozsáhlé konexe s Romy v širším mezinárodním měřítku. První korunovaci Michała Kwieka byl v roce 1930 v Piastówě u Varšavy mezi řadou významných hostů přítomen také maršál Józef Piłsudski (Bartosz 2011: 130). Svatby svého syna s Romkou ze Španělska roku 1934 ve Velkých Hajdukách Michał využil pro svou (již druhou) korunovaci, na tuto událost se přitom sjelo mnoho vážených Romů ze zahraničí.²¹ Domnívám se, že rozsáhlé konexe pro geograficky široce zakotvené kalderašské Romy znamenaly značnou výhodu proti ostatním Romům, včetně itinerantních rodin Sintů a také včetně těch skupin Lovárů, kteří žili nebo se pohybovali jen na určitém území, a měli tak v mezinárodním měřítku oproti rodinám kalderašských Romů – Kwieků – omezenější kontakty s dalšími Romy. V roce 1934 se Michał II. zúčastnil romského sjezdu v Bukurešti a po svém návratu začal usilovat o vytvoření romského státu v Indii na řece Ganga, na který podle něj měli Romové „historické právo“ (tamtéž: 131). V průběhu let 1932–1934 se Michał Kwiek spolu se svou „družinou“ opakovaně pohyboval v Česku, na Slovensku, ale také v oblasti Podkarpatské Rusi. Po vyhoštění z Československa se Michał II. vydal do Velké Británie, kde měl v Hyde Parku oznámit, že usiluje o vytvoření romského státu v Africe (Nečas 2008: 20). Poté zprávy o něm více méně utichají, i když počátkem roku 1935 polský tisk krátce informoval, že hodlá uspořádat romský kongres za účasti delegátů nejen z Evropy, ale i Spojených států amerických a z latinské Ameriky (Marushiakova a Popov 2021: 648).

21 *Ilustrowany Kurjer Codzienny* (155) 4. 6. 1934, Zjazd cyganów z całego świata na wesele następcy tronu „króla“ Kwieka, str.6.

Michał Kwiek – král polských Cikánů. Fotografování v póze, 1920–1931 | Autor neznámý | Národní digitální archiv, Polsko, fond Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiv ilustrací, Referenční číslo: 1-P-2308 | Dostupné z: www.szukajwarchiwach.gov.pl [cit. 20. 8. 2024].

Polský romista Jerzy Ficowski hodnotil počínání Romů z rodin Kwieků jednoznačně negativně. Instituci romské monarchie považoval za projev snahy ovládnout původní polské Romy ze strany Kalderachů, coby neautochtonních migrantů, kteří přišli na polské území až jako poslední z místních romských skupin a kterým se podařilo zavést současný model výkonu královské instituce, nárokuje si nadvládu nad všemi Romy v polském státě i mimo něj. Nadvláda jedné skupiny nad ostatními pak byla podle Ficowského doprovázena aktivitami, které označil za samozvané a uzurpátorské, přičemž každý z významnějších romských lídrů z této skupiny byl podle jeho názoru samozvaným vůdcem, nebo produktem spolupráce s policií (Gontarek 2016: 147). Pozdější badatelé ale interpretují působení Michała Kwieka jako člověka zapojeného do mezinárodní politiky, více či méně obratně podporujícího integrační projekty mezi evropskými Romy. Jeho reformy uvnitř komunity, ale i jeho snahu o internacionalizaci romské problematiky lze považovat alespoň za počáteční politický program. Podle Alicje Gontarek je třeba

soupeření o moc a snahu ovládat co nejširší skupiny interpretovat ne jako příklad chamtivosti a hrabivosti Kwieků, jak tento fenomén vysvětloval Ficowski, ale jako symptom pozitivní transformace. Soupeření o „trůn“ lze podle ní vnímat jako tendenci ke sjednocování a předkládání jednotného vedení, svědčící také o snaze vymanit se z archaického sociálního modelu, který udržoval romskou komunitu do značné míry rozptýlenou a dezintegrovanou (Gontarek 2016: 152–153).

3.2 Volba romského krále ve Varšavě (1937)

„Královské korunovace byla civilizovaná Evropa svědkem před několika týdny – královskou volbu nezažila už několik století. Tento demokratický princip byl už dávno odstraněn ze všech evropských království, udržel se jen v říši Cikánů. Cikáni si zachovali neporušenou kmenovou organizaci, v mnoha končinách stojí v jejich čele volený a korunovaný král.“²²

Článek o volbě cikánského krále. Na fotografii „senátoři“, zástupci významných romských rodů, volící krále. | Autor neznámý | *Pražský illustrovaný zpravodaj* (28) 15. 7. 1937, Korunovace nového cikánského krále

Jak vypadala volba romského krále za časů „dynastie“ Kwieć? K pochopení průběhu takové události i k utvoření si představy o mediálním obrazu, který vyvolala nejen v Polsku, ale i v sousedním Československu, uvedu příklad volby a korunovace Janusze Kwiecia ve Varšavě v roce 1937. Sjezd se konal 4. července na varšavském sportovním stadionu a účastnilo se jej podle novinových zpráv snad až 30 tisíc diváků.²³ Na stadion přišli korespondenti mnoha zahraničních časopisů a desítky

²² *Světobzor* (26–52), ročník 1937, nedat., Evropa má o krále více, str. 459.

²³ *Pražský illustrovaný zpravodaj* (28) 15. 7. 1937, Korunovace nového cikánského krále, str. 14.

fotografií domácích i zahraničních. O průběhu slavnosti podle tohoto zdroje vysílalo přes 100 rozhlasových stanic, tribuny byly naplněny obecníkem, pozváno bylo také mnoho politiků, zahraničních diplomatů a jiných významných hostů.

Protopresbyter pravoslavné církve Teodorovič žehná nově zvolenému cikánskému králi Januszovi Kwiekovi, Varšava 1937 | Autor neznámý | Národní digitální archiv, Polsko, fond Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiv ilustrací, Referenční číslo: 1-P-2312-9 | Dostupné z: www.szukajwarchiwach.gov.pl [cit. 20. 8. 2024].

Obřad korunovace provedli tři pravoslavní duchovní, kteří vložili na hlavu krále korunu z pozlaceného bronzu a zahalili ho královským pláštěm.²⁴ Z novinových zpráv máme k dispozici nejen průběh slavnosti,²⁵ ale i popis uspořádání prostoru: uprostřed sletišť bylo postaveno pódium pokryté červeným kobercem, po stranách byla květinová dekorace, uprostřed byl umístěn dřevěný trůn, vedle něho byl stůl

24 *Večer* (159) 10. 7. 1937, Cikáni dostali krále. Obchodník papírem financoval korunovaci krále Jana, str. 3.

25 Program Uroczystości Koronacyjnych Króla Cygańskiego w Polsce 1937, object No. Rom_10086.

Dostupné z: <https://www.romarchive.eu/en/collection/program-of-coronation-celebrations-of-the-polish-king-of-gypsies-1937/> [cit. 20. 8. 2024].

se zlatou urnou a těžký železný zvonek. Podél pódia byla postavena křesla volitelů označovaných citovaným zdrojem za „senátory“ a křesla pro kandidáty.²⁶ Všichni „senátoři“ byli oblečeni v jednotných tmavých fracích, pod nimiž měli bílé košile, a na hlavě měli všichni stejné cylindry. Během volby měli volitelé odevzdávat do zlaté urny své hlasovací lístky, které pak sčítali tři „senátoři“. V čele sedělo pět kandidátů z rodu Kwieků. Jak popisuje dobový tisk, po volbě odevzdávaly jednotlivé romské delegace královi dary, mimo jiné zlatý řetěz, květy nebo sud piva. Poté král obcházel tribuny a všichni mu provolávali slávu.²⁷

Nově zvolený cikánský král Janusz Kwiek na trůně, Varšava 1937 | Autor neznámý | Národní digitální archiv, Polsko, fond Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiv ilustrací, Referenční číslo: 1-P-2312-1 | Dostupné z: www.szukajwarchiwach.gov.pl [cit. 20. 8. 2024].

²⁶ *Slovenský ľud* (28) 14. 7. 1937, Korunovali nového cigánskeho kráľa, str. 383.

²⁷ Tamtéž. Celý obřad lze vidět na krátkém videu z korunovace, umístěném na kanále youtube, s názvem: Janusz Kwiek, król Cyganow – koronacja 1937 rok. Jak můžeme postřehnout, kromě oficiálních proslovů v polštině zní při komunikaci kandidátů také romština. Více: <https://www.youtube.com/watch?v=ehchL1cUsSo> [cit. 20. 8. 2024].

Soudobý československý tisk o celé akci informoval většinou senzacechtivým a mírně posměšným tónem. Článek „Korunovace nového cikánského krále“ v *Pražském ilustrovaném zpravodaji* zdůrazňoval, že korunovační rekvizity byly vypůjčeny z varšavského muzea.²⁸ Podle deníku *Večer* byly rekvizity včetně trůnu a korunovačního pláště s korunou vypůjčeny z polského Národního divadla, kde se jich mělo jinak užívat v roli krále Leara, což prý působilo „dojem angažované hry, tím spíše, že se za vstup na korunovační akt platilo.“²⁹ Zmiňované byly různé paradoxní detaily, například že žena posledního krále měla ihned obvinít nového krále z účasti na vraždě,³⁰ nebo že se zjistilo, že kandidáti na trůn nemají představu o celkovém počtu Romů. Deník *Večer* uváděl, že „kolika lidem a jaké zemi bude nový král Jan vládnout, sám [král] ještě neví“.³¹

Z celkového charakteru akce je ale zřejmé, že událost měla i značný politický rozměr, a to nejen s ohledem na počet pozvaných polských politiků a zahraničních diplomatů, ale též na počet přítomných Romů a romských lídrů. Volby se mělo účastnit 30 romských „senátorů“, část z nich měla zastupovat romské skupiny ze zahraničí. Podle deníku *Slovenský ľud* zde měli být přítomní zástupci Romů z Polska, Francie, Rumunska, Maďarska, Litvy, Španělska a z Československa.³² To podtrhuje interpretaci této akce jakožto integrální součásti vznikajícího mezinárodního romského hnutí.

Kandidát na trůn Rudolf Kwiek s rodinou. První zprava je vidět dcera Rudolfa Kwieka Julie, manželka zabitého krále Matejasze. Rudolf Kwiek byl kandidátem francouzských Romů. Varšava 1937 | Autor neznámý | Národní digitální archiv, Polsko, fond Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiv ilustrací, Referenční číslo: 1-P-2312-5 | Dostupné z: www.szukajwarchiwach.gov.pl [cit. 20. 8. 2024].

28 *Pražský ilustrovaný zpravodaj* (28) 15. 7. 1937, Korunovace nového cikánského krále, str. 14.

29 *Večer* (159) 10. 7. 1937, Cikáni dostali krále. Obchodník papírem financoval korunovaci krále Jana, str. 3.

30 *Pražský ilustrovaný zpravodaj* (28) 15. 7. 1937, Korunovace nového cikánského krále, str. 14.

31 *Večer* (159) 10. 7. 1937, Cikáni dostali krále. Obchodník papírem financoval korunovaci krále Jana, str. 3.

32 *Slovenský ľud* (28) 14. 7. 1937, Korunovali nového cigánskeho kráľa, str. 383.

3.3 Kalderašští Romové v meziválečném Československu

V meziválečném Československu se pohybovali kalderašští Romové pouze v minimálních počtech. Do Čech i na Moravu se dostávali kalderašští Romové z Polska, většinou ale jen krátkodobě. Významnou stopu zde zanechala rodina kotlářů s příjmením Běla. Jazykovou ukázkou pořízenou od Josefa Běly, nar. roku 1886, „snad na Pardubicku“ citoval ve své publikaci věnované romskému jazyku jazykovědec Jiří Lípa (1965: 56), který tuto podskupinu označil za kotláře. Podle přepsaného úryvku se jedná bezpochyby o kalderašský dialekt romštiny. Příjmení Běla najdeme hojně zaznamenané po celé meziválečné období v nejružnějších českých a moravských archivech, ovšem nikoliv ve složkách monitorujících „potulné cikány“, ale zejména v evidenčních knihách vlastníků živnostenských listů³³ vykonávajících kotlářské práce, a to až do konce třicátých let.³⁴ Nemáme ovšem důkazy, že by tyto rodiny byly ve styku s rodinami s příjmením Kwiek, které doprovázely Michała Kwieka na začátku třicátých let, nebo se jakkoliv zapojovaly do popisovaného dění.

„Cikánský král“ Michał Kwiek hovoří během obřadu s Karolem Grzesikem, starostou obce Velké Hajduky (Hajduki Wielkie), kde Kwiek žil. Fotografie z jeho druhé korunovace, 3. 5. 1934 | Autor neznámý | Národní digitální archiv, Polsko, fond Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiv ilustrací, Referenční číslo: 1-P-2888-8 | Dostupné z: www.szukajwarchiwach.gov.pl [cit. 20. 8. 2024].

33 Například v evidenční knize živnostenských licencí za okres Mladá Boleslav byl uveden již v roce 1922 jako majitel kotlářské živnosti Josef Běla, narozen roku 1880 v obci Blonice, Halič, a dále v roce 1923 také Michal Běla, narozený 1875, taktéž Blonice, Halič. SOKA Mladá Boleslav, f. OÚ Mladá Boleslav, kn. 137.

34 Například: SOKA Mladá Boleslav, f. OÚ Mladá Boleslav, kn. 138; SOKA Mělník, f. OÚ Kralupy nad Vltavou, ev. č. 228 – Záznam vydaných vidovaných licencí k provozování živností obcházením (pro živnosti kočovné); SOKA Opava, f. OÚ Opava, i. č. 21 – Jmenný rejstřík o vydaných podomních knížkách (1926–1937); SOKA Přemyslení, f. OkÚ Říčany, i. č. 25 – Vidovací kniha pro kočovné živnosti (1923–1942). Moje další výzkumy ovšem ukazují, že alespoň část rodin Bělových v Česku zůstala, a to až do poválečného období, resp. prostřednictvím svých potomků až do současnosti.

Pobyt Michała Kwieka a jeho příbuzných na území Československa měl oproti tomu zcela jiný charakter a byl spojen se značnou mediální pozorností. O situaci „polských cikánů“, kteří přišli roku 1933 na území Československa s vízem za účelem „obchodu a lázeňské léčby“ spolu s Michałem Kwiekem, a kteří se následně usadili v srpnu 1933 v Praze Strašnicích, informoval oběžník četnickým stanicím č. 401/2 vydaný Zemským úřadem v Praze dne 6. 4. 1934 s názvem „Polští cikáni neoprávněný pobyt v Československé republice“.³⁵ Přítomnost Michała Kwieka je v mnoha detailech pozoruhodná. V době, kdy se většině romských rodin, vnímaných úřady jako „kočující“ nebo „potulní cikáni“, na území Česka nedařilo získat trvalejší ani přechodné ubytování (nejsou mi známy žádné záznamy o pronájmu bytu či domu osobám vnímaným v rámci kategorie „kočujících cikánů“), Michał Kwiek s početným doprovodem zde úspěšně bydlel v hotelích nebo pronajatých bytech či domech. Nečas popisuje jejich krátkodobý pronájem vily v Ostravě-Prívově, dále od června 1932 do srpna 1933 pronájem nemovitosti v pražských Strašnicích (kde měli získat živnostenské listy k trhoveckému prodeji měděného nádobí a galanterního zboží) a později také bytů v Hradci Králové, Chrudimi, Kutné Hoře nebo Karvině. To ukazuje, že dostatečně velký finanční obnos dokázal prolomit jinak neprostupné společenské hranice, které určovaly „potulným cikánům“ pozici lidí na okraji společnosti. Na osoby pohybující se s Michałem Kwiekem také evidentně nebyly systematicky používány možné sankce vyplývající ze zákona o potulných cikánech z r. 1927 a nevztahovaly se na ně například lokální zákazy o pohybu „potulných cikánů“, jako bylo například rozhodnutí vydané 13. května 1933 Zemským úřadem v Praze s názvem „Určení území v okolí Velké Prahy, do něhož jest potulným cikánům vstup zakázán“, ve kterém bylo v návaznosti na § 10 zákona č. 117/1927 Sb. vymezeno území, na které byl ode dne vydání zprávy zakázán vstup „potulným cikánům“.³⁶

Zajímavý je také způsob, jak se rodiny Kwieků pohybovaly. Podle Nečase vlastnily vozy (maringotky), ale na dlouhé vzdálenosti (například z Pardubic do Bohumína) si je nechávaly vozit po železnici. Tento způsob přepravy potvrzuje také novinový článek deníku *Expres* z února 1934, který informoval o cestě „krále cikánů“ do Rumunska vlakem z Kolína, ke kterému byly připojeny tři nákladní vozy vezoucí maringotky Michała a jeho rodiny, která ho měla doprovázet. Předtím se měla jeho družina pohybovat v okolí Kolína a Pardubic, kde měla vyrábět a prodávat po domech měděné kotle.³⁷ Pouze o několik dní dříve informoval slovenský tisk, že

35 Uložený například ve složce SOKA Mělník, f. OÚ Mělník, kart. 892, sign. III/9/2. K porovnání také Baloun (2022: 136–137).

36 NA Praha, f. MV – stará registratura, 5/98/3, k. 2431, č.j. 172 – Hlášení četnické stanice Praha Velitelskému četnickému oddělení v Praze z 21. 6. 1933.

37 „Nutno přiznati, že tuto výrobu dobře ovládala a měla mezi sebou vesměs dobré mistry – kotláře, kteří si také dosti vydělali.“ *Expres* (40) 19. 2. 1934, Cikánský král Kwiek se stěhuje do Rumunska, str. 4.

Michał Kwiek putuje po Slovensku a snaží se získat místní Romy pro svou myšlenku – založení samostatného „cikánského státu“ na jednom ostrově u afrického pobřeží. To mělo u Romů v Liptovském Svätém Mikuláši vzbudit nedůvěru a odpor.³⁸ Podle krátké noticky z listopadu 1934 mělo být záměrem cest Michala Kwieka po území ČSR vybírání daní a poplatků od svých poddaných, což mělo vzbudit nesouhlas československých Romů a jejich následné podání stížností úřadům na Kwiekovo konání.³⁹ Podle popisovaných událostí tedy dokázali Michal a jeho rodina kombinovat mocensko-politické a agitační aktivity (spojené i s výběrem poplatků od místních Romů) s provozováním kotlářských prací a jejich prodejem na trzích i po domech. To vše do doby, než byla rodina Kwiekova v září 1934 z Československa úředně vyhoštěna (Nečas 2008). Od té doby zřejmě byly jejich cesty na naše území ojedinělé, již vzhledem k tomu, že četnické stanice se jejich dalšímu vstupu snažily zabráňovat.⁴⁰

4 Odraz dění u polských romských králů na situaci v Československu

„Ve skutečnosti neexistují žádné údaje, které by mohly naznačovat, že v příběhu [králů] jsou zahrnuti i Cikáni z jiných skupin“ (Gontarek 2022: 359).

Jednou z klíčových otázek tohoto textu je, zda mělo celkové dění související s aktivitami polských romských králů dopad na Romy žijící v Československu a případně jaký. Na základě rešerše v soudobém tisku se mi podařilo nashromáždit informace o tom, že politické a organizační aktivity Romů v Polsku měly na dění mezi Romy v soudobém Československu značný vliv, zejména mezi komunitami tradičně neusazených Romů. Spojitost s děním mezi Romy v Polsku přímo zmiňuje novinový příspěvek v *Poledním listu* z jara 1932, který informoval o konání volby „cikánského krále“ v březnu toho roku v okolí Brna, na který se mělo sjíždět „neobvyklé množství cikánů, stahujících se do brněnského okolí, a to nejen z různých koutů republiky, ale i ze sousedního Rumunska a Polska.“⁴¹ Po policejním šetření se zjistilo, že se bude konat volba nového krále. Ta byla v článku dávána do souvislosti s tím, že před nedávnem zemřel poslední král v Polsku. O neprostupnosti celého systému volby romského krále může vypovídat závěrečná poznámka, že „jména kandidátů se nepodařilo zjistit, ježto jsou před necikány chovány přísně v tajnosti.“⁴²

38 *Slovenský východ* (28) 4. 2. 1934, Samostatné cigánske kráľovstvo v Afrike – kráľ by už bol, str. 5.

39 *Pražský ilustrovaný zpravodaj* (45) 8. 11. 1934, Cikánský král Michal Kwiek, polský příslušník, byl vypovězen z území čsl. Republiky, str. 3.

40 Oběžník četnickým stanicím čís. 401/2 vydaný Zemským úřadem v Praze dne 6. 4. 1934 s názvem „Polští cikáni neoprávněný pobyt v Československé republice, uložený například ve složce SOkA Mělník, f. OÚ Mělník, kart. 892 sign. III/9/2m, nebo také Nečas 2008.

41 *Polední list* (71) 11. 3. 1932, V brněnském okolí se konají volby cikánského krále, str. 1.

42 Ibid.

Jak se zdá z dobového tisku z třicátých let, romské sjezdy za účelem zvolení vůdce Romů nebyly ničím výjimečným. *Moravský večerník* v srpnu 1933 popisoval táboření 29 „cikánských rodin“ s 35 vozy, tedy asi 350 osob, tábořících na Šumpersku, které se vracely ze sněmování v Uničově, kde se mělo jednat o nástupci za zemřelého severomoravského „primáše a soudce Kirsche“.⁴³ Podle příjmení se mohlo jednat o předáka Sintů. *Národní listy* koncem dubna 1936 informovaly o plánovaném konání „sjezdu cikánů“ 1. května v Bernarticích nad Odrou u Nového Jičína, kde se mělo sejít „asi 50 potulných tlup cikánských [...] ze země moravskoslezské a ze Slovenska.“⁴⁴ Program byl popsán ve stručnosti tak, že „k účastníkům promluví nejstarší cikán, načež se bude konati volba starosty – rychtára. Sjezd bude ukončen veselící.“⁴⁵ O několik dní později deník *Polední list* zveřejnil oznámení, že plánovaný sjezd padesáti „cikánských tlup“ je zakázán z bezpečnostních důvodů.⁴⁶ Ze stručného textu ovšem nevyplývá, kdo z Romů se měl sjezdu účastnit či jej organizovat. Vzhledem k regionu konání mohlo jít pravděpodobně opět o Sinty.

Nedlouho poté článek v *Poledním listu* informoval o tom, že novým „cikánským králem“ bude Richard Kraus, který při pohřbu předchozího krále, „jímž byl Raymond Laubinger, který vládl jako vzdorokrál a byl zvolen před třemi lety v Bruntále, zaplatil veškeré útraty královského pohřbu a postaral se o to, aby 3 800 cikánských příslušníků se dokonale najedlo a napilo.“⁴⁷ Z této zprávy lze vyčíst cenné detaily. Především, že se volba týkala (podle příjmení) Sintů pohybujících se na území Severní Moravy. Pokud bychom ovšem považovali údaj o počtu hostů (3800) za pravdivý, toto číslo by jistě značně přesahovalo severomoravskou sintskou komunitu, a celé události se tedy museli účastnit také hosté z jiných zemí, nebo z jiných (subetnických) romských komunit (případně v kombinaci oboje). Dalším cenným objevem je, že i v této komunitě docházelo k neshodám při určení „krále“ a z toho důvodu došlo ke zvolení „vzdorokrále“, který velmi pravděpodobně zastupoval a zároveň zastřešoval znesvářené širší rodiny.

Událostí, která měla opět prokazatelnou spojitost s děním na romské scéně v sousedním Polsku, konkrétně s úmrtím krále Matejasze, bylo pořádání sjezdu za účelem zvolení nového romského krále v Olomouci v dubnu 1937. Podle *Národních listů* bylo pro bezpečnostní složky nejasné, proč se do Olomouce

43 *Moravský večerník* (176) 4. 8. 1933, Cikánská vesnice na cestách, str. 5.

44 *Národní listy* (112) 23. 4. 1936, Sjezd cikánů, str. 3.

45 Tamtéž.

46 *Polední list* (121) 30. 4. 1936, Zakázaný sjezd cikánů v Novém Jičíně, str. 2.

47 *Polední list* (110) 12. 5. 1936, Cikáni budou mít ve Slezsku nového krále, str. 3. Z etnografického hlediska je také zajímavá informace, že „všechna majetek zemřelého krále Laubingera byl podle staré cikánské tradice v pondělí spálen, mezi ním i královský vůz, zdobený krásnými řezbami a kovářím.“

začalo sjíždět „více než 50 cikánských vozů a další se očekávají“.⁴⁸ Zpráva uvádí, že účastníci byli většinou kotláři (tedy zřejmě Kalderaši), obchodníci s koňmi (tedy pravděpodobně Lovárové a/nebo Sinti, mohlo se jednat i o české/moravské Romy) nebo podomní obchodníci (totéž). Z Brna měl prý na korunovaci přijet „královský obřadník, ověšený stříbrnými a zlatými řetízky a odznaky.“⁴⁹ Podle krátké zprávy deníku *Slovenské zvesti* měl v Olomouci plánovanou volbu „cikánského krále“ financovat zámožný Rom, který však nepřišel, a tak se volba nekonala.⁵⁰ Tento článek, shodně s údaji zveřejněnými o stejné události v *Národních listech*, uvádí, že všeobecně uznávaným budoucím královým nástupcem je Kwiekův dvanáctiletý syn. I když k volbě krále nedošlo, podařilo se podle citovaného zdroje alespoň zvolit králova zástupce, kterým se stal Raimund Nový, „boxer a majitel několika domů v Bratislavě. Jeho pobočníkem bude Maron Vrba, obchodník koňmi.“⁵¹ Tyto informace jsou opět cenné, pokud zvážíme vzájemnou součinnost jednotlivých romských skupin: Sintů,⁵² Lovárů, a českých Romů,⁵³ to vše v určité součinnosti s polskými Romy (Kalderachy). Očekávání, že na sjezdu, který měl za cíl volbu krále, měl být hlavním kandidátem syn Matejasze Kwieka, otevírá otázku, do jaké míry byli do organizace celé akce zapojeni polští Romové z rodu Kwieků, a do jaké míry se očekávalo, že by k volbě romského krále polského původu došlo na území Československa. Z hlediska zájmů polských Romů by taková lokalizace místa volby zřejmě nedávala smysl.

4.1 Nepodařená volba romského krále v Opavě v červnu 1937

„Mezi koňmi se proháněl bezpočet bezstarostných dětí, zatímco dospělí postávali s vážným výrazem v hloučcích a živě gestikulující vedli nesrozumitelné rozhovory. Bylo slyšet všechny možné jazyky, maďarštinu, češtinu, němčinu, rumunštinu a samozřejmě i cikánštinu.“⁵⁴

Konečně se opět dostávám ke zmařenému pokusu o volbu romského krále na začátku června 1937. Mezi jazyky citovanými v úryvku článku periodika vydávaného v Opavě poněkud překvapivě chybí polština. Měli by to přeci být právě polští Romové ze skupiny Kalderachů, z jejichž řad pocházel zesnulý král Kwiek,

48 *Národní listy* (95) 6. 4. 1937, Volba cikánského krále v Olomouci, str. 3.

49 Tamtéž.

50 *Slovenské zvesti* (67) 7. 4. 1937, Kto bude cigánským kráľom?, str. 4.

51 Tamtéž.

52 Jméno Raimunda Nového na základě křestního jména odkazuje k sintským kořenům, i když měl tento Rom (či Sinto) převzaté české příjmení.

53 Příjmení Vrba bylo běžné u českých Romů.

54 *Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* (4) 2. 6. 1937, Mißglückte Zigeuner Königswahl in Troppau, str. 6.

u kterých bychom mohli předpokládat, že budou organizovat volbu nového krále, a tedy že právě z jejich řad bude nejvíce zástupců, neboť celá záležitost romských králů v Polsku byla přeci zejména jejich hrací plochou. Citovaný článek ani další novinové zprávy referující o této události však o přítomnosti Kwieků nebo jiných polských Romů nehovoří. Nenalezneme je ani mezi kandidáty, kteří jsou v textu představeni:

„Je to zástupce od německy hovořících cikánů Fritz Schubert z Teplic, potom zápasník Raimund Nový z Bratislavy, a nakonec obchodník s koňmi Anton Stojka z Topolčan na Slovensku. Všichni tři zastávají u cikánů v Československu a v příhraničních zemích vysoké posty a těší se u svých soukmenovců jistě úctě“.⁵⁵

Dva kandidáti patřili podle všeho k Sintům: již v Olomouci přítomný boxer Raimund Nový, který tam byl zvolen zástupcem krále, jakkoliv není jasné, co titul přesně obnášel a jaké s ním byly spojené výsady nebo povinnosti, a dále další německy hovořící Sinto, příjmením Schubert, pocházející z Teplic. O Schubertovi z Teplic se mi nepodařilo zjistit více informací. Jméno Raimund Nový je vícekrát zmiňováno v monografii Jany Horváthové *...to jsou těžké vzpomínky* v rámci výpovědí romských pamětníků (Horváthová 2021: 307, 468–469).⁵⁶ Není ovšem jisté, zda se jednalo o téhož Raimunda Nového, nebo zda se jedná jen o shodu jmen.

4.2 Anton Stojka (Báno), kandidát na romského krále

Nejvíce údajů mám o třetím kandidátovi: jedná se totiž o legendami opředeného Antona Stojku alias Bána z Topolčan, který byl několik let po válce v září 1951 kvůli své spolupráci s kriminální policií zavražděn v slovenském Komárně jinou skupinou olašských Romů a jehož ostatky byly následně zašity do vykuchaného koně a zahrabány. Nicméně, jak ukazují dobové zdroje, v roce 1937 byl Anton Stojka vážený muž, který si získal ze strany ostatních Romů respekt a takové

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Jméno Raimunda zmiňuje například pamětnice Berta Krausová nebo pamětník František Daniel. Mělo se jednat o Roma, resp. Sinta, který následně za války inklinoval k okupantům a údajně měl i funkci na brněnském kriminálním ředitelství. Osoba se stejným jménem (rok narození 1901) byla uvedena na seznamu vězňů v CTII Hodoníně (Nečas 2014: 57), jeho osobu v táboře v Hodoníně zmiňoval také pamětník František Daniel v souvislosti s tím, že měl brát úplatky od ostatních vězňů za slib svobody, podle jiných zdrojů měl být dokonce příslušníkem SS, který měl dát svého mladšího bratra do německé armády a po válce se měl vystěhovat do západního Německa (Horváthová 2021: 145). Uvěznění Raimunda Nového (nar. 1901) v koncentračním táboře v Hodoníně u Kunštátu v roce 1943 dokumentují také složky uložené v archivu Bad Arolsen, podle kterých byl dále vězněn v koncentračním táboře v severoněmeckém Börgermooru-Papenburgu. Po válce měl uváděný pobyt i s manželkou v Kolíně nad Rýnem, kde také v roce 1954 zemřel (Arolsen Archives, ITS Digital Archive, ID doc. 6.3.3.2./112067549).

postavení, že se stal vážným kandidátem na pozici romského krále. Mezi jeho podporovateli můžeme jistě tušit početné rodiny Lovárů, se kterými se mohl dostávat do kontaktu při obchodech s koňmi, jejichž prostorové trajektorie zahrnovaly nejen jižní a jihozápadní Slovensko, ale také severní Moravu a další území Česka (Hajská 2023). Autorovi citovaného článku se prý podařilo za pomoci četníka, který měl na Bána „jen mávnout rukou a jmenovaný servilně přiběhl“, získat s tímto kandidátem na post „krále“ osobní rozhovor, který novinář v článku shrnuje:

„Je to 34letý obchodník s koňmi Anton Stojka z Topolčan. Ten muž nepůsobí špatným dojmem. Od svých soudruhů se odlišuje minimálně příjemným zevnějškem a čistotou. Jeho oblek sice už není nejnovější a jeho kalhoty mají několik záplat z šátků jiné barvy, ale za to má Stojka na sobě zářivě červenou koženou sukni, a dokonce i náramkové hodinky. Ochotně odpovídá na moje otázky. Stojka je už i nyní uznávaný muž. Je vůdcem topolčanského okresu a podléhá mu 2000 rodin slovenských cikánů. Ze svého postavení je oprávněný vynášet rozsudky a musí se zasazovat o zájmy svého klanu. S vyřizováním obchodů mu pomáhá pobočník, kterého má k dispozici. Jeho pole působnosti je velice různorodé. Jeho poddaní se na něj obracejí ve všem. Vyřizuje jim nepříjemnosti s úřady, a především rovná jejich spory. Jeho slovu se musí každý podvolit. Tresty jsou velice přísné. Když např. cikán dluží svému soukmenovci peníze a ani po opakovaných upomínkách dluh nesplácí, je vyzván předstoupit před náčelníka, který mu dá zaplatit trojnásobek dlužné částky. V případě neuhrazení je pak částka vymáhána na příbuzných. Stejně tak náčelník trestá i nevěru se souhlasem svedené ženy, zatímco případy znásilnění trestá už sám král. Člověka ale další Stojkovo vyprávění přivede v úžas. Nejen že pro svůj úřad vybírá od svých poddaných daně, ale musí odvádět peníze i králi. V jeho kraji královská daň vynese čtvrtletně 20 000 Kč. Tyto peníze posílá pravidelně králi. Být králem tedy není vůbec špatný obchod, protože od všech svých poddaných v dunajských zemích se ročně sejde několik milionů korun.“⁵⁷

Úryvek poměrně detailně líčí postavení a funkce Antona Stojky, kterého žurnalista označuje za „náčelníka“, což byl zřejmě pokus o nalezení dobového českého ekvivalentu pro romský post *angluno Rom*. Anton Stojka byl podle popisu jistě i romským soudcem (*krísako Rom*). Za přínosné považuji popsání hierarchické mocenské struktury včetně systému placení daní až po krále. Zde je ale právě otázkou, ke komu směřovaly tyto poplatky i výše jmenované povinnosti v době před volbou nového krále. Byl to nedávno předtím zavražděný Matejzajs Kwiek, nebo, jak by se dalo očekávat, byl tímto králem někdo z komunity československých

⁵⁷ Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren (4) 2. 6. 1937, Mißglückte Zigeuner Königswahl in Troppau, str. 6.

Lovářů, a jeho smrt se pouze časově shodovala s úmrtím polského krále Kwieka? Popis procesu volby krále, který novinář od Bána získal, se totiž dost odlišoval od výše uvedeného popisu varšavské volby krále:

„Každý kandidát si s sebou přivede své příznivce a před samotnou volbou horlivě agituje i mezi svými rivaly, kterým slibuje výhody do budoucnosti, a snaží se je přitom ovlivnit i peněžitými dary a alkoholem. Když se všechno podařilo, shromáždí se náčelníci s uchazeči o trůn a obklopeni davem přistoupí k hlasování. Svou vůli dávají cikáni najevo zvednutím ruky. Je-li takto král zvolen, tak mu musí okamžitě všichni, i jeho protikandidáti, přísahat věrnost. Pak nový král přislíbí i svým poddaným být jim dobrým panovníkem. Závěrem slavnostního aktu je samozřejmě velkolepá oslava, která jde na účet nového krále.“⁵⁸

Dovolím si na tomto místě udělat malou odbočku a krátce se ještě věnovat osobě Antona Stojky – Bána. Anton Stojka se narodil roku 1903 v Topolčanech. Jeho otec Michal Stojka (nar. 1863),⁵⁹ který se narodil a měl domovské právo rovněž v Topolčanech, měl (kromě dcer) ještě několik starších synů (Josef 1884, Pavol 1887, Ladislav 1888, Ondrej 1898). Ti se, stejně jako Anton, všichni živil jako koňští handlíři⁶⁰ a dle všeho dokázali vykonávat své řemeslo s velkým úspěchem i ziskem. Jakožto vykonavatelé stejné profese si museli bratři a otec vzájemně konkurovat. Taková situace byla možná důvodem rozrůznění a rozšíření jejich trajektorií do různých okresů bývalého Československa s jednoznačnou orientací na české země ve třicátých letech. To, že si svou profesi všichni synové dokázali udržet, podtrhuje vysoký sociální status této rodiny. Otec Michal Stojka a dva Antonovi bratři navíc vlastnili živnostenské oprávnění pro obchod s dobytkem, a to jako jedni z mála Romů na území bývalého Československa.⁶¹ Podle úředních záznamů i svědectví pamětníků – vnoučat Antonova otce Michala Stojky⁶² – si Michal se svými syny a jejich rodinami pořídil v meziválečné době rodinný dům v Topolčanech na adrese Práznovská 11, do kterého se rodina pravidelně vracela, a kde se někteří její členové zdržovali i dlouhodobě. Jak naznačuje citovaný článek v opavském deníku, Antonovi Stojkovi se podařilo nakumulovat určitý

58 Tamtéž.

59 Jména rodičů František Stojka a Terezia Lakatošová. Poznámka v matriční knize: Zingaros Valachicus. Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QVNX-4T3D>), [cit. 18. 6. 2023]; číslo mikrofilmu neuvedeno.

60 ŠA Nitra/ Topolčany, f. OÚ Topolčany, k. 25a – kn. Evidencia cigánských legitimácií.

61 Tato skutečnost je zapsána v několika svazcích *Adresáře Republiky československé pro průmysl, živnost, obchod a zemědělství* (viz *Adresář* 1932: 3119; 1935: 3063; 1936: 3079).

62 Osobní nahrávka autorky se Štefanem Stojkou (*1932 v Topolčanech) pořízena 22. 3. 2002 v Ostravě; osobní nahrávka autorky s Františkem Stojkou (*1940 v Topolčanech), pořízena 29. 3. 2002 v Ostravě; výpověď G.S. (*1939 v Topolčanech), VÚA-VHA Praha, f. Sbíрка osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., spis žadatele č. 350064/04.

kapitál, mezi který patřil jednak nemovitý i movitý majetek, ale dále také sociální kapitál, spočívající v zázemí vlivné a početné rodiny a s tím související s podporou a respektem ze strany mnoha Romů. Jiný článek ze stejného období, který rovněž představuje Antona Stojku jakožto kandidáta na romského krále, zmiňuje také fakt, že Anton vlastnil osobní automobil,⁶³ což byla v té době (nejen mezi Romy) rarita, kterou si mohl málokdo dovolit. Rovněž podle svědectví jeho synovce měl Báno velkou autoritu mezi Romy v okolí Topolčan a působil jako soudce v *krísi*.⁶⁴ Na druhou stranu zmínky v soudobém tisku jasně informují o tom, že Bánova spolupráce s policií, kvůli které se stal v letech po válce pro mnohé Romy odsouzenímhodným zrádcem a která se stala důvodem jeho pozdějšího zavraždění, zřejmě započala již v tomto období. Pokud mám z předestřené učinit závěry, u Antona Stojky lze najít podobné rysy, které mu pomohly ve své době získat moc, politický vliv a postavení mezi Romy, jaké lze spatřit u úspěšných lídrů z rodin Kwieků: mezi nimi lze vyzdvihnout především ekonomickou úspěšnost a schopnost nakumulovat kapitál, zázemí vlivné rodiny, ale také spolupráci s bezpečnostními složkami a pravděpodobně i s dalšími majoritními institucemi, včetně médií. Jiným podobným rysem je úsilí o pozvednutí Romů, kterou naznačuje v případě Bána například zmínka jeho synovce, že usiloval o to, aby Romové chodili do školy nebo se vyvarovali kriminálního chování.

4.3 Další významné okolnosti a události následující po nezdařené volbě romského krále v Opavě

Vraťme se ale nyní zpět k tématu nezdařené královské volby v Opavě. Informovaly o ní také *Lidové noviny* ve zprávě, která potvrzuje předpoklad, že se volba krále měla konat v reakci na úmrtí polského romského krále Kwieka. Stejně tak jsou potvrzeny informace o plánovaném konání na cvičišti u obce Slavkov a jména tři kandidátů: Bedřich Schubert z Teplic-Šanova, zápasník Rajmund Nový z Bratislavy a Anton Stojka z Topolčan. Detailněji zde bylo zdůvodněno zrušení celé akce:

„Když se shledalo, že vojenské úřady odmítly povolit tábor na vojenském cvičišti a že by tlupy mohly tropit v Opavě výtržnosti, rozprášili četníci cikány do všech úhlů kraje. Volba byla odročena na počátek července a má se konat v Olomouci, kde se již cikáni sjeli před měsícem a rovněž se nedohodli na kandidátu.“⁶⁵

63 *Slovenský denník* (143) 24. 6. 1937, Kto bol prvý cigánsky kráľ?, str. 3.

64 „A odevšad k nám přicházeli Romové. Z Chynoran, Krušovců, Bošan, odevšad k nám chodili. A chodili za Bánem. A ten jim dělal soudy. Staral se, aby mezi sebou nebojovali. Aby nekradli, aby mezi nimi byl klid. Aby nekradly jejich děti. Aby mohly chodit do školy a tak. Báno je učil. A i nás. Byl to chytrý člověk, chodil do školy“. Zvukový záznam rozhovoru se Štefanem Stojkou v Ostravě z 30. 3. 2017, soukromý archiv autorky.

65 *Lidové noviny* (275) 3. 6. 1937, Nezdařená volba cikánského krále, str. 4.

Z popisu „rozprašení“ přímo číší bezmocnost postavení Romů ve sledované době a jejich závislost na rozhodnutích státního aparátu a bezpečnostních složek, které Romy vnímaly jako bezpečnostní hrozbu a které zcela určovaly a limitovaly možnosti jejich sebeorganizačních aktivit, ale i etnoemancipačního úsilí.

O kandidátech na „cikánského krále“ informoval také *Slovenský denník* na konci června 1937, podle kterého se o trůn ucházeli kromě výše uvedených tří zájemců ještě další dva kandidáti. Deník představil jednoho z nich, „jistého Vrábika,“⁶⁶ rodáka ze Slovenského Nového Města. Autor článku s ním uskutečnil rozhovor ve vlaku:

„Je 40ti letý a má ženu a děti. Jedno navštěvuje lidovou školu. Vrábik ovládá tři řeči a přirozeně i cikánštinu. Je celkem slušně oblečený, má vázanku, palici z bambusu a je spokojený se životem, jako ledajaký maharádža s Indie. (...) Vrábik chce být skutečně nekorunovaným králem Cikánů. (...) Otec jeho dědy byl též ‚jeho Veličenstvo‘ cikánský král.“⁶⁷

Jako podmínky pro zvolení králem prý kandidát uvedl, že králi musí být minimálně třicet let, nesmí mít žádnou tělesnou vadu a přirozeně musí být i „čistokrevný Cikán“.⁶⁸

O volbě romského krále v Opavě, opět v přímé souvislosti s volbami krále v Polsku, stručně psal také deník *Polední list*, který uvedl, že se měl v Opavě po smrti „cikánského krále Kwieka volit nový král, Československé úřady však cikánský sjezd zakázaly, a tak ho cikáni přeložili do Varšavy na 4. července.“⁶⁹ Přípravované volbě za hranicemi Polska na československém území se podle všeho vůbec nevěnoval polský soudobý tisk a nezmiňuje ji ani žádný z polských historiků. To nasvědčuje, že z pohledu polských Romů byl tento pokus o volbu krále na území Československa zřejmě nevýznamný nebo chápáný jako iniciativa československých Romů, a takto zvolený král by tedy pravděpodobně nebyl polskými Romy uznán.

Jiný význam měl ale tento akt pro Romy žijící v Československu, respektive zejména na severní Moravě, ve Slezsku a na západním Slovensku. *Večer – lidový deník* popisoval plánovanou volbu „cikánského krále“ ve Varšavě, kde byli podle tohoto zdroje čekatelé na trůn kandidáti z rodu Kwieků:

66 Jedná se dost pravděpodobně o smyšlené jméno, nebo možná o *románo ánav* (jméno užívané mezi Romy, přezdívkou). Vzhledem k popisovaným tradicím je pravděpodobné, že se jedná rovněž o Lovára.

67 *Slovenský denník* (143) 24. 6. 1937, Kto bol prvý cigánsky kráľ?, str. 3.

68 Tamtéž.

69 *Polední list* (178) 28. 6. 1937, Volby cikánského krále za vstupné, str. 3.

„Nedávno si chtěli naši cikáni v Olomouci zvolit krále, ale k volbě nedošlo. Později ztroskotala volba cikánského krále v Opavě, protože vojenské úřady nepropůjčily cikánům cvičiště. Mezi našimi cikány není, jak se proslýchá, úmyslu voliti za krále polského cikána. Naši cikáni prý nechtěli vůbec žádného doživotního krále, nýbrž prezidenta, voleného na určité období.“⁷⁰

Slovenský denník, který vyšel přibližně dva týdny po volbě krále Janusze, uvedl, že zprávy o korunovaci Janusze za „krále Cikánů“ vyvolaly na Slovensku veliký rozruch. „Cikáni“ z okolí Nitry se podle tohoto zdroje rozhodli svolat „cikánský sněm“, na kterém se chtěli poradit, jestli mají nového krále z rodu Kwieků uznat, nebo si zvolit svého vlastního krále. Ve zprávě se píše, že Romové na Slovensku měli svého kandidáta na trůn cikánského krále, jistého „Stojku, který patřil mezi cikánské milionáře. Nemá sice právě celý milion, ale přece jen je dost zámožný a má i jakési vzdělání. Je ostrovtipný a pomáhá pátrat četníkům, když se nějaký Cikán dopustí trestného činu.“⁷¹ Podle popisu se velmi pravděpodobně jedná opět o Antona Stojku. Jednání sněmu bylo podle popisu velmi bouřlivé, ale nakonec se dohodlo, že nitranský sněm nového krále Janusze neuznává a že v dalším roce bude svolán další sněm do Hodonína, kam budou pozváni také Romové z Čech a Moravy.⁷²

4.4 Chystaný sněm v Košicích v roce 1938 v rámci Výstavy východu

Jaký byl v situaci další vývoj, není jasné. Jestli se v roce 1938 další volba krále uskutečnila, se mi nepodařilo zjistit. Vzhledem k politickému vývoji v ČSR, v rámci kterého došlo zejména v pomnichovském období k řadě antidemokratických proměn a ke stupňování protiromských nálad a zavádění prvních diskriminačních opatření, to ale považuji za nepravděpodobné. V tomto kontextu je nutné zmínit připravovanou volbu romského krále na podzim roku 1938 v Košicích, jež se měla stát součástí připravované výstavy věnované východu Slovenska. Slovenský deník *Slovenský hlas* a český deník *Polední list* publikovaly koncem května 1938 dva velmi obsahově i stylisticky totožné články informující o tom, že součástí této velkolepé a rozsáhlé výstavy věnované východu republiky je plánovaná také výstava věnovaná životu a poměrům slovenských Romů. Toto téma mělo být prezentované v zábavném stylu jako atrakce lákající četné zájemce o toto téma. V rámci výstavy byl chystaný také „cikánský den“ s pestrým programem, například s monstrikoncertem 101 „cikánských hudebníků“ pod vedením A. Danyiho, s koncertem 50 krojovaných „cikánských školních dětí“ a s divadelní

70 *Večer – lidový deník* (152) 30. 6. 1937, Naši cikáni si chtějí zvolit místo krále – prezidenta, str. 1.

71 *Slovenský denník – orgán Slovenskej národnej rady* (161) 16. 7. 1937, Aj slovenskí Cigáni majú „kráľovské starosti“, str. 10. Podle popisu může dost pravděpodobně jít o Bána – Antona Stojku, viz níže, s tím, že došlo ke zkomolení nebo záměně romské přezdívky (*románo ánav*).

72 Tamtéž.

hrou Cikánská svatba. Speciální atrakcí měl být kongres „cikánských delegátů“ z celé republiky a volba „cikánského krále“ pro Československo. Na slavnost měli být pozvaní také tři romští králové ze sousedních států.⁷³ Jubilejní Výstava východu 1938 nakonec proběhla v Košicích ve velkolepém stylu, na výstavní ploše s rozlohou 174 tisíc m², čímž se naprosto vymykala jiným podobným akcím (Matula 2022). Podle dochovaných katalogů k této výstavě však nakonec k zařazení programu zaměřeného na Romy ani k propojení se sjezdem romských delegátů a volby krále nedošlo, opět pravděpodobně vzhledem k celkovému vývoji politické situace na podzim roku 1938.

Antonovi Stojkovi se však později přesto podařilo stát se vůdcem Romů, i když víme, že měl i řadu odpůrců, zejména vzhledem ke spolupráci s kriminální policií. Milena Hübschmannová ho ve svém textu přesto označuje „posledním vajdou kočovných Romů“ (Hübschmannová 1962: 18) a jako na krále na něj vzpomínali i jeho potomci a potomci jeho příbuzných, žijící dodnes v Ostravě.

5 Závěr

Téma instituce romského krále a jeho voleb je u nás málo probádané. Domnívám se však, že je třeba zařadit je jako součást bádání o tématu sebeorganizování Romů na území Československa a souvisejícího aktivního vytváření politických a mocenských strategií vycházejících z vlastních iniciativ Romů, které měly nepochybně za cíl posílení pozic Romů. Jak jsem ukázala, záměrem těchto snah mohlo být již v předválečných dekáдах vybudování vlastní organizační struktury přesahující existující lokální a rodové hierarchické struktury moci, které byly nezávislé na institucích majoritní společnosti, pod něž jinak Romové na všech frontách spadali. Jak jsem dále předestřela, na tyto snahy Romů je nutné nahlížet jako na aktivity spoluúčasti Romů na řešení vlastního postavení mající mezinárodní rozměr, přesahující státní hranice a svědčící o dostatečné informovanosti o činnostech Romů z dalších zemí, zejména v reakci na dění mezi Romy v sousedním Polsku, odkud pronikaly jednotlivé vlivné osoby i na území Československa a snažily se zde uplatnit svůj vliv. Jak jsem ukázala, události spojené s politickým uskupováním Romů, s pořádáním romských sněmů a sjezdů mezinárodního rozměru i s okázalými volbami králů v Polsku, přitahující pozornost médií i politiků, podnítily a umocnily sebeorganizační činnost Romů v Československu, a měly tedy vliv na způsoby hledání vlastní romské reprezentace. V reakci na tyto aktivity došlo u Romů v Československu ke snaze zvolit si vlastního romského krále za Československo, což považuji za příklad poměrně ojedinělé sebeorganizační aktivity, na které se aktivně podíleli Romové

⁷³ *Slovenský hlas* (116) 20. 5. 1938, Výstava východu 1938. Niet obavy z omeškania priprav košickej výstavy, str. 7; *Polední list* (140) 21. 5. 1938, Tři cikánští králové na výstavu do Košic, str. 1.

napříč jednotlivými subetnickými romskými uskupeními, která si tradičně volila vůdce pouze v rámci své vlastní širší rodové skupiny. Takové úsilí je tedy možné hodnotit jako snahu o sjednocování Romů a nalezení vlastní reprezentace, které lze hodnotit jako překročení původně patriarchálního modelu, založeného na vedení určité rodové nebo lokálně vymezené skupiny, v jejímž čele stojí vůdce (patriarcha) – například u olašských Romů *angluno Rom*.

Volbu romského krále ve sledovaném období lze vnímat, slovy Mileny Hübschmannové, jako „skutečně mezinárodní romskou událost“ (Hübschmannová 1962: 18). Nadnárodní rozměr celé této instituce je přitom v literatuře značně opomíjený, jelikož v tomto období je většinou na romské komunity žijící na našem území nahlíženo jako na lokálně zakotvené jednotky (včetně itinerantně žijících rodin, pohybujících se jen na určitém teritoriu), které spolu nebyly ve vzájemném styku nebo se nikterak politicky neorganizovaly. Domnívám se ale, že zorganizování poměrně strukturovaných voleb, jejichž součástí byli například volitelé zastupující různé romské rody nebo rodiny, včetně hostů – významných Romů zvaných ze zahraničí, a další institucionalizované prvky, vyžaduje (minimálně) jistou míru vnitřní organizace. To zároveň předpokládá funkční způsob vzájemné komunikace – a to v době, kdy musela být klasická forma komunikace (pošta, telegram, telefon) zejména pro rodiny žijící na cestách obtížně dostupná.

Jakkoliv ale můžeme vnímat snahy Romů jako úsilí o vytvoření politické struktury nezávislé na majoritní společnosti, tyto struktury byly na druhou stranu často schopné fungovat jen s podporou majoritních politiků na různém stupni lokální či regionální hierarchie, bezpečnostních orgánů a často také díky aktivní práci s médii – tedy s institucemi majoritní společnosti, které do značné míry limitovaly jakékoliv politické a organizační projevy Romů.

Prameny

Archivní zdroje

Arolsen Archive, f. ITS Arolsen Archive
NA Praha, f. MV – stará registratura
SOkA Mělník, f. OÚ Mělník
SOkA Mělník, f. OÚ Kralupy nad Vltavou
SOkA Mladá Boleslav, f. OÚ Mladá Boleslav
SOkA Opava, f. OÚ Opava
SOkA Přemyslen, f. OkÚ Říčany
ŠA Nitra/ Topolčany, f. OÚ Topolčany

Rozhovory

- Rozhovor s Milenou P. (nar. 1943), nahrán autorkou v Praze 15. 12. 2019, česky (soukromý archiv autorky).
- Rozhovor s Janem Horvátkem – Bobkem (nar. 1937), nahrán autorkou v Prostějově roku 2009, romsky (soukromý archiv autorky).
- Rozhovor s S.S. (nar. 1934), nahrán autorkou v Ostravě-Vítkovicích roku 2002, česky (soukromý archiv autorky).
- Rozhovor s J.K. (nar. 1934), nahrán autorkou v Havířově roku 2002, česky (soukromý archiv autorky).
- Rozhovor s Josefem Kudrikem (nar. 1958), nahrán autorkou v Ostravě 30. 3. 2017, romsky (soukromý archiv autorky).
- Rozhovor s Márií Stojkovou (nar. 1950), nahrán autorkou v Ostravě 30. 3. 2017, romsky (soukromý archiv autorky).
- Rozhovor se Štefanem Stojkou (nar. 1940), nahrán autorkou v Ostravě 30. 3. 2017, romsky (soukromý archiv autorky).

Tisk

- Polední list* (71) 11. 3. 1932, [autor neuveden] V brněnském okolí se konají volby cikánského krále, str. 1.
- Expres* (121) 27. 5. 1932, [autor neuveden] Král Michal II daktyloskopován i s 25 druhů svého komonstva, str. 1.
- Moravský večerník* (176) 4. 8. 1933, [autor neuveden] Cikánská vesnice na cestách, str. 5.
- Slovenský východ* (28) 4. 2. 1934, [autor] šp: Samostatné cigánske kráľovstvo v Afrike – kráľ by už bol, str. 5.
- Expres* (40) 19. 2. 1934, [autor neuveden] Cikánský král Kwiek se stěhuje do Rumunska, str. 4.
- Ilustrowany Kuryer Codzienny* (155) 4. 6. 1934, [autor neuveden] Zjazd cyganów z całego świata na wesele następcy tronu „króla“ Kwieka, str. 6.
- Večer* (227) 3. 10. 1934, [autor neuveden] V předvečer královských voleb. Dvě veličenstva a jeden trůn, str. 2.
- Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* (191) 6. 10. 1934, [autor neuveden] Königswahl bei den polischen Zigeunern, str. 2.
- Pražský illustrovaný zpravodaj* (45) 8. 11. 1934, [autor neuveden] Cikánský král Michał Kwiek, polský příslušník, byl vypovězen z území čsl. Republiky, str. 3.
- Národní listy* (112) 23. 4. 1936, [autor] ou: Sjezd cikánů, str. 3.
- Polední list* (121) 30. 4. 1936, [autor neuveden] Zakázaný sjezd cikánů v Novém Jičíně, str. 2.

- Polední list* (110) 12. 5. 1936, [autor] -K-: Cikáni budou mít ve Slezsku nového krále, str. 3.
- Národní listy* (95) 6. 4. 1937, [autor] rt: Volba cikánského krále v Olomouci, str. 3.
- Slovenské zvesti* (67) 7. 4. 1937, [autor neuveden] Kto bude cigánským kráľom? str. 4.
- Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* (4) 2. 6. 1937, [autor] -fchil: Mißglückte Zigeuner Königswahl in Troppau, str. 6.
- Lidové noviny* (275) 3. 6. 1937, [autor] op: Nezdařená volba cikánského krále, str. 4.
- Slovenský denník* (143) 24. 6. 1937, [autor] mtj: Kto bol prvý cigánsky kráľ?, str. 3.
- Polední list* (178) 28. 6. 1937, [autor neuveden] Volby cikánského krále za vstupné, str. 3.
- Večer – lidový deník* (152) 30. 6. 1937, [autor neuveden] Naši cikáni si chtějí zvolit místo krále – prezidenta, str. 1.
- Večer* (159) 10. 7. 1937, [autor] -drý: Cikáni dostali krále. Obchodník papírem financoval korunovací krále Jana, str. 3.
- Slovenský ľud* (28) 14. 7. 1937, [autor neuveden] Korunovali nového cigánskeho kráľa, str. 383.
- Pražský illustrovaný zpravodaj* (28) 15. 7. 1937, [autor neuveden] Korunovace nového cikánského krále, str. 14.
- Slovenský denník – orgán Slovenskej národnej rady* (161) 16. 7. 1937, [autor] D: Aj slovenskí Cigáni majú „kráľovské starosti“, str. 10.
- Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* (4) 21. 7. 1937, [autor neuveden] Eine verwickelte Zigeunergeschichte, str. 4.
- Světozor* (26–52), ročník 1937, nedat., [autor neuveden] Evropa má o krále více, str. 459.
- Slovenský hlas* (116) 20. 5. 1938, [autor] drah: Výstava východu 1938. Niet obavy z omeškania priprav košickej výstavy, str. 7.
- Polední list* (140) 21. 5. 1938, [autor neuveden] Tři cikánští králové na výstavu do Košic, str. 1.
- Večerník* (142) 18. 6. 1965, [autor] rg: Nezvyčajný pohreb, str. 2.
- Reflex* (46) 12. 11. 2009, [autor] Doležal, J. X.: Mizející svět, str. nezjištěna.

Literatura

- Adresář 1932. *Adresář Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*. Praha: Rudolf Mosse. Dostupné z: ndk.cz [cit. 1. 5. 2024].
- Adresář 1935. *Adresář Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*. Praha: Rudolf Mosse. Dostupné z: ndk.cz [cit. 1. 5. 2024].
- Adresář 1936. *Adresář Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*. Praha: Rudolf Mosse. Dostupné z: ndk.cz [cit. 1. 5. 2024].
- Baloun, P. 2020. „Cikáni, metla venkova!“ *Tvorba a uplatňování proticikánských opatření v meziválečném Československu, za druhé republiky a v počáteční fázi Protektorátu Čechy a Morava (1918–1941)*. Dizertační práce. Praha: Karlova univerzita.
- Baloun, P. 2022. „Metla našeho venkova!“ *Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Praha: FHS UK – Scriptorium.
- Bartos, A. 2011. Cygański król Michał II Kwiek. *Dialog/Pheniben Kwartalnik Stowarzyszenia Romów w Polsce* (2): 126–131.
- Ficowski, J. 1985. *Cyganie na polskich drogach*. Kraków, Wrocław: Wydawnictwo Literackie.
- Gontarek, A. 2016. Królowie cygańscy w II Rzeczypospolitej. Wokół dorobku Jerzego Ficowskiego na temat sprawy cygańskiej w okresie międzywojennym. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria XVI*: 145–158.
- Gontarek, A. 2022. Poland: Matejasz Kwiek (ca. 1887–1937). A “Baron” and “Leader of the Gypsy Nation” in Interbellum Poland. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Schöningh, Paderborn: Brill, 283–326.
- Hajská, M. 2005. K identitě ostravských olašských Romů. In: Bittnerová, D., Moravcová, M. (eds.). *Kdo jsem a kam patřím?* Praha: SOFIS, 195–210.
- Hajská, M. 2023. Rodina Stojkova. Prostorová mobilita a územní ukotvenost olašských Romů – Lováru v bývalém Československu. Habilitační práce (nepubl.). Praha: FF UK.
- Horváthová, J. 2021. ...to jsou těžké vzpomínky. I. Svazek. Brno: Větrné mlýny.
- Hübschmannová, M. 1962. „Z cikánského folklóru.“ *Dějiny a současnost* 62 (9): 16–18.
- Lípa, J. 1965 *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém. K otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2021. *Roma Voices in History A Sourcebook Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War I*. Leiden: Brill.

- Matula, P. 2022. Jubilejná Výstava východu ČSR v roku 1938. *Kultúrne dejiny / Cultural History* 13 (1): 45–61.
- Mirga-Kruszelnicka, A., Mirga-Wójtowicz, E. 2017. The Roma Movement in Poland. Dostupné z: <https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/roma-movement-poland/> [cit. 20. 8. 2024].
- Nečas, C. 2008. Cikánský král Michal Kwiek a jeho působení v Československu. *Vlastivědné listy – dějiny, umění, příroda, dnešek* 34 (2): 19–22.
- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II. Hodonín*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: MRK.
- Slačka, D., Viková, L. 2022. Czechoslovakia: The Daniel and Kyr Families from the Strážnice Area and Their Attempts to Improve the Position of Moravian and Slovak Roma to Benefit Czechoslovakia. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Schöningh, Paderborn: Brill, 283–326.
- Stojka, P. 2009. Magerimo / Vyhostenie. *Romano džaniben* 16 (ňilaj): 153–169.
- Stojka, P., Pivoň, R. 2003. *Amaro trajo*. Bratislava: Sd studio.
- Šusterová, I. 2015. *Život olašských žien*. Bratislava: Veda.

„...kde hrají, stávají se sensací vesnic“³/ Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů

**„...where they play, they become the sensation of the villages“ /
Romani theatre in Strážnice and its efforts for better
perception of Roma**

Abstract

The text presents the findings of a research project on a Romani theatre in south Moravian Strážnice from the 1930s to the 1950s. The study focuses on specific Romani figures involved in the theatre residing within two Romani communities in Strážnice and Petrov but also follows their ties with other Romani families in Radějov, Kněždub, Hrubá Vrbka, Tvarožná Lhota, Sudoměřice, and elsewhere. The article contextualises the emergence of the Romani theatre within the social and cultural conditions of the time, and analyses the limited surviving information on its functioning, main representatives and the themes of the plays staged. In doing so, it seeks to present the Romani theatre artists and the development of their activities in the context of their efforts to emancipate the Romani people, improve their position in society and liberate themselves from a marginalised position.

Key words

activism, association activities, Romani self-presentation, interwar period, Romani theatre, Strážnice

Jak citovat

Slačka, D., Viková, L. 2024. „...kde hrají, stávají se sensací vesnic“: Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů. *Romano džaniben* 31 (1): 53–98.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13745906>

1 Autor je nezávislý badatel, dříve působil jako historik v Muzeu romské kultury v Brně. E-mail: dslacka@seznam.cz

2 Působí na KSKA FF Univerzita Pardubice. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6173-3190>. E-mail: lada.vikova@upce.cz

3 *Polední list* 24. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánští ochotníci.

Cílem tohoto textu je nahlížet romské⁵ divadlo vzniklé v meziválečném období na Strážnicku jako specifickou formu kulturně-spoločenského aktérství směřujícího k emancipaci Romů. Úvodem je nutné představit základní informaci, kterou budeme dále ještě rozvíjet, že za druhé světové války byly komunity moravských Romů (stejně jako čeští Romové a Sintové z Protektorátu) systematicky vražděny. C. Nečas např. uvádí, že z cca 114 strážnických Romů bylo do koncentračního tábora (dále jen KT) odvečeno 103, z nichž se pouze sedmnácti podařilo válečné utrpení přežít (1983: 71–72). Vyvraždění nositelů svébytné romské kultury včetně většiny autorů a lídrů divadelního uskupení znamenalo také jak násilné přerušování této činnosti, tak následně – přes poválečné snahy o jeho obnovu – i její ukončení.

Naším původním záměrem bylo hledat odpověď na zásadní otázku: je možné na základě dostupných zdrojů považovat toto uskupení romských ochotnických divadelníků za první dosud známý spolkový útvar Romů v českých zemích? Přestože jsme institucionální podobu a zakotvení činnosti divadelních souborů nepustili ze zřetele, postupně jsme se rozhodli zaměřit na divadelní činnost jako na mnohovrstevnatý a proměnlivý fenomén, nebo spíše děj, do kterého vstupuje řada odlišných a někdy i protichůdných vnějších vlivů a vnitřních motivací. Zabýváme se otázkou, jaké motivy, myšlenky a historický kontext tvorbu romských tvůrců ovlivňovaly a jak se krystalizovaly jejich záměry a tendence, či jak se utvářela a následně proměňovala jejich činnost.

V rámci naší studie sledujeme zejména stopy snah o emancipaci Romů. Zatímco v českém či československém prostředí se s odvozeninami slova emancipace v souvislosti s dějinami či aktérstvím Romů setkáváme nejčastěji v podobě termínu „etnoemancipace“, a to nejčastěji používaného v souvislosti s činností Svazu Cikánů-Romů v letech 1969–1973, dokázal mezinárodní kolektiv autorů pod vedením Eleny Marushiakové a Veselina Popova, že o emancipaci Romů, tentokrát v dimenzi občanských práv, má smysl hovořit (přínejmenším pro společnost a státy východní a jihovýchodní Evropy) i v první polovině 20. století (Marushiakova, Popov et al. 2021). My emancipaci chápeme v nejširším smyslu slova jako snahu o osvobození z jakéhokoliv neplnoprávného, podřízeného

4 Úvodem děkujeme oběma anonymním recenzentům, ale také redakci časopisu za podnětné připomínky.

Uvědomujeme si, že právě jejich příspěvní nám pomohlo text dovést k větší srozumitelnosti a přehlednosti. Děkujeme též za doporučení knihy *Making of the English Working Class* (Thompson 1991), která pro nás inspirativním způsobem sleduje komplikovaný proces utváření anglické dělnické (resp. pracující) třídy.

5 V celém textu užíváme – pokud nejde o přímé dobové citace – substantivum Rom, Romové a adjektivum romský ve vztahu k aktérům i k jejich společenským aktivitám. Ač víme, že i oni sami užívali v meziválečném období v českém jazyce označení „Cikáni“ a adjektiva „cikánský“ (případně v moravském prostředí běžnější varianty „Cigán“ a „cigánský“), považujeme za správné držet se soudobé terminologie a slova „cikán, cikánský“ pro jejich negativní zabarvení v našem textu odmítnout. Pokud tyto pojmy použijeme, jedná se o přímé citace dobového jazyka.

nebo marginalizovaného postavení. V kontextu činnosti romských divadelníků zejména jako snahu přinejmenším korigovat kulturní a společenský obraz Romů. V našem textu sledujeme na jedné straně jak veřejné přihlášení se k etnické identitě, tak na straně druhé stopy přináležitosti a deklarace romských aktérů svědčící o tomto jejich přináležení do širšího společenského rámce československé společnosti a/nebo lokálních či regionálních komunit. Ochotnické divadelní aktivity Romů ze Strážnicka – jako vyjádření těchto na první pohled protichůdných, ale ve skutečnosti provázaných a doplňujících se tendencí (Marushiakova, Popov 2021: XXIII) – se pokusíme zařadit do kulturních a společenských kontextů, které napomáhaly jejich vzniku, či je naopak limitovaly, a to zejména z toho důvodu, že tato kontextualizace není v dosud publikovaných textech o romských divadelnících ze Strážnicka (viz níže) výrazná nebo úplně absentuje.

Navazujeme přitom předně na výsledky bádání C. Nečase, který poznání historie Romů (nejen) na Strážnicku věnoval nemalé úsilí (Nečas 1977, 1982 a 1983 a následně 1994a, b, 1997a, b, 2002, 2005: 130–137 a o divadle nejpodrobněji pak 2009), z teatrologického hlediska se romskému divadlu ve Strážnici věnovali F. Glacner (1973) a J. Kočí (2007, 2010). Kočí se zabývala – mimo jiné – přímo etnoemancipačním rysem prvních romských divadel (po celé 20. století) a zároveň upozornila na typický rys prvních romských divadelních her – jejich hudebně-taneční charakter (Kočí 2010: 80–82). K našemu historickému poznání dále přispěly též H. Sadílková a M. Závodská (2022) a publikace MRK (zejména Horváthová a kol. 2021).

Zároveň rozvíjíme svou předchozí badatelskou činnost soustředěnou na divadlo Romů ve Strážnici. Oproti předešlému textu (v Marushiakova, Popov 2022), kde bylo hlavním úkolem celého textu představit dvě vybrané osobnosti – Jana Daniela (1895–1943; zde dále jen Jan Daniel st.) a Františka Kýra (1914–1985) (Viková 2022, Slačka 2022) – a zejména jejich komunikaci s centrálními autoritami meziválečného a poválečného Československa v širším kontextu situace romských komunit, politické a společenské situace včetně jejich zapojení do hudebně-dramatických kulturně-společenských aktivit (Slačka, Viková 2022: zde 318), snažíme se v tomto textu o zaměření především právě na divadelní činnost celého souboru (nejen dvou výše zmíněných osobností). Dále také usilujeme o:

- a) představení romského ochotnického divadla jako živého a proměnlivého děje, a to jak s ohledem k protagonistům, tak i k souvislostem a kontextu, které vznik a vývoj romského divadelního uskupení provázely a formovaly a o
- b) nahlížení ochotnických divadelních aktivit jako projevů snah o občanskou emancipaci operujících v souřadnicích politického, společenského a kulturního života obecně a ochotnického divadelnictví konkrétně v dané době a regionu.

Príspevek je do určité míry vystaven na informacích z dobových novinových článků, okrajově též archiválií, ovšem základem našeho promýšlení a přibližování

se tématu byla vyjádření samotných aktérů a pamětníků. Opíráme se o paměti, dopisy a záznamy rozhovorů, ať už s protagonisty, či s očitými svědky, které nám pomáhaly korigovat naše závěry a aspoň částečně se vyrovnat s velmi omezeným množstvím písemných pramenů k romskému divadlu ze Strážnicka. Snažili jsme se přiblížit se především perspektivě romských tvůrců, zároveň jsme si však vědomi, že je toto přiblížení velmi limitované.

0.1 Poznámky k metodologii – kritický přístup k pramenům i předchozím textům

Z hlediska heuristiky jsme čerpali z poznatků a zdrojů, na které odkazovali již výše zmínění autoři, a k těmto zdrojům jsme doplnili i další prameny (zejména v podobě novinových článků, rozhovorů, fotografií a dohledaných archivních záznamů). Hlavními zdroji našich poznatků jsou na prvním místě dopisy Jana Daniela ml. Fr. Glacnerovi, vzpomínky Josefa Jelínka, okrajově též dopis J. Daniela staršího prezidentovi z roku 1923,⁶ rozhovory s přeživšími a pamětníky zde popisovaných událostí (jichž se ovšem nikdo neptal systematicky na romské divadlo, tedy spíše nám mohou pomoci dokreslit kontext působení divadla), dochovaný fascikl věnovaný strážnickým Romům, obsahující ojediněle i žádosti a výpovědi samotných Romů většinou psaných v meziválečném období, a konečně již zmíněné novinové články. Jsme si vědomi, že pro zodpovězení výše vymezených výzkumných otázek máme k dispozici jen omezená data, z nichž podstatná část je psána pohledem zvenčí a často stereotypně. Uvědomujeme si, že námi nabízené či naznačované odpovědi jsou do určité míry spekulativní a mohou tedy posloužit jako hypotézy dalšího výzkumu (srov. Horváthová a kol. 2021).

Jsme si vědomi, že čerpání informací o Romech z novinových článků vydávaných v českých zemích za první i druhé republiky či za protektorátu představuje pro badatele určité úskalí. Mediální obraz Romů v tisku byl dominantně tendenční a protiromský, zesměšňující či exotizující. Jak ve své práci dokládá P. Baloun, v médiích udržovaný obraz Romů jako „metly venkova“ potvrzoval čtenáři očekávaný diskurs a současně způsobil šíření či udržování morální paniky, která posilovala protiromské postoje a vedla od všeobecné kriminalizace Romů z průběhu 19. století až k nacistické genocidě (srov. Baloun 2022). Zároveň, jak upozorňuje D. Soukup, měli autoři píšící o Romech, a to již v 19. století, potřebu vyhovět požadavkům a představám čtenářů a reprodukovat o Romech negativní stereotypní obrazy, popř. exotizující romantické představy „divochů“ (Soukup 2013: 7–8). Také v některých novinových článcích, z nichž citujeme, jsou patrné stopy obou těchto diskurzů: romští ochotníci jsou na jedné straně oslavováni,

6 Tomuto dopisu byl věnován prostor již jinde, podrobněji zejména Nečas (1994b), Baloun (2021: 558–564), Horváthová a kol. (2021: 36–37) a Viková (2022: 287–294).

na druhé straně slouží novinářům jako příklady „zcivilizovaných divochů“, popř. jsou stavěni do kontrastu s těmi, kteří jsou dosud onou pomyslnou „metlou venkova“. Je pravda, že i v takto tendenčních člancích lze najít cenná data, zvláště v kontextu omezeného množství informačních zdrojů ke zkoumanému tématu. S informacemi z tisku je však třeba vzhledem k výše uvedenému nakládat s velkou opatrností, stejně tak je ovšem třeba mít na paměti také kontext vzniku dalších zde citovaných pramenů (např. dopisu J. Daniela prezidentovi, který by bez ohledání dobové atmosféry působil až tvrdě asimilačně, ač současně také emancipačně,⁷ a stejně tak i memorátů Josefa Jelínka⁸). Vzhledem k výše uvedenému jsme postupovali tak, že jsme nejprve kriticky studovali uvedené i nalezené texty a zdroje. V této fázi jsme se museli zaměřit i na prověření vzájemných příbuzenských vztahů jednotlivých tvůrců romského divadla genealogickými metodami, neboť jsme naráželi na nesrovnalosti. Zjistili jsme, že některé osobnosti byly autory před námi chybně identifikovány a vazby mezi nimi chybně zaznamenány, pochopeny či interpretovány a následně byly nekriticky opisovány dalšími autory.

Ukázalo se například, že dle některých autorů před námi měli být dva první režiséři – Josef a František Kýrové – bratřanci (Nečas 2009, Kočí 2010: 82), navíc jednotlivá jména hlavních tvůrců první fáze divadla bývají chybně spojována s jinými osobami, a sice s Františkem Kýrem (*1895) a Josefem Kýrem (*1919).⁹ Z našeho zjištění však vyplývá, že prvním režisérem byl Josef Kýr (*1904), jenž měl otce muzikanta Františka Kýra (*1880), a druhým režisérem byl František Kýr (*1914), jenž se do rodiny přizemil, a stal se tak Josefovým švagrem (viz MRK 430/2001, J. Daniel 1973 a podrobněji též Slačka, Viková 2022).¹⁰

Následně jsme systematicky procházeli ty archivní prameny, kde by se mohla zmínka o romském divadle ze Strážnicka logicky objevit: jak ve fondech ústředních archivů – MZA v Brně¹¹ a NA v Praze¹², tak i v lokálních

7 Na symbiózu těchto dvou myšlenkových poloh dopisu upozorňuje P. Baloun (2021; 2022: 218), stejně jako jsou reflektovány přiznání se k oběma identitám autora dopisu (české i romské) také v podrobném portrétu Jana Daniela (Viková 2022: 288).

8 K nim více Sadílková, Závodská (2022).

9 Tato chyba se vyskytuje nejen u C. Nečase, ale i v knize Horváthová a kol. (2021: 35–36).

10 Zbývá však dodat, že jak zmíněný František Kýr (*1895), tak jeho nejmladší bratr Josef (*1919) byli také významnými osobnostmi strážnické komunity: Josef, jenž se po válce přejmenoval na Jelínka, je autorem velmi cenných pamětí. František a jeho švagr Josef Pajer, kteří se oba i s rodinami stali obětmi holokaustu, byli dle vzpomínek Josefa aktivní členové KSČ a za války také zapojení do komunistického a partyzánského odboje (díky tomu, že Josef Pajer uměl rusky, měli také účinně pomáhat s ukrýváním a převáděním ruských zběhů a partyzánů přes hranice) – srov. Jelínek (1980, 1991).

11 Studováno ve f. B 40 – Zemský úřad Brno, III. manipulace: inventář a sonda do oblasti spolků a povolování a zakazování divadelních her (kn. 727 a 730, kar. 2435, 5231–5232).

12 Studováno v NA Praha, f. MV, stará registratura, 1919–1944 – archiválie týkající se spolků na Moravě a oblasti cenzury, povolování a zakazování divadelních představení v daném období (konkrétně kar. 1045–1047, 1058–60, 1318, 2666–7, 2674 a 2687).

archiváliích – SOKA Hodonín,¹³ NÚLK Strážnice¹⁴ a Muzeum ve Strážnici.¹⁵ Následující text je tak ovlivněn naším systematickým bádáním a hledáním, ale i analýzou a následným promyšlením, tedy námi předkládaná zjištění (a do jisté míry nutně i dohady) do určité míry zahrnují také přehled dosavadních poznatků, nyní kriticky nahlížených, které se zde ukazují v novém světle. Zároveň si jsme vědomi, že v poznatcích o romském divadle ze Strážnicka zůstává nadále mnoho bílých míst, která se možná nikdy nepodaří zaplnit.

1 Romové ze Strážnicka

Komunitu Romů ze Strážnicka v období první republiky vnímáme v širším kontextu jako vzájemně (i s Romy z okolních obcí) příbuzenstvím provázané společenství. Již v průběhu 19. století začali žít usedle a v jejich genealogiích se již od počátku 19. století setkáváme se zápisy svědčícími o tom, že uzavírali sňatky s Neromy. Setkáváme se zde s příjmeními Kýr, Daniel, Istvan a Kubík, v průběhu 19. století též Malík, Dycha a Herák. Nejstarším známým představitelem rodu Kýrů byl Václav Kýr (*1801), syn Doroty Huťové a neznámého otce, jenž měl být podle tradičně předávaných pamětí romský voják, jehož neznáme jménem, a do Strážnice měl přijít údajně s vojskem z Itálie (srov. úředně zaznamenanou výpověď Adama Kýra,¹⁶ nar. 1869, a též Jelínek 1980: 1). Na jižní a zejména jihovýchodní (dále jen JV) Moravě bylo podle C. Nečase v období první republiky celkem 25 podobných větších romských osídlení, v nichž dle sčítání obyvatelstva z roku 1930 žilo celkem 1 161 Romů (tj. průměrně 64 osob), přičemž komunita z města Strážnice byla se svými do sčítacích archů zapsanými (a tedy oficiálně zde evidovanými) 89 osobami hned druhá největší,¹⁷ mezi menší z nich pak patřily i některé okolní obce, např. v sousedním Petrově bylo do soupisu zahrnuto 31 Romů, v Tvarožné Lhotě dokonce 45 a v Hrubé Vrbce 27 (Nečas 1977: 316). Vedle těchto větších kolonií byli Romové obyvateli a současně také příslušníky i dalších okolních obcí, kde žila jedna rodina (v případě Strážnicka např. v Radějově, Kněždubu či v Kuželově).

V následujících oddílech textu se zaměříme na čtyři aspekty života Romů v námi sledované oblasti, které byly předpokladem vzniku divadelních aktivit. Právě pro přítomnost těchto aspektů života zdejších Romů se místní komunita patrně

13 Studováno ve f. AM Strážnice (St1 i St2), dále f. AO: Kněždub, Mistřín, Petrov, Radějov, Sudoměřice, Svatobořice, a f. OkÚ Hodonín.

14 Za rešerši sbírkového a dokumentačního materiálu a za cenné rady děkujeme Josefu Svobodovi, Ph.D.

15 Za pomoc v pátrání a mimořádnou vlastní angažovanost velice děkujeme panu Mgr. Ivo Vratislavskému.

16 SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St-2), inv. č. 303, fol. 238. Výpověď byla zaměřena na prověření nároků jednotlivých rodin s příjmením Kýr na domovské právo ve Strážnici.

17 Jako úplně největší uvádí kolonii v Brně Černovicích se zapsanými 103 osobami označenými slovem „Cikán“, třetí největší byla v Oslavanech s 88 osobami (více viz Nečas 1977).

do určité míry odlišovala od komunit jiných. Domníváme se, že ze specifických životních podmínek zde pramenil (I.) politický aktivismus v podobě zapojení do aktivit KSČ, kterým byli někteří jedinci těchto komunit proslulí. Tyto rodiny také již na konci 19. století začínaly dbát na to, aby (II.) jejich děti plnily povinnou školní docházku. Další oblastí je (III.) hudební produkce: patrně v žádné části českých zemí bychom nenalezli tak silné propojení romských komunit s lokální hudební tradicí, kterou nejen že romští muzikanti aktivně produkovali, ale také ji spoluutvářeli a ovlivňovali. Za zvláštní rys komunit Romů ze Strážnicka považujeme také skutečnost, že se někteří (IV.) nechávali (a to i s aktivním přispěním) naverbovat do armády. Účast ve vojenském životě v nich mohla následně posílit jejich vědomí náležení k určité oblasti, v meziválečném období pak vlastenectví či patriotismus ve vztahu k nově vzniklému Československu. Tyto jmenované aspekty rozvineme dále podrobněji.

Obr. 1a. Domky strážnických Romů, 1901–1920 | Foto: autor neznámý | MZK v Brně, žánr: fotografie a grafika, volný list, signatura: Skř. 1-0091.416, 953

Obr. 1b. Pohled na náves romské kolonie na kraji Strážnice | Foto: Olejníček, Hodonín | Zdroj: *Moravské slovo* 10. 2. 1940

Obr. 2. Domy Romů v Petrově z roku 1915 | Vydal Fr. Dvorský | MZK v Brně, signatura Skř. 1-0091.416, 1 list, fotografie, 21,9 x 27,8 cm

1.1 Životní podmínky – kolektivní znevýhodnění a politický aktivismus

Romové na Strážnicku (a v dalších obcích zejména JV Moravy) měli v meziválečném období oproti Romům v jiných oblastech republiky výrazně lepší podmínky, neboť čelili relativně menší nejistotě z důvodů neuznání domovské příslušnosti.¹⁸ Přesto si pravděpodobně dobře uvědomovali, v jak nerovném a kolektivně znevýhodněném postavení žijí. Jak vyplývá z poválečných vzpomínek Josefa Jelínka,¹⁹ jednalo se o oblasti školství, o možnosti získat vyučení a o oblast pracovních příležitostí. Až na nepřímé náznaky (a studie z jiných lokalit) nemáme k dispozici žádné podrobnosti o tom, jak se k Romům na Strážnicku v meziválečném období chovalo četnictvo či zastupitelstvo,²⁰ situací v oblasti zdravotní či sociální péče v rámci romských komunit v tomto období se zatím nikdo nezabýval. Zdá se však, že si byli tito Romové vědomi toho, že jsou ve společnosti bráni jako chudí a poslední a tento status že jim má – dle postojů úřadů i dalších aktérů – zůstat. Toto vědomí se projevilo nejen ve zmíněných vzpomínkách J. Jelínka (1980, 1991), ale již také v dopise prezidentovi Jana Daniela (*1895, dále jen J. Daniela st.), který v roce 1923 v první větě svého dopisu prezidenta žádá: „zastaňte se našeho nešťastného národa, který je každým opovrhován, posuzován [= odsuzován,] a dokonce i zvířetem nazýván.“²¹

Afinita určité skupiny československých Romů s komunistickou stranou se dosud objevovala spíše ve výzkumech období po druhé světové válce či po roce 1948, nicméně tento vztah je sledovatelný již v meziválečném období (podrobněji k tomuto tématu viz Slačka, Viková 2022: 320–324). Z našeho výzkumu vyplývá, že radikálně levicová politická mobilizace místních Romů souvisela právě s nespokojeností s vlastním postavením ve společnosti. J. Jelínek zmiňuje jako

18 Naopak v mnoha jiných obcích meziválečné ČSR, a to i z oblastí jižní a JV Moravy, měli Romové v meziválečném období velké problémy s neuznáváním jejich náležení do obcí, ač v nich žili většinou již několik generací. Známý je např. případ Svatobořic – viz Horváthová (1994: 12–13).

19 Josef Jelínek, nar. 1919 ve Strážnici jako Kýr, sepsal své vzpomínky na dětství, mládí a válečné utrpení dvakrát: v roce 1980 a 1991. Jsou mimo jiné cenným dokladem toho, jak si autor již v mládí uvědomoval (resp. v dospělosti dokázal reflektovat) znevýhodněné postavení romských rodin v době první republiky (Jelínek 1980, 1991).

20 Archiválie z fondů četnických stanic se pro okres Hodonín nezachovaly. K dispozici máme jen ojedinělé vzpomínky na konkrétní četníky, kteří se v roce 1943 během transportů snažili romským rodinám pomoci a zachránit je aspoň radou (dle některých pamětníků jim pokyn poskytli Němci), aby si zavolali do svých obcí a požádali, aby je přijeli vyreklamovat jejich zastupitelé či starostové (viz rozdíl mezi vzpomínkami A. Angrové a J. Jelínka in Nečas 1992: 69 a 161). Zástupci obcí ovšem až na ojedinělé výjimky – výpravu z Hrubé Vrbky a Velké n. Velickou (Nečas 2005: 297–298), popř. z Hrušek (Schuster 2020: 37) – prosby nevyslyšeli. Strážnickí radní namísto přímé intervence připravili a patrně i odeslali žádost o návrat některých romských rodin zpět na německou Kriminální policii do Brna, je ovšem datovaná až 25. března 1943, tedy v době, kdy tyto rodiny byly již vězněny v KT Auschwitz-Birkenau (SOkA Hodonín, AM Strážnice 2, inv. č. 303, fol. 30–33) – odpověď se ve složce nenachází. J. Jelínek ve svých memorátech uvádí, že se do Olomouce měl dostavit strážnický zastupitel za stranu lidovou p. Kořínek, ale v té době již byli všichni v uzavřených vagonech a na jejich záchranu bylo pozdě (Jelínek 1991: 6).

21 NA Praha, f. MŠ, kar. 1474, nefol. (Daniel Jan, dopis prezidentovi z 24. 5. 1923).

komunisty své bratry a švagra, s nimiž se coby chlapec účastnil nepovolených komunistických demonstrací (Jelínek 1980: 5), v poválečných žádostech o osvědčení statusu pronásledovaných osob jsou jako komunisté (dokonce předsedové komunistických buněk)²² označeni také další Romové ze Strážnicka. Jejich politické projevy jsou přitom charakterizované nejen příklonem ke KSČ, ale současně i zmíněným relativně stabilním postavením (daným zejména nezpochybňovanou příslušností k obci). Obě tyto charakteristiky se patrně prolínají: těžko by se mohli účastnit demonstrací organizovaných komunisty, mnohdy násilně potlačovaných a rozháněných policejními složkami, kdyby jim v případě potíží hrozilo vyhoštění do jiného okresu.

Příkladem úspěšného zapojení do místního politického dění je v nedalekém Radějově žijící Jiří Ištván (*1902 Vrbovce, † 1943 v KT²³), jenž se v roce 1924 oženil ve Strážnici s Marií roz. Kýrovou, a tedy jej lze zahrnout do komunity Romů na Strážnicku (ostatně rozvětvenou rodinu Ištvanů z Radějova zmiňuje mezi romskými oběťmi nacismu i J. Jelínek 1980, 1991, a je tedy zjevné, že kontakty mezi komunitami byly v meziválečném období stále udržovány). Jiří Ištván se stal patrně prvním obecním zastupitelem z romské rodiny v českých zemích a možná i v Československu. Toto jeho zapojení do lokální politiky dokládají jeho podpisy v knize protokolů ze schůzí zastupitelstva obce po dobu dvou volebních období (1932–1938).²⁴

Politický aktivismus Romů ze Strážnicka vnímáme jako jeden z projevů snah o vlastní emancipaci. Ztotožňujeme se totiž s názorem, že lze považovat „účast některých romských aktivistů [z meziválečného období ve střední a východní Evropě] v komunistickém hnutí“ za projev snah o „romskou občanskou emancipaci“ (Marushiakova, Popov 2022: 4). Na základě širšího kontextu pramenů ze zemí východní a jihovýchodní Evropy zejména první poloviny 20. století došli E. Marushiaková a V. Popov k závěru, že pro vizionáře a aktivisty romské emancipace byly komunistické ideje jednou z cest k dosažení vlastních cílů a že „Komunistická myšlenka je [... těmito aktivisty] vnímána jako příležitost pro radikální změnu společnosti, a tedy i místa romské komunity v ní“ (tamtéž). Hlavním argumentem, proč lze i na Strážnicku tyto myšlenkové proudy spojit, jsou především stopy působení Jana Daniela st. (jeho dopis prezidentovi – o něm podrobněji viz Viková 2022, zapojení do komunistické strany a také aktivity spojené s divadlem).

22 Např. J. Daniel st. (1895–1943) byl podle slov své manželky předsedou komunistické buňky v Petrově (VÚA-VHA, osobní spis tzv. 255/ 1946).

23 Pokud není uvedeno jinak, zahynuli v KT Auschwitz-Birkenau, popř. v Auschwitz I.

24 Viz SOKA Hodonín, AO-Radějov, kn. inv. č. 4. Na tomto místě se hodí připomenout, že dalším známým zastupitelem s romskými kořeny (ovšem až v poválečné době) byl pracovník ONV Mostky a později dokonce předseda MNV Kaplice Stanislav Kier, mimochodem též přímý potomek nejstaršího známého představitele rodu strážnických Kýrů, Václava Kýra (*1801), neboť jeho děd Izidor Kýr byl synem Václavova syna Vavřince Kýra (o Stanislavovi Kierovi viz Davidová 1995: 1946 a též ve vzpomínkách jeho sestry Vlasty Danielové – Horváthová a kol. 2021: 166–7).

1.2 Vzdělání

O situaci ve vzdělanosti Romů ze Strážnicka na rozdíl od jiných lokalit existují i konkrétní data. C. Nečas i z tohoto hlediska prostudoval sčítací operáty k roku 1930 z 24 nejpočetnějších romských kolonií a vyčíslil, že v nich bylo celkem 53 % populace starší 10 let zapsáno jako negramotné, ovšem kolonie ze Strážnice, Petrova i Hrubé Vrbky se od tohoto stavu velmi lišily: jako negramotných zde sčítací komisaři zapsali jen několik jedinců, které C. Nečas přepočítal na pouhých 9–14 % zahrnuté populace (Nečas 1977: 323–325). Nejen z tohoto šetření nutně vyplývá, že Romové na Strážnicku měli celkem chodit do obecní školy již za Rakouska-Uherska. J. Daniel (*1895) ve svém dopise prezidentovi z roku 1923²⁵ zmiňuje svá školská léta a lituje, že nedosáhl vyučení, jen právě toho základního stupně vzdělání. Porovnává svou generaci s generací dětí vyrůstajících na počátku dvacátých let a apeluje na nutnost zaměřit se na zlepšení podmínek pro vzdělávání romských dětí už proto, že těchto dětí přibývá, a skutečnost, že nemohou najít uplatnění, se začíná stávat problémem (srov. Nečas 1994b: 17). Také ze vzpomínek J. Jelínka vyplývá, že i když romské děti konkrétně ve Strážnici v meziválečném období do školy chodily, jejich postavení nebylo rovnocenné s ostatními dětmi: čelily posměchu a ústrkům, a to i ze strany učitele (viz Jelínek 1980: 1).

Na druhé straně se na Strážnicku setkáváme i s prvními úspěchy v této oblasti. Patrně první, kdo dosáhl vyučení, a to v oboru pokrývač, byl František Kýr (*1880), syn vojáka Josefa Kýra (1839–1884). Františkov syn, jenž se stal prvním režisérem romského divadla, Josef Kýr (*1903, † 1943), byl zřejmě prvním Romem v českých zemích, který začal navštěvovat gymnázium,²⁶ studium však nedokončil (viz J. Daniel ml.²⁷). Nejen z těchto údajů je patrné, že si rodiče v romských rodinách velmi brzy (snad již v průběhu 19. století) začali uvědomovat, že domácí kovářství – jejich tradiční způsob obživy – v měnících se podmínkách celé rodiny neuživí a že si vždy aspoň část synů musí nalézt jinou obživu. Potvrzuje to i J. Jelínek, jenž zároveň uvádí, že nepsanou povinností romských kovářů bylo předat své kovářské zkušenosti aspoň jednomu ze synů (srov. Jelínek 1980: 1, též Nečas 2002). Na strážnické gymnázium nastoupila po Josefu Kýrovi (*1903) také první studentka z romské rodiny, Anežka Klaudová (*1922), ovšem ani ona gymnázium nedokončila.²⁸ (Během tohoto období bylo mezi romskými mladými muži postupně i více vyučených. Vyšší dosažené vzdělání sice nepřineslo okamžitý ekonomický benefit, neboť v době hospodářské krize byli i s vyučením Romové bez práce, popř. ti s absolvovanou

25 NA Praha, f. MŠ, kar. 1474, nefol. (Daniel Jan, dopis prezidentovi z 24. 5. 1923).

26 Na piaristické gymnázium ve Strážnici byl Josef Kýr (*1904) zapsán s jistotou ve školním roce 1920/21, kdy je jeho jméno uvedeno v almanachu v seznamu studentů (SOkA Hodonín, f. PG-St, inv. č. 7959, p. 6).

27 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1972.

28 Viz rozhovor s Anežkou Klaudovou – částečně otištěný v Horváthová a kol. (2021: 206–207).

měšťankou byli u mistrů odmítáni²⁹ a do učení se nedostali (srov. Jelínek 1980: 4–5), přesto je ze zjištěných údajů zřejmé, že se v romských rodinách na Strážnicku rodiče snažili své děti k úspěchu ve škole vést a věřili, že jim vzdělání přinese lepší možnosti v jejich uplatnění.

Ačkoli u většiny mladých místních Romů k sociálnímu vzestupu vlivem hospodářské krize (a patrně do jisté míry také vlivem odmítavých postojů potenciálních zaměstnavatelů či zadavatelů zakázek) dojít nemohlo, i tak lze bezpečně tvrdit, že spolu s gramotností mohl vzrůstat přehled o společenském dění alespoň u některých členů romské komunity. Vzdělání Romové tak mohli číst noviny (či scénáře her publikovaných pro ochotnické soubory) a hledat nové inspirace pro zlepšení svého postavení ve smyslu spravedlivějšího uspořádání společnosti. Současně se mohli dočíst také o jiných divadelních souborech (dokonce i romských³⁰), o hrách, které se kde hrají, ale i o negativním obraze Romů, který byl dobovým tiskem utvářen jako dominantní.

Nabytí minimálně základního vzdělání můžeme chápat nejen jako inspiraci, ale přímo také jako podmínku pro vznik ochotnického divadelního spolku. Bez základních školních dovedností alespoň klíčových osob divadelního uskupení by jistě nebylo možné zapisovat texty a písně či vyjednávat plánovaná představení na určitou vzdálenost. A ačkoli J. Daniel ml. vzpomíná, že ve hrách účinkovali také lidé, kteří neuměli číst, což výrazně komplikovalo nácvik divadelních představení na základě scénáře,³¹ jistě vzniku i chodu divadla pomohla skutečnost, že tvůrci a organizátoři určitého vzdělání dosáhli.

1.3 Hudební skupiny a aktivity dalších romských souborů

Ze Slovácka a zejména pak z – Strážnici blízkého – Hornácka je známá tradice „cigánských muzik“ a slavných romských primášů, mezi nimi zvláště Jožky Kubíka z Hrubé Vrbky (1907–1978),³² jenž byl ve skutečnosti v pořadí třetí ze čtyř slavných vrbeckých primášů Jožků Kubíků. Nejstarší z nich se narodil v roce 1823 (Holý 1984: 18) a například v roce 1895 se rodinná kapela pod vedením primáše

29 Situaci popsal i zástupce obecné školy J. Okénko ve zprávě o vzdělávání „cikánských dětí“ v roce 1935:

„Vůle po jiném způsobu života by nescházela, ale téměř nenajdou mistra, který by si vzal cikánského hochy do učení.“ (MZA, B22, k. 618, fol. 268).

30 Zejména o divadle Romen v Moskvě, ale také o divadle založeném při patrně první čistě romské škole v Užhorodě, popř. o divadle v Košicích s názvem Lavutarisz, u jehož založení stál Jaroslav Stuchlík (viz Slačka, Víková 2022) a krátké novinové zprávy se nacházejí také o romském divadle v Nových Zámcích založeném v roce 1937 (viz *Pozor – Národní noviny pro zemi Moravskoslezskou*, 7. 2. 1937, [autor neuveden] Cikánské divadlo v Nových Zámcích [rubrika Kultura, s. 5]).

31 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

32 Význam jeho hudeckého umění, ale i legendární jeho lidové moudrosti se odráží nejen v počtě v podobě sochařských památek, audiovizuálních záznamů, knihy (Holý 1984), ale také např. v pojmenování v roce 1995 objevené planety č. 17611 (více viz <https://www.hrubavrbka.cz/jozka-kubik/d-1006> [cit. 27. 4. 2024]).

Jožky Kubíka (1859–1920) účastnila slavné Národopisné výstavy československé v Praze na výstavišti v Královské oboře (foto z výstavy viz Horváthová a kol. 2021: 38). Nositeli významné hudební tradice byli ovšem velmi pravděpodobně i strážničtí Kýrové, petrovští Danielové či radějovští Ištvanové a další. Ve všech těchto lokalitách nalezneme příbuzné vrbeckých Kubíků, například výše zmíněný cimbalista a houslista František Kýr (*1880–[1943/4³³]) se narodil v Lipově přímo v rodině Kubíků, jeho matkou byla Eva roz. Kubíková (1839–1900). Podobné vazby lze nalézt jak v Petrově, tak v Radějově, Kněždubě a dalších místech, kde rozvětvené a vzájemnými sňatky pevně provázané rody místních Romů žily.³⁴ Po generace pěstovaná hudebnost, ale také zkušenosti s produkcí muziky před publikem nezůstaly bez povšimnutí. Z Velké nad Veličkou byla hudba romských muzikantů z Hornácka i Dolnácka přenášena rozhlasem. Ke slavnému přímému přenosu mělo dojít údajně v r. 1927 (jinde uveden r. 1928),³⁵ ale otištěným rozhlasovým programem se nám podařilo doložit takové vystoupení až k roku 1932.³⁶ Je ovšem možné, že se tato rozhlasová vystoupení konala opakovaně.

Obr. 3. „Hudebně-pěvecký soubor“ strážnických Romů zachycený údajně v létě 1927 u příležitosti vysílání jeho produkce brněnským rozhlasem | Foto: Olejníček, Hodonín | *Moravské slovo* 10. 2. 1940

33 Zahynul v Auschwitz-Birkenau – bez uvedení data – zapsán je s číslem Z-4360 – např. Nečas (1992: 94).

34 Ostatně vzájemné propojení romských rodin na Strážnicku reflektuje již D. Holý v knize *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*, když upozorňuje na specifické rysy v jeho řeči, které byly ovlivněné mj. i dolňáckým nářečím, což vysvětluje právě tím, že vrbečtí Kubíkové „uzavírali časté sňatky se svými soukmenovci ze strážnického Dolnácka“ (Holý 1984: 46).

35 Například dne 17. 2. 1940 bylo otištěno, že kovář J. Kýr, autor divadelních her, účinkoval se svým souborem před 12 lety (tedy v roce 1928) ve Velké a „program cikánský byl vysílán brněnským rozhlasem. Dosud si chovají z té doby fotografie cikánských ochotníků jako cenné relikvie.“ (*Národní listy*, 17. 2. 1940). Ve stejné době byla ovšem tato památeční fotografie otištěna v novinách s popiskem, že k vysílání došlo v roce 1927 (*Moravské slovo* 10. 2. 1940 – viz Obr. 3).

36 *Lidové noviny* 2. 6. 1932, program rozhlasu.

Na tyto zážitky úspěchu a kladného přijetí svých hudebních produkcí mohli romští tvůrci a organizátoři divadelních představení navázat: tyto zkušenosti mohly být dobrým základem a možnou inspirací pro rozšíření vlastního uměleckého sebevyjádření na divadelní produkci. Konečně, jak vyplývá z dobových i retrospektivních popisů, představení romského divadla ze Strážnicka byla – stejně jako i další romská divadla – postavena do jisté míry na hudebních pasážích (srov. též Kočí 2010).

1.4 Povinná či dobrovolná služba v armádě

Komunita romských rodin ze Strážnicka se zdá být zajímavá také tím, že se její synové poměrně často dostávali na vojnu a že se později mladí romští muži vojenské službě nevyhýbali. To je evidentní i dle množství padlých vojáků z romských rodin v této oblasti – v nejedné obci se najde pomník obětem první světové války se jménem romského vojáka (např. ve Strážnici, Radějově, či v nedalekých Hruškách³⁷). Jako jeden z nejstarších dokladů vojenské služby strážnických Romů lze uvést pravděpodobné působení otce Václava Kýra (*1801, † 1842). Ačkoli jeho jméno není nikde uvedeno (viz výše), dle ústní tradice se mělo jednat o romského vojáka. Vojákem byl i jeden z Václavových nejstarších synů – Vavřinec Kýr (*1817), ale také o mnoho mladší syn z druhého manželství Josef (*1839), mimochodem otec již zmíněného hudebníka a prvního nám známého vyučeného Roma, Františka Kýra (*1880). Když se v roce 1868 tento Josef Kýr (*1839) ženil, byl do matričního zápisu v Lipově uveden výpravně dlouhým přídomkem:

„Josef Kyrr alias Hutia, cikán ze Strážnice jizdní kanonir 12. c. k. dělostřeleckého pluku bar. z Vernier na dovolené v Lipově, syn Václava Kyra (čili Huti) cigána ze Strážnice a jeho ženy Kateřiny Kyrr.“³⁸

O dva roky později je v matrice narozených stejné farnosti (při narození prvního dítěte) uveden již ne tak výpravně, zato s novým statutem: „cikán, voják a domkář v Lipově“,³⁹ tedy byl zde již v roce 1870 majitelem domku.

Kromě romských vojáků z této oblasti, kteří během první světové války padli, existují zmínky o dalších, kteří ve válce bojovali a následně vzpomínali i s neromskými sousedy na společné prožitky například ze zajateckých táborů z Ruska (jak zmiňuje J. Jelínek – viz Jelínek 1980: 1), někteří byli zraněni a stali se válečnými invalidy. S jistotou lze takto označit Jana Daniela st. (*1895), který v dopisu prezidentovi již v roce 1923, ve svých 32 letech, nejen uvádí, že je válečným

37 Na vojáka z Hrušek Martina Kýra padlého v první světové válce upozornil ve svém textu M. Schuster (viz Schuster 2020: 12–15).

38 MZA, E 67, k. 5560, sl. 1 (matriční zápis v MO FÚ Lipov, 12. 8. 1868).

39 MZA, E 67, k. 5552, sl. 195.

invalidou, ale navíc píše o svém odhodlání obětovat i vlastní život, jen aby byly romské děti řádně vychovávány a vzdělávány: „Teď, když jsem válečný invalida, chci se věnovat jen pro blaho naší milené vlasti a chtěl bych snad i život svůj obětovat, aby národ ten se vyměnil v řádné občany Čs.“⁴⁰ Jeden z bratranců Jana Daniela st., také Jan Daniel (*1891 v Petrově) byl jedním z romských vojáků, kteří během první světové války vstoupili do Československých legií. V legiích byl ovšem i další člen romské komunity na Strážnicku, již zmíněný Josef Pajer⁴¹ (1886–1943).⁴² Na tyto „dobrovolce“ (až později zvané legionáře) navázali další dobrovolnou službou v armádě místní romští chlapi, když po první světové válce vstoupili do zřízené Slovácké brigády založené na obranu hranic po vzniku Československa. Jak vyplývá z nedávno publikovaného soupisu členů tohoto uskupení, jen z Petrova do něj vstoupilo osmnáct mladých mužů, z nichž dva byli romští chlapi: Martin Daniel (*1896) a Martin Kýr (*1896)⁴³ – oba blízcí příbuzní Jana Daniela st. Je otázkou, jak významně tyto vojenské zkušenosti, spolu se zkušenostmi z první světové války a také z následných bojů o novou republiku, pomohly v romských rodinách posílit vlastenecké cítění a prožitek společně budované a bráněné republiky. Určitě však přispěly k jejich prožitku lokálního přináležení – k němu více viz kap. 3.5.

2 Spolková a divadelní činnost v meziválečném období

Na činnost romských divadelních ochotníků měl významný vliv historicko-kulturní vývoj v této oblasti spolkové činnosti. Ochotnická divadla měla ve městech i na venkově v meziválečném období oproti dřívější době specifickou funkci a postavení (srov. Scherl 1998). Byla nejen jistým symbolem národní kultury, ale též formou společenského života a komunitního dění. Zatímco česká ochotnická divadla po pádu Rakouska-Uherska nemusela již tolik plnit roli udržovatele a popularizátora českého jazyka ve veřejném prostoru (ač tuto funkci si do jisté míry zachovala v německých jazykových oblastech), jinojazyčná ochotnická divadla (zejména německá, židovská a polská, ale i další, jako ruské emigrantské divadlo) plnila mimo jiné také funkci udržovatele tradic a ochrany specifického

40 NA Praha, f. MŠ, kar. 1474, nefol.

41 Z výše uvedeného vyplývá, že se již před první světovou válkou Josef Pajer oženil s vdovou Marianou Kýrovou (1870–1930) a po její smrti se oženil se sestrou J. Kýra (později Jelínka), Marií Kýrovou (1902–1943), s níž měl čtyři děti.

42 Za války měli být oba tito legionáři posláni do KT, a to z rasových důvodů: zatímco legionář Jan Daniel byl z transportu, kam byl povolán až v květnu 1943, vyreklamován a propuštěn (srov. Viková 2018), Josef Pajer, ač Nerom, byl i s dětmi a manželkou odeslán do KT Auschwitz-Birkenau již prvním transportem z JV Moravy dne 19. 3. 1943, kde on i celá jeho rodina zahynuli.

43 Viz soupisy této brigády – Lexa 2018: 20, 77 (v přílohách). Mimochodem je také zajímavé, že zmíněný Martin Kýr (*1896) vyrůstal jako nevlastní syn (později legionáře) Josefa Pajera, neboť Martinova matka Mariana roz. Kýrová (1877–1930) byla – jak již zmíněno výše – první ženou J. Pajera.

kulturního dědictví menšin (srov. Scherl 1998: 111, 133). Tuto funkci jistě zastávalo do určité míry i romské divadlo ze Strážnicka. České ochotnické produkce realizované mimo národnostně výrazně heterogenní pohraniční regiony se zatím více zaměřovaly na umělecké a zábavní funkce divadla a také na jejich potenciál ekonomické podpory široké škály spolkových organizací. Uskupení dedikovaná výhradně amatérskému divadlu sdružovala nejčastěji organizace Ústřední matice divadelních ochotníků československých, jejíž počátky sahaly až do osmdesátých let 19. století. Levicovou obdobou této organizace byl Svaz dělnických divadelních ochotníků československých. Podle stále platného zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím bylo ochotnické divadelnictví součástí činnosti široké škály spolků, takže se divadelní představení stala součástí stanov i praktické činnosti například Sokola, Dělnické tělovýchovné jednoty, Federace proletářské tělovýchovy, Orla, Svazu legionářů, Československého svazu turistů, Svazu dobrovolného hasičstva a řady dalších organizací. Pro potřeby diverzifikované sítě ochotnických divadelních souborů vycházelo několik periodik, a zvláště pro amatérská jeviště také velké množství her. Hrál se pod širým nebem, v sálech hostinců a tělocvičnách i v budovách zvláště k tomuto účelu projektovaných a postavených (Scherl 1998).

V závěru třicátých a v první polovině čtyřicátých let se organizační diverzita následkem politického vývoje a úředních zásahů zásadně měnila. Už v roce 1938 byl zakázán Svaz dělnických divadelních ochotníků. Po okupaci českých zemí nacistickým Německem se nejdříve projevila snaha o podřízení všech organizací včetně jejich amatérských divadel pod hlavičkou Národního souručenství. V roce 1941 byly rozpuštěny organizace Sokol a Orel. Činnost nemohly oficiálně vykonávat ani organizace se zahraničními centrály (Skaut, YMCA, YWCA) a divadelní soubory židovských organizací nemohly působit už od roku 1939. Od začátku existence protektorátu Čechy a Morava do poloviny roku 1941 se tak počet amatérských divadelních souborů zmenšil ze 7 000 na 4 000. Důsledkem těchto a dalších restrikcí byl přesun zájemců o divadelní činnost do stále menšího počtu povolených organizací. Menší nabídka produkce ochotnických divadel v době války ale také znamenala velký zájem na jedné straně diváků jejich produkci shlédnout a na straně druhé i samotných divadelníků se na jednom z mála povolených druhů výdělečné zábavní produkce podílet. Například v rámci 2 200 souborů podřízených Ústřední matici bylo v závěrečné fázi války organizováno na 100 000 členů (Srba 1998).

Do činnosti a zejména dramaturgie ochotnických souborů v době nacistické okupace výrazným způsobem zasahovala dobová administrativa skrze cenzuru (Srba 1998: 154). Do dramaturgie amatérských divadel nicméně zasahovaly a uvádění některých her zakazovaly už meziválečné prvorepublikové úřady, které například zakazovaly uvádění některých levicově či pravicově vyhraněných her (Kováříková 2013: 34).

2.1 Možné inspirace pro začátky spolkového života romských ochotníků na Strážnicku

Výše naznačená diverzifikovaná a prakticky všudypřítomná amatérská divadelní scéna Romy na Strážnicku nejen obklopovala, ale byli (ještě před založením vlastních uskupení) její součástí, a to v osobnosti Jana Daniela st., jenž se ve svém dopise prezidentovi z roku 1923 představil jako „bývalý člen moravské činohry“. Jeho synovec Jan Daniel ml. (*1921 v Petrově) o něm v roce 1971 napsal, že „byl členem nějakého divadelního kroužku v Brně.“^{44, 45} Toto působení Jana Daniela st. v divadelním prostředí by mohlo spadat ještě do doby před vypuknutím první světové války. Činnost divadelních ochotníků v samotné Strážnici byla poměrně bohatá. Dle webových stránek Amatérské divadlo v meziválečném období divadlo (vedle školních a zejména gymnaziálních představení) provozovala ve Strážnici (již od roku 1886) Pěvecko-čtenářská beseda (dlouhá léta v čele s JUDr. Kouteckým), ve dvacátých letech se konala vystoupení pod záštitou Proletářské jednoty a Sokola a od třicátých let též Orla a jiných katolických spolků.⁴⁶

Ze vzpomínek a zachovaných svědectví Romů, ale i z novinových zpráv je možné doložit, že se Romové z jižní i JV Moravy, především zástupci mladší generace, v meziválečném období hojně zapojovali také do sportovní činnosti v rámci tělovýchovných jednot (např. DTJ, Sokol).⁴⁷ Tento trend mohl souviset s více faktory: 1. s určitou demokratizací společnosti a větší snahou o podporu chudší části obyvatelstva, 2. s následnou větší dostupností těchto aktivit i chudším vrstvám společnosti, 3. s větším zapojením romských dětí do škol, a tedy i s jejich častějším kontaktem s neromskými vrstevníky a možná i pochopitelnou snahou se jim vyrovnat. Zapojení členů romských rodin (byť dětí) do sportovní spolkové činnosti mohlo být inspirací i pro další aktivity a další angažovanost Romů.

44 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

45 C. Nečas dokonce píše: „Externě pracoval s činoherním souborem českého Národního divadla v Brně“ (Nečas 1994b: 16). Je tedy možné, že na něj takto vzpomínali pamětníci, které však C. Nečas nezmiňuje (resp. žádný zdroj tyto informace neuvádí). Tato divadelní činnost J. Daniela st. měla být – jak vyplývá z vyjádření C. Nečase – datována buď ještě do období před první světovou válkou, nebo snad krátce po ní: za války došlo k jeho zranění a stal se částečně invalidním. J. Daniel ml. zmiňuje, že jeho strýc Jan Daniel st. přestal v divadle v Brně hrát kvůli své nastávající manželce (ženil se přitom již v roce 1919). Pobyt J. Daniela v Brně (kde by se měl přihlásit, pokud by zde i přespával) se nám ovšem zjistit nepodařilo – v policejních přihláškách pro město Brno datovaných roky 1919–1950 nalezen nebyl (AMB Brno, Z1, Policejní přihlášky). Zkušenost s hraním divadla získal tedy pravděpodobně již před rokem 1919, možná dokonce před válkou.

46 Srov. <https://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=geo&id=5396>; obdobné údaje – viz též Valenta, Šrámková (2001, 2002: 494).

47 Viz např. J. Jelínek píše, že v době, kdy navštěvoval měšťanku, chodil pravidelně cvičit do tělovýchovy „Lasal“, kde byli dva předčivující, jeden z Hodonína a jeden ze Strážnice, a kromě toho pravidelně hrál fotbal (Jelínek 1980: 3). Svou sportovní činnost v meziválečném období uvádí i F. Kýr, jenž zmiňuje dělnický sportovní klub Rudá hvězda (ABS, složka 2017, Životopis, 20. 9. 1954). Více k tomuto tématu viz Slačka, Víková (2022).

3 Co víme o romském divadle ze Strážnice a okolí?

Jak jsme zmínili v úvodu, prvním z cílů našeho výzkumu bylo nalézt archivní podklady, které by dokázaly, že romské divadlo ze Strážnicka můžeme považovat za nejstarší dosud známý Romy organizovaný spolek. Kromě nalezených novinových článků, popřípadě i fotografií, které tuto domněnku podporují, bylo však naše pátrání neúspěšné, a to jak ve fondech ústředních, tak i lokálních archivů (viz výše, kap. Poznámky k metodologii). Ve všech těchto institucích jsme pátrali jak po snahách romských ochotníků založit spolek, tak po záznamech o jimi plánovaných či odehraných hrách. Zdá se, že se takové záznamy ve zmíněných archivech nenachází. Prostudovali jsme i několik kronik ze Strážnicka,⁴⁸ a to z obcí, kde žili Romové a kde pravděpodobně romské divadlo mělo své vystoupení, ale i zde se záznamy o divadelní činnosti, a vůbec o činnosti místních spolků obecně, nachází jen sporadicky a žádná z nich nezmiňuje představení romských ochotníků. Každopádně v pramenech úřední povahy, které se týkají činnosti jiných ochotnických divadelních souborů z regionu Strážnicka nebo z jiných regionů Československa, žádný právně-administrativní akt spojený se založením či provozem spolku romských divadelníků prozatím nalezen nebyl. Můžeme tedy vyslovit – v tuto chvíli spíše pracovní – hypotézu, že ačkoliv soubor(y) romských divadelníků naprosto samozřejmě vycházel(y) z bohatého spolkového života českých zemí a v infrastruktuře tohoto kulturně-společenského zázemí ochotnického divadelního života se běžně pohyboval(y), po stránce úředního posvěcení a dohledu mohl(y) existovat určitým způsobem mimo.

3.1 Základní charakteristika divadla

Z dosud známých dobových pramenů⁴⁹ a poválečných svědectví⁵⁰ vyplývá, že divadelní uskupení Romů ze Strážnicka lze rozdělit do dvou etap jeho trvání – generaci zakladatelů (působící snad již na konci dvacátých letech 20. století do roku 1937)⁵¹ a navazující generaci pokračovatelů (patrně přelom třicátých

48 Viz v pozn. výše a též ve zdrojích uvedený soupis fondů studovaných v SOkA Hodonín.

49 Především tisk – viz Zdroje (např. texty nazvané Cikánské ochotnické spolky – *Národní listy* 7. 3. 1940, Cigáni s lepší stránky – *Polední list* 13. 3. 1940, Cikánští ochotníci – *Polední list* 24. 4. 1942, V. Cigánek: Divadlo cikánského rodu Kýřů – *Národní střed* 24. 5. 1942 a další ve Zdrojích uvedené identifikované texty) a také svědectví – viz dále.

50 Zejména zmíněná svědectví J. Daniela ml. (*1921 Petrov), které pro svou diplomovou práci pořídil a zachoval F. Glacner, oba memoráty zapsané J. Jelínkem (1980, 1991) a rozhovory pořizené a uložené v MRK (s Anežkou Kloudovou).

51 Či snad na přelomu dvacátých a třicátých let. Určit časové období tohoto prvního souboru můžeme zatím především na základě několika poznámek z novinových článků a z písemného svědectví Jana Daniela (ml.) získaného pro diplomovou práci F. Glacnerem. Ten toto první divadlo datoval roky 1931–7 (MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi).

a čtyřicátých let⁵²). Na tuto předválečnou a raně válečnou tradici navázalo ještě v poválečné době divadelní uskupení složené jak z pamětníků (a členů) prvních dvou souborů, tak i z poválečné generace. Na jedné straně lze doložit kontinuitu této místní tradice, ovšem na straně druhé je nutné zdůraznit i její diskontinuitu, způsobenou především tragickým dopadem holokaustu Romů. Přinejmenším někteří členové místních romských komunit, a to včetně členů romského divadla, byli perzekvováni nejen z rasových, ale i politických důvodů jako členové či podporovatelé KSČ.

Z novinových článků a útržků vzpomínek můžeme sestavit soubor hned několika názvů her: „Hrob na pustě“/ „Hrob na poušti“,⁵³ „Kam lidská vášň spěje“ a „Cikánčina věštba“. ⁵⁴ Patrně zkomoleně či parafrázovány vyšly názvy her romského divadelního souboru v oslavném článku ještě v červenci 1942 takto: „Cikánčina svatba, Hrob na poušti a Kam vedou vášně“. ⁵⁵ Z reportáže z roku 1942 se dozvídáme podrobně o divadelní hře „Matčin odkaz“, kterou autor a režisér přirovnává k „cigánské Maryši“. ⁵⁶ Ojediněle je v dobovém tisku jmenována také hra „Odpusť nám naše viny“ ⁵⁷ a dále se z dopisu uloženého v Muzeu města Strážnice dozvídáme, že si pamětník (M. Koutecký, jehož otec byl významným strážnickým činitelem v oblasti kultury) vybavuje dvě hry „cikánského“ strážnického divadla, z nichž jedna měla nést název „Cigán musí být čestný“. ⁵⁸ S jistotou víme, že hra nazývaná „Hrob na pustě“ je spojená s první fází divadla, hra „Matčin odkaz“ pak s druhou fází divadla. Pro časové zařazení ostatních her nám chybí přesné indicie.

Za mírně matoucí považujeme zmínky v novinových člancích, z nichž vyplývá, že další romské divadlo mělo působit také v Petrově a Sodoměřicích, jindy se zase zmiňuje divadlo v Uherském Ostrohu. ⁵⁹ Lze se ovšem domnívat – na základě analýzy těchto publikovaných textů a porovnání s ostatními zjištěními –, že novinové texty patrně někdy chybně interpretují informace

52 Patrně ještě v první polovině roku 1942 byl romský divadelní spolek aktivní, neboť mezi dubnem a červencem 1942 vyšly s tématem romského divadla minimálně tři novinové články, z nichž druhý byl podrobnou reportáží i s fotografiemi – viz *Moravská orlice* 14. 4. 1942, *Národní střed* 24. 5. 1942 a *Lidové noviny* 4. 7. 1942 a dále viz Obr. 4 a 5.

53 *Moravské Slovo* 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných. Jako *Hrob na pustě* tuto hru zmiňuje i František Kýr (*1914) v rozhovoru s V. Cigánkem (*Národní střed* 24. 5. 1942) – F. Kýr zde uvádí jednak autora této hry – Josefa Kýra –, a také stručný děj hry.

54 Obě tyto hry jsou zmíněny v uvedeném článku *Moravské Slovo* 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných, a v prakticky stejném znění všechny tři hry i o 10 měsíců později v textu: *České slovo* 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku.

55 *Lidové noviny* 4. 7. 1942, [autor] ek: Vzorá cikánská obec.

56 *Národní střed* 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

57 *Moravská orlice* 14. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánské divadlo ve Strážnici.

58 Muzeum Strážnice, dopis od Dr. Miroslava Kouteckého z 80. let ze Šternberka. Za vyhledání této zmínky a upozornění na ni děkujeme panu I. Vratislavskému z Muzea Strážnice.

59 *Venkov* 8. 3. 1940, [autor] eč.: Cikáni hrají divadlo. Podobně o den dříve v: *Národní listy* 7. 3. 1940, [autor] P.: Cikánské ochotnické spolky.

o různých vystoupeních téhož divadla. Z tohoto a dalších vyjádření by se mohlo zdát, že na Ostrožsku měli Romové v roce 1940 romský ochotnický soubor a na Strážnicku měli nejen ochotnický soubor, ale také vyhlášené muzikanty. Spíše se však přikláníme k názoru, že se zde jednalo o neznalost autora článku (či autora tvorby nadpisu, popř. editora novin) a v případě zmínky o ochotnících se jednalo o týž soubor, který hrál jak na Strážnicku, tak i na Ostrožsku. Zda jednotlivé fáze souboru měly nějaký název, není zřejmé – vyskytuje se sice často opakovaný název „Cigánská omladina“ (např. Nečas 1995: 25; 1997: 66; Kočí 2010: 82, popř. Cikánská omladina – viz Nečas 1983: 71; 1986: 18), ale zda se takto soubor nazýval oficiálně, byl pod tímto názvem uváděn na pozvánkách či případných plakátech, popřípadě v žádostech o povolení, není doloženo.⁶⁰ Podobně se v novinách z roku 1940 vyskytl název tohoto uskupení (v té době však údajně vedeného ještě J. Kýrem) „Hudebně pěvecká družina“,⁶¹ a patrně na základě tohoto článku se C. Nečas ve svém pozdějším textu přiklonil k tomuto názvu (Nečas 2009).⁶² Ovšem ani o tomto názvu nevíme, zda byl oficiální, popřípadě dlouhodobý, anebo vznikl jen pro daný novinový článek. Jak se ovšem zmínky v těchto článcích shodují, romským ochotníkům se dařilo jednak vzbudit pochvalné ohlasy a také opakovaně zaplnit sály.⁶³ Dle zachovaných informačních zdrojů (novinových článků, rozhovorů a vzpomínek) jezdili hrát tam, kde žili jiní Romové, především po vesnicích, zároveň ale měli mít úspěch a budit všeobecnou pozornost („stáva[li] se sensací vesnic“⁶⁴), tedy se lze domnívat, že jejich publikem byli i Neromové.⁶⁵

60 Název „Cigánská omladina“ uvedl autor reportáže V. Cigánek, ovšem dost možná na základě slovního spojení „cigánská omladina“, jež užil režisér druhého souboru F. Kýr (*1914) v rozhovoru: „...jsme opravdu divadlem cigánské omladiny. Nejstaršímu z účinkujících je 22, nejmladšímu 17 let.“ Toto spojení však mohlo vyjadřovat nejen skutečnost, že novou hru hraje mladší část romské komunity, ale mohlo jít také o inspiraci neromskými ochotnickými soubory nebo mohlo být inspirováno možným zřizovatelem zaštiťujícím jejich představení: mnohá ochotnická divadla byla v meziválečném období na Strážnicku provozována právě katolickým spolkem Omladina (např. viz SOKA Hodonín, AO Radějov, kn., inv. č. 1). Zda se někde zachoval dobový záznam o představeních „Cigánské omladiny“, se nepodařilo doložit.

61 „...strážnickí cikáni zahájili svoji divadelní činnost. Jejich ochotnický útvar nese název ‚Hudebně pěvecká družina‘.“ Viz *České slovo* 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku.

62 Název strážnického romského divadla v podobě „Hudebně-pěvecká družina“ propaguje též MRK – viz Horváthová a kol. (2021: 36).

63 Např. *Národní střed* 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

64 *Polední list* 24. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánští ochotníci.

65 J. Jelínek v roce 1991 ve svých vzpomínkách věnoval divadlu jednu jedinou větu, která je ovšem zavádějící: „Mezi nimi byli hudebníci, zpěváci lidových písní a taky si vybudovali ochotnický kroužek, se kterým vystupovali jednak ve Městě, ve Skalici, v Hodoníně“ (Jelínek 1991: 28). Dle jeho paměti se mělo romské divadlo hrát ve městech, ovšem kromě sálu ve Strážnici, který je zmíněn i v reportáži z roku 1942, získávali dle stejné reportáže povolení pouze na vesnicích (srov. *Národní střed* 24. 5. 1942).

Obr. 4. Ilustrace č. 1 k reportáži V. Cigánka z r. 1942, dle pamětnice A. Klaudové stojí vedle Františka Kýra (nar. 1914) zprava Maryša, dcera Jana Kýra a sestra Ludmily později Svinkové, zleva je zpěvačka Anička Kýrová, která měla zahynout v KT (Horváthová a kol. 2021: 210) | *Národní střed* 24. 5. 1942

Obr. 5. Ilustrace č. 2 k reportáži V. Cigánka z r. 1942 – popis fotografie pamětnicí Anežkou Klaudovou (viz Horváthová a kol. 2021: 210) | *Národní střed* 24. 5. 1942

Zároveň můžeme z datace dohledaných článků⁶⁶ vysledovat, že pozornost vzbudilo toto divadlo zejména za války a psalo se o něm ještě v červenci 1942, kdy se již schylovalo k hromadnému vraždění Romů na základě nacistických rasových zákonů. Přestože konečné rozhodnutí padlo až s rozkazem H. Himmlera dne 16. 12. 1942, již v červenci 1942 byly organizovány soupisy, na jejichž základě pak byly evidované romské komunity deportovány (srov. Nečas 1997a: 68–69). Většina obyvatel romských kolonií ze Strážnice i z okolních obcí byla v březnu a následně v květnu 1943 zařazena do dvou po sobě jdoucích transportů do KT.

Po skončení války se do Strážnice vrátili jednotlivci z některých rodin, většinou jen mladí lidé. Jejich rodiče a v některých případech také manželé, manželky a děti v některém z KT, nejčastěji v Auschwitz-Birkenau, zahynuli. Mezi přeživšími byli také dva, František Kýr (*1914) a Jan Daniel ml. (*1921), kteří byli pro romské divadlo klíčoví a po válce se jim podařilo činnost divadla alespoň na určité období obnovit.

3.2 Oblast působení a zapojené rodiny, významné osobnosti romského divadla

Při vymezení pravděpodobné územní působnosti romského divadla ze Strážnice ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století můžeme vycházet zejména ze dvou dopisů J. Daniela ml. a jedné reportáže. Jan Daniel ml. (*1921) v dopisech z let 1972–73 zdůrazňuje, že divadlo se hrálo bezplatně (doslova „bez peněz“) a na představení se herci dostávali na kole nebo pěšky, a to po obcích v okresech Hodonín, Senica, Břeclav a Uherské Hradiště.⁶⁷ Také z dalších vzpomínek a svědectví je zřejmé, že romští divadelníci ze Strážnice a okolí zajížděli i do okolních obcí (zmíněn je např. Radějov⁶⁸) či na blízké území Slovenska, konkrétně na Skalicko, kde žily rodiny vzájemně spřízněné. Je otázkou, zda se některé další zmínky o jejich představeních nenachází v lokálních archiváliích vzdálenějších obcí.⁶⁹ U zrodu divadla stály zejména dvě významné osobnosti, Jan Daniel st. (*1895 Petrov, † 1943⁷⁰ v KT) a Josef Kýr (*1903 Strážnice, † 1943⁷¹ KT), uváděn bývá však také

66 Jejich chronologický soupis – viz Zdroje / Novinové články.

67 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

68 Na představení v Radějově existuje záznam vzpomínky pamětnice Anežky Klaudové (*1925) ze Strážnice, která se ve svém mládí účastnila jako divačka díky tomu, že měli zajištěn odvoz ze Strážnice do 5 km vzdáleného Radějova (MRK, A 43/2003).

69 K tomu bude třeba zahájit výzkum i v archivech na Slovensku či v SOKa Uherské Hradiště, neboť tyto instituce byly již mimo rámec tohoto výzkumu. Je např. možné uvažovat o archiváliích z Ostrožského Předměstí (vzdáleného od Strážnice vlakem jen 12 km), neboť zde žila početná romská komunita, za kterou by se romským ochotníkům ze Strážnice jistě vyplatilo zajet.

70 Rok úmrtí – viz žádost o Osvědčení, kterou podala jeho manželka (VÚA-VHA).

71 Datum, kdy zahynul, je uvedeno zde: https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&cok=osoba&id_osoba=135482 [cit. 2. 8. 2024].

Josefův otec František Kýr (*1880 Lipov, † 1943/44 KT), jenž bývá zaměňován s jinou významnou osobností, se svým jmenovcem Františkem Kýrem (*1895 Strážnice, † 1943 KT).⁷² Josef Kýr zvaný Jožín (1903–1943) byl nejstarším synem významné muzikantské osobnosti a současně patrně prvního vyučeného člena romské komunity (pokrývače, ovšem příležitostně i kováře) Františka Kýra (*1880 Lipov, † 1943 KT).⁷³ Tento František Kýr se proslavil jako člen či možná primáš muziky, která hrála v roce 1927 pro brněnský rozhlas v pásmu vysílaném z Velké nad Veličkou a údajně byl autorem několika písní, které s oblibou hrály i jiné „cigánské kapely“ na Slovácku.⁷⁴ Jeho syn Josef Kýr (*1903) bývá připomínán nejen jako první režisér romského divadla, ale také jako první romský student strážnického gymnázia (viz výše). Jan Daniel st. (1895–1943), vícekrát zmíněný autor dopisu prezidentovi, se narodil a žil v Petrově a bývá uváděn také jako hudebník, a především jako hlavní iniciátor romského divadla, respektive jako ten, který se s Josefem Kýrem, prvním režisérem, na vzniku divadla domluvil a – dle slov Jana Daniela ml. (*1921) – „dal mu duši“. Jan Daniel st. a Josef Kýr (*1903) měli společně vést divadlo mezi roky 1931–37, kdy se ochotnické divadelní činnosti ujala mladší generace.⁷⁵ Dalším režisérem nastupujícího divadla byl František Kýr (*1914 Strážnice, † 1985),⁷⁶ jenž divadlo vedl mezi lety 1937–42 až do jeho „zakázání nacisty“,⁷⁷ a pokoušel se ho vzkřísit i po návratu z KT, kdy mu významně pomáhal a následně také převzal roli autora a režiséra Jan Daniel ml. (*1921 Petrov). Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byli oba činní ve SCR, kde František Kýr byl významnou osobností zejména v činnosti Komise bývalých vězňů koncentračních táborů (Slačka 2015: 112; Závodská, Viková 2016: 117–120).⁷⁸ Zároveň všechny spojovalo více společných předků v páté až šesté generaci, neboť

72 Jak uvedeno výše, vycházíme zejména z naší analýzy vyhledaných matričních záznamů (MZA Brno, matriční knihy římsko-katolických farností pro obce Petrov, Strážnice, Radějov aj.), sčítacích operátů uvedených obcí (MZA Brno, online), ze soupisů romských rodin (SOKA Hodonín, f. AM-Strážnice 2, inv. č. 303, fol. 1–13) a konečně také z táborové knihy (*Memorial Book* 1993 – 1., 2. díl, doplňkové i z internetových databází. Viz též výše Poznámky k metodologii.

73 Jak bylo uvedeno již výše (viz pozn. 8), zde se výsledky našeho bádání liší od závěrů C. Nečase, jenž za dvojici otce a syna, kteří stáli u založení divadelní skupiny, považoval Františka Kýra nar. 1895 a Josefa Kýra nar. 1919 (srov. Nečas 2009), kteří však byli ve skutečnosti bratry a oba byli syny Martina Kýra (*1869 Strážnice) – viz nepublikovaná analýza archivních záznamů.

74 *České slovo* 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku, ovšem stejný text vyšel již dříve, srov. *Moravské slovo* 10. 2. 1940, O cikánech civilisovaných, kde jsou i dva snímky, jeden z nich – viz Obr. 3.

75 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

76 Viz Obr. 4.

77 Kdy k zákazu přesně došlo, nelze sdělit. J. Daniel ml. sice uvádí rok 1941 – „Toto divadlo se hrálo až do roku 1941, kdy nám toto [N]ěmci zakázali.“ (MRK 430/2001, J. Daniel, 1972), ale z článků se zdá, že ještě na jaře 1942 divadlo odehrálo některá představení.

78 Více o F. Kýrovi (nar. 1914) viz Slačka (2022).

všichni byli potomci nejstarších známých představitelů rodů Kýrů ve Strážnici, Danielů v Petrově a někteří též Kubíků ve Velké nad Veličkou a okolních obcích.

Vedle uvedených pěti vůdčích osobností, které známe i jménem, působila v divadle minimálně desítky (ale spíše více) dalších osob, mezi nimiž byly také ženy. Ze žen známe jménem ještě dvě vyfocené v roce 1942 s Františkem Kýrem (viz Obr. 4): Marie Kýrová (*1924 v Kněždubě, věznění za války unikla) a „Anička“ (patrně Anna roz. Kýrová, rok narození neznáme, zemřela v KT).⁷⁹ Pravděpodobně nešlo jen o obyvatele Strážnice a Petrova, ale do souboru mohli docházet Romové i z nedalekého Kněždubě, pravděpodobně také ze Sudoměřic a možná též z Tvarožné Lhoty (viz dále).

3.3 Divadelní hry – zjevné i pravděpodobné inspirace

V nám známých dochovaných pramenech se kromě názvů několika původních divadelních her pravděpodobně částečně napsaných, secvičených a sehraných romskými ochotníky ze Strážnicka dochovalo jen velmi malé množství informací o dějových, tematických či jakýchkoliv jiných podrobnostech těchto dramatických děl. Zdaleka nejsdílnějším pramenem je v tomto směru novinový článek „Divadlo cigánského rodu Kýrů“⁸⁰ z roku 1942 stylizovaný z velké části jako rozhovor jeho autora Viktora Cigánka s vůdčí osobností druhé generace romských ochotníků na Strážnicku Františkem Kýrem, který obsahuje stručný syžet hned dvou her. První z nich je drama *Matčin odkaz* charakterizované F. Kýrem, jenž je v článku identifikován coby jeho autor, jako „cigánská Maryša“ a „hra z cigánského života“. Děj sleduje osudy syna, který se na přání své matky stane knězem, a kvůli tomu na mnoho let opustí nejenom romskou komunitu, ale vzdá se také své lásky, aby po svém návratu zjistil, že jeho někdejší milá se provdala za jeho bratra. V trojúhelníku těchto postav se vytvoří konflikt, jenž vyvrcholí zastřelením manžela. Jelikož divadelní hra *Maryša* dramatiků Aloise a Viléma Mrštíkových, napsaná a poprvé inscenovaná Národním divadlem v roce 1894, byla se svými tématy neopětované lásky a determinací osudů postav na základě jejich sociálního postavení ve společnosti moravského venkova vnímána jako jedno z vrcholných děl českého realistického dramatu, a stala se tak zobrazením určité esence české kultury, často reprízované profesionálními i amatérskými divadly, je pochopitelné, že pro dramatickou prezentaci života Romů sáhl F. Kýr právě po tomto známém

⁷⁹ Opíráme se o svědectví A. Kloudové, která jednu z postav na fotografii označila takto: „Maryša, dcera Jana Kýra a sestra Ludmily, později provdané Svinkové“, o druhé postavě si ovšem nejsme jisti, zda se nemohla splést, když sdělila, resp. její slova byla parafrázována takto „Anička, která zahynula v koncentračním táboře, uměla prý krásně zpívat, jistý malíř ji přišel do romské osady malovat, byla to dcera z prvního manželství otce pamětnice Anny Kýrové“ (cit. dle Horváthové a kol. 2021: 210). Na základě těchto informací se nám však nepodařilo tuto druhou představitelku divadelního souboru identifikovat.

⁸⁰ *Národní střed* 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

a dobově velmi populárním námětu. Originální jsou změny určitých prvků děje: přibuzenství dvou soků v lásce, důvod dlouholeté nepřítomnosti jednoho z hrdinů – v původní hře zdůvodněna vojenskou službou, a zejména dramatictější způsob vraždy nechtěného manžela oproti původní otravě jedem podaným v kávě (Slačka, Viková 2022: 314–315).

Dalším v článku stručně charakterizovaným kusem je drama *Hrob na poušti*, napsané a režírované předchůdcem F. Kýra Josefem (Jožínem) Kýrem (*1903). Podle syžetu začíná hra tím, že se do romského houslisty zamiluje hraběnka, která kvůli němu opustí život na zámku. Uprchlé milence ale najde manžel hraběnky a svého soka v lásce zastřelí. Po dvaceti letech od těchto událostí se syn romského hudebníka a hraběnky (zjevně nevyrůstal v rodině své matky) střetává v zámeckém parku s mladým hrabětem v konfliktu, ve kterém jde o život buď prvního, nebo druhého. Poznají ale, že jsou bratři, a překonají předchozí konflikt. Kratičká charakteristika hry napsaná jako přímá řeč F. Kýra již neobsahuje odkaz na známou předlohu či vzor, ale popsáný děj se až nápadně podobá zlidovělému valčíku *Hrál mladý cikán pod zámkem*. Kromě tohoto domnělého inspiračního vzoru můžeme předpokládat, že velký význam mělo zejména závěrečné překonání konfliktu polovičních bratrů: „Cigána“⁸¹ a hraběte, vychovaných v diametrálně odlišném sociálním prostředí, které mohlo být autenticky formováno specifickým prostředím „smíšených“ manželství mezi Neromy a Romy (Nečas 1983) a sociálně-politického smýšlení obyvatel romské komunity ve Strážnici. O politické smýšlení zdejších Romů bylo pojednáno stručně výše. V kontextu našeho uvažování nad tematickým zaměřením dramatu je zajímavá zejména následující pasáž ze vzpomínkového textu Josefa Jelínka (dříve Kýra, více o něm a jeho textu viz Sadílková, Závodská 2022) týkající se sociálního a politického smýšlení jeho otce: „Otec mě často říkával, že snád přijde doba, kdy si budou všichni lidé rovní, v současné době že je to tak a že se nedá proti tomu zatím nic dělat“ (Jelínek 1980: 1). Můžeme tedy předpokládat, že potřeba vyjádřit silně prožívané ideály rovnosti lidí s rozdílným sociálním a etnickým zázemím formovala právě tento prvek zmíněné hry, který se ostatně výrazně odlišuje od možné hudební předlohy.

O dalších hrách romských ochotníků ze Strážnicka ze třicátých a čtyřicátých let máme pouze velmi kusé informace, často pouze jejich názvy. I podle nich – a srovnáním s výše uvedenými syžety – ale lze promýšlet pravděpodobná témata, která zpracovávaly. V mnohých případech jde však samozřejmě jen o spekulace. U dramát *Matčin odkaz* a *Hrob na poušti* jsme viděli zpracování až osudových katarzí lidských životů a mezilidských vztahů, jež dosáhly rozuzlení řadu let po událostech, které je uvedly do pohybu. Tato osudovost a vědomí dlouhého trvání či historicity, které bychom mohli očekávat například také ve hrách *Odpust' nám*

81 Viktor Cigánek používá ve svém textu velké počáteční písmeno.

*naše viny*⁸² a *Cikáncina věštba*,⁸³ mohly u diváků nabourávat stereotypní představu temporálního vnímání času u Romů (ve smyslu důrazu na dočasnost a nezájmu o minulost či budoucnost). Autentickou prezentaci romského sebevnímání a prožívání vlastních etno-kulturních specifíků, zejména konceptu *pativ*, bychom snad mohli očekávat ve hře *Cigán musí být čestný*, nicméně podrobnější informace kromě názvu hry nemáme.⁸⁴ V případě již zmíněné hry *Odpust' nám naše viny*, kterou dobový protektorátní tisk charakterizoval jako „lidovou hru“, se může jednat o nastudování námětu německé herečky a autorky Charlotte Birch-Pfeiffer, jež pro potřeby českých ochotnických divadel adaptoval a režijními poznámkami doplnil Václav Vrána (Vrána 1932). Podobně i hra *Cikáncina věštba* mohla být nastudováním již existující předlohy, konkrétně „lidové hry o třech jednáních“ Filipa Knopf-Vodňanského (Knopf-Vodňanský 1931). Tomuto předpokladu odpovídá vyjádření Jana Daniela ml., který sice jednou identifikuje Josefa Kýra jako autora hry,⁸⁵ na jiném místě písemné komunikace s F. Glacnerem ale uvádí, že Josef Kýr a Jan Daniel st. hru „upravili“.⁸⁶ Vzhledem k absenci detailnějších informací o syžetu romskými ochotníky hraných dramát nelze tuto hypotézu adaptace existujících námětů v současném stavu bádání ověřit. Nicméně skutečnosti publikace a distribuce těchto scénářů pro potřeby prakticky všudypřítomné infrastruktury amatérského divadla a velmi zjevná adaptace existujících dramatických či písňových námětů v případě her se známými syžety (*Matčin odkaz*, *Hrob na poušti*) naznačují, že se mohlo jednat o dramaturgickou a scénaristickou praxi, navíc ve společenském kontextu aktérství romských divadelníků dobře vysvětlitelnou (viz níže).

Tragická ruptura aktivit romských divadelníků, ale také života romských rodin a komunit v oblasti vůbec, kterou představovala druhá světová válka s genocidní nucenou táborovou koncentrací, přinesla do poválečné divadelní tvorby hrstky přeživších aktuální témata z nedávno prožité historie.⁸⁷ Svou dramatickou prvotinu *Návrat*, kterou můžeme považovat za pravděpodobně jedinou původní hru uvedenou romským divadelním souborem ze Strážnicka, charakterizoval Jan Daniel ml. jako

82 *Moravská orlice* 4. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánské divadlo ve Strážnici.

83 *Moravské Slovo* 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných.

84 Muzeum Strážnice, dopis od Dr. Miroslava Kouteckého z 80. let 20. století ze Šternberka.

85 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1972.

86 Tamtéž, dat. 1973.

87 Je dobré si na tomto místě uvědomit, že romské divadelní uskupení ze Strážnicka nebylo jediné, které se ve svém představení vracelo k prožitkům z války. Známa je také hra E. Lackové *Horiaci cigánský tábor* z roku 1946 (Lacková 1997) a naopak patrně opomenutá je hra *Tři bratři v koncentračním táboře*, kterou měl v západočeském Lokti nastudovat krátce po válce ochotnický soubor na základě hry sepsané jedním z jeho členů, p. Mižikara (srov. Bečvářová, Hanzlíčková 1990: 114; Valenta, Šrámková 2001: 451). Snad o tomto divadle – neboť také z Lokte – mohl již v roce 1949 referovat novinový článek zapsaný jako „Fuka, Z.: Cikáni hrají divadlo./ První cikánský ochotnický spolek v Lokti sehrál divadelní pásmo se zpěvy./ Jednota, 4, 1949, 29. 10., 5. 44, s. 7“ nalezený v soupisu ohlasů na západočeské divadlo (Bečvářová, Hanzlíčková 1990: 84). Samotný článek se nám však dohledat nepodařilo.

hru odehrávající se v době nacistické okupace,⁸⁸ měla ale také tematizovat, „jak jsme se vrátili po okupaci do svých domovů a jak jsme byli občany svých vesnic vítáni.“⁸⁹ Dobový lokální tisk – pravděpodobně bez bližší znalosti tematiky a děje hry – ji zase v souladu s dobovým budovatelským diskurzem charakterizoval v názvu článku jako oslavu budování nového života, neboť jej nazval „Nový život“ a uvedení hry prezentoval jako „závazek k 10. výročí našeho osvobození“.⁹⁰ Není bez zajímavosti, že ochotnická činnost Jana Daniela ml. a několika dalších Romů (podle jeho vzpomínek účinkovalo ve hře celkem šest osob) byla v kontextu dobové organizace kulturních aktivit označena za „kulturně osvětovou besedu soudruhů cikánského původu“, tedy jakoby etnicky vymezenou organizaci, která zároveň nese název centrálně zřizovaných organizací působících pod hlavičkou lokální politické správy.⁹¹ Jan Daniel ml. se měl po ustavení Svazu Cikánů-Romů (existujícího v letech 1969–1973) pokusit o obnovení tradice ochotnického divadla. Ve své hře, jež měla kulminovat usazením Romů ve vesnici, měl zpracovat témata kočovného života, opovrhování, ponižování a pronásledování. Pro nedostatek zájmu mezi mladými Romy ale nebyl schopný ji nastudovat a uvést v život.⁹² Na jiném místě svých vzpomínek tuto hru identifikuje názvem *Hrob na pustě*.⁹³ Je tedy možné předpokládat jistou tematickou souvislost se stejnojmennou hrou realizovanou ochotníky ve třicátých a čtyřicátých letech, v níž dle svých slov hrál již při jejím prvním zpracování pod vedením Josefa Kýry (*1903) coby patnáctiletý (tedy asi v roce 1936). V roce 1973 pracoval na scénáři této původně divadelní hry pro film⁹⁴, ale zda ji dokončil, či nikoliv, a zda ji někde nabídl ke zfilmování, popřípadě zda se zachovala, není známo.

3.4 Hudební složka her

Jak už jsme zmínili výše, jedním z typických rysů divadelních her romského divadelního uskupení ze Strážnicka mělo být zahrnutí hudebních vložek. O prvních divadelních hrách režirovaných Josefem Kýrem se v novinovém článku z roku 1940 můžeme dočíst: „Jsou to vesměs zpěvohry, jejichž zpěv truchlí po cikánské svobodě a tklivé melodie cikánských písní získávají si obliby obecnstva.“⁹⁵ J. Daniel ml. ve svých dopisech F. Glacnerovi zmiňuje hudební složku divadelních her dokonce

88 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1973.

89 Tamtéž, dat. 1972.

90 *Jiskra* 9. 7. 1955, [autor neuveden] Nový život.

91 Viz tamtéž.

92 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1972.

93 Tamtéž, dat. 1973.

94 Tamtéž. J. Daniel (*1921) působil v SCR (1969–72), dle svých slov, jednak jako předseda okresního výboru a také pracoval na této hře, kterou se mu však s mladší generací nepodařilo realizovat, neboť – jak sám uvádí – mladým již chybělo pro amatérské divadlo potřebné nadšení.

95 *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 17. 2. 1940, 80 (46, večerní vydání), [autor:] P: Cikáni z lepší stránky, s. 3.

opakovaně. Jako první hra měla být dle jeho vzpomínek uvedena hra *Cikánčina věštba* – v souvislosti s ní zmiňuje svého strýce Jana Daniela st.: „Jan k tomu divadlu napsal několik písni romských, které pak před divadlem zpívali sborově.“⁹⁶ V dalším dopise pak o téže hře píše: „Hra měla tři dějství [...] doprovázena byla hudbou a zpěvem v romčině a s překladem v češtině.“⁹⁷ Tamtéž také uvádí názvy tří písni, které měly být součástí této hry *Cikánčina věštba*: „Veša veša zelenone, Báro bršnt márel, Anda Ruska ando báro, překlad Lesy lesy zelené, Velký déšť padá a Ve velké Rusi“.⁹⁸ Nejen podle uvedené vzpomínky, ale i dle dobových záznamů si měli muzikanti své písně tvořit sami. Zatímco J. Daniel ml. připisuje autorství sice pouze svému strýci J. Danielovi st., v novinových článcích je jako autor písni uveden muzikant František Kýr (*1880), otec prvního režiséra Josefa Kýry (*1903). V článku z roku 1942⁹⁹ je zmíněno, že Romové ve Strážnici mají kromě divadla také svého hudebního skladatele, který je autorem desítek písni. Jeho jméno sice uvedeno není, ale dle kontextu je s největší pravděpodobností míněn opět František Kýr (*1880).

Zde se tedy přímo nabízí otázka – co je možné o hudebním doprovodu her hraných romským divadlem ze Strážnice zjistit? Podklady pro možné odpovědi nám dává zvláště charakteristika prvních tří her (zejména z perspektivy Františka Kýry *1914 a Jana Daniela ml.) – údajných „zpěvoher“ – „jejichž motivem je život kočujících cikánů“,¹⁰⁰ a dále část záznamu v původní kronice města Strážnice z pera bývalého školního inspektora Leopolda Noppa (1859–1937). Ten se rozepsal zešířka o původu Romů a romštiny,¹⁰¹ ke konci své statě pak přiblížil zvláštnosti populace místních „Cikánů“ a na závěr svého textu jako ukázkou uvedl právě píseň *Veša, veša*, aniž by uvedl její zdroj – viz Obr. 6.¹⁰²

96 MRK, Sbírky MRK 430/2001, J. Daniel 1972.

97 Tamtéž, r. 1973.

98 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopis Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. r. 1973,

99 *Moravská orlice*, 14. 4. 1942, [autor:] mi: Cikánské divadlo ve Strážnici, str. 2.

100 *České slovo (pondělník)* 23. 12. 1940, [autor:] dk-: O civilisovaných cikánech. Autor článku jmenuje také hru *Cikánčina věštba*.

101 SOKA Hodonín, AM Strážnice 2, inv. č. 133–135, třísvazková Kronika města Strážnice sepsaná zámeckým knihovníkem Leopoldem Noppem. Ve třetím svazku je kapitola věnovaná Romům, kde se autor zešířka rozepsal o původu Romů a romštiny. Tento záznam v kronice evokuje obrázek zvidavého hochy Josefa Kýry (později Jelínka), jenž na váženého inspektora L. Noppa, zámeckého knihovníka, vzpomínal jako na laskavého pána, který mu dovolil v zámecké knihovně pomáhat, učit se číst kurentem, a dokonce mu umožnil číst v blíže nespecifikované, patrně německé encyklopedii tištěné švabachem, kde bylo podrobně zpracované heslo „Cikáni (resp. spíše „Zigeuner“). Autor si o mnoho let později vzpomínal na konkrétní moment: „byl jsem velmi povzneseným[,] když kniha vysvětlovala[,] že naši předkové přinesli do Evropy kovářské a kovodělné umění, hudební umění a že rod v té době byl vzdělaným“ (Jelínek 1980: 2). O jakou knihu se mohlo jednat, ovšem ani ze vzpomínek J. Jelínka, ani ze zpracovaného hesla L. Noppa nevyplývá a pouze nám pomáhá formulovat další možné otázky po tehdy dostupných pramenech poznání, týkajících se Romů.

102 Uvedený překlad písni do češtiny sice není doslovný, ovšem zároveň není zavádějící. Nepovažujeme proto za nutné zápis písni ani její překlad na tomto místě upravovat.

hledati ve vzdálenějších vesnicích, tam je brzy poznáte dle vysoké, štíhlé postavy, typického /egyptského/ nosu, mandlového oka.

P í s e ň o lásce mateřské.

1. Voša, voša zelenona	1. Vy lesy, lesy zelené
2. Aš ta, tav žav prekal tute	2. nechejte mne projít
3. oda hiro, kai me šunájom	3. slyšel jsem zprávy,
4. muli pašlöl mri đajori	4. že tu má matiška leží mrtva
5. le vošadka la po djata	5. na okraji lesa
6. zelenona la čeréte.	6. na zeleném palouku.
7. Dalka, dalka, mri đajori	7. Matiško.
8. So me čüro le kerava	8. Co já ubohý udělám
9. čoro thař korkor :	9. chudý a osamělý
10. patjav raje devles,	10. doufám v Boha,
11. to man o del na mukula.	11. že mne Bůh neopustí
12. Atji džava mri đajori,	12. tak daleko půjdu
lungonena le dromenca	13. po té dlouhé cestě
13. hař le sane kiravenca,	14. po tom úzkém chodníku
14. kaj man gažo či prinžala	15. kde mne nepozná nečikán
15. či rom űam či žansa,	16. kde mne pozná oikán,
16. feri o raj devloro.	jen Bůh.

Obr. 6. Text písně známé jako Veša, veša zelenona v Kronice města Strážnice sepsané Leopoldem Nopem (1859–1937), záznam nedatován | SOkA Hodonín, AM – St-2, inv. č. 135, díl III., s. 1020

Ze zápisu písně vyplývá, že píseň mohla být převzata z písní některé olšské subetnické skupiny Romů¹⁰³ a že je jen částečně upravena (či dopsána) do tzv. moravské romštiny, popřípadě sloučena s již existující písní v tzv. moravské romštině. Kromě názvu písně uvedeném J. Danielelem ml. a zápisu písně

103 Např. *Žav namisto džav, gažo namisto gadžo*, atd., ale na druhé straně je zde současně patrný také vliv místního dialektu: *džava* (12. řádek) a nikoliv *žava*.

v kronice máme ještě jeden poznatek, který poukazuje na možnou vzájemnou provázanost: J. Daniel ml. ve svých vzpomínkách na slavné období romského divadla ve svém mládí ještě zmínil: „Divadlo mělo velký ohlas ve všech městech a vesnicích, kronikář ve Strážnici taky toto první Romské divadlo vepsal do kroniky Strážnice.“¹⁰⁴ Strážnické kroniky zahrnující meziválečné období jsou dvě, původní z pera L. Noppa¹⁰⁵ a druhá z pera Jana Skácela.¹⁰⁶ Ani v jedné z nich se však zápis o romském divadle nenachází. Přesto si myslíme, že zmínka v dopise J. Daniela ml. může referovat o zájmu původního kronikáře L. Noppa o tuto ojedinělou činnost místních Romů a o jeho snaze ji do kroniky zaznamenat, byť nakonec mohl zůstat jen u uvedení textu písně. Zajímala nás také otázka, jak a kde se mohl některý romský muzikant (ať už Jan Daniel st., nebo František Kýr, popřípadě jiný muzikant) seznámit s písněmi jiných subetnických skupin Romů? Sice víme, že se více romských mužů ze Strážnicka vrátilo z první světové války z bojů, zajateckých táborů nebo z nemocnic, ale je opět spekulací, zda se zde mohli setkat s Romy z Ruska či Maďarska. Jak nám ale Zbyněk Andrš¹⁰⁷ potvrdil, píseň *Veša, veša* se také podle jeho úsudku mohl naučit některý Rom během první světové války od jiného Roma a tu pak mohl doma šířit a mohlo dojít k jejímu sloučení s dalšími písněmi zpívanými v moravském nářečí. Z analýzy textu písně zaznamenané L. Noppem, který jsme mu zaslali, došel totiž Andrš ke zjištění, že jazyk písně *Veša, veša* (zde *Voša, voša*) je „některým z podnářečí severovlašské skupiny dialektů (North Vlach Group Dialects), nikoli však lovárštinou ani kalderašštinou.“¹⁰⁸

K možné spekulaci vybízí také otázka ohledně původu písně nazvané *Anda Ruska ando báro*, která může evokovat název jiné písně *Aušvicate hin kher báro*, vzniklé za války přímo v KT Auschwitz-Birkenau, v jejíž jedné z verzí se navíc také vyskytuje zeměpisné označení Rusko.¹⁰⁹ Na základě uvedených

104 MRK – sbírka č.j. 430/2001, J. Daniel, dopis z 28. 4. 1972.

105 SOKA Hodonín, AM Strážnice 2, inv. č. 133–135 – třísvazková Kronika města Strážnice sepsaná zámeckým knihovníkem Leopoldem Noppem.

106 SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St2), inv. č. 82, Pamětní kniha.

107 Odborník na romskou hudbu a znalec nejen centrálních dialektů romštiny, ale také dialektů olašských a kalderašských.

108 E-mailová komunikace se Zbyňkem Andršem a osobní rozhovor z 31. 8. – 2. 9. 2024. K analýze textu písně dodal: „Text písně je patrně kontaminován romštinou, kterou užívali ještě počátkem 20. století Romové na JV Moravě. Ke kontaminaci mohlo dojít až při zápisu písně, ale zdá se být pravděpodobnějším, že text byl ovlivněn ‚moravskou‘ romštinou už dříve, než byl zapsán. Občas se v textu objevují překlady, někdy i sporné, anebo nesprávně zapsané hranice slov... U nově vznikajících variant se mohla měnit i kompozice písně, což je zřejmě případ i zde publikovaného textu, jehož prostřední sloka ukazuje ke standardním slokám známým z moravsko-slovenského prostředí. Překlad písně *Veša, veša* je pozoruhodný tím, že do češtiny správně převádí některé olašské výrazy, např. *la podjate* – na okraji. Překladatel se evidentně musel orientovat ve dvou, nebo dokonce více romských dialektech.“ Za jeho pomoc při finalizaci tohoto článku děkujeme.

109 „Kata Ruska balval phurdel“ (Od Ruska vítr věje) zpívala Růžena Danielová (*1904), přeživší holokaustu, která se po válce přestěhovala na Strážnicko (srov. Holý, Nečas 1993: 12).

indicií nelze vzájemnou spojitost obou písni potvrdit, jde jen o další ze spekulativních hypotéz, které budou vyžadovat doplnění o další zjištění a prověřování. Považujeme však za důležité je zde zmínit, neboť by mohly vést k výraznému posunu v poznání původní písňové tradice Romů na Strážnicku (resp. JV Moravě či moravsko-slovenském pomezí) a také v poznání o šíření jiných hudebních vlivů. V neposlední řadě nám již nyní zde představené úvahy (nejen o písňové tvorbě, ale i o inspiracích k námětům her) mohou posloužit jako do jisté míry pravděpodobné rámce charakterizující romské divadlo na Strážnicku.

3.5 Projevy lokálního přináležení

Při zkoumání dobových pramenů svědčících o divadelní činnosti strážnických Romů je možné sledovat linii zvýrazňování lokálního přináležení, které je možné interpretovat jednak jako identifikaci s myšlenkou „čechoslovakismu“ a jednak jako přináležení do kulturní oblasti Strážnicka. Současně je možné sledovat i kontinuální projevy hrdosti na místní romskou komunitu, která je nositelem hudební tradice národopisné oblasti Slovácko.

Obr. 7. Slavnost v Petrově s účastí Romů v krojích, foceno patrně v roce 1900 | Foto: Josef Klvaňa | Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno – inv. č. FA2223

Obr. 8. Romské dívky z Petrova ve slavnostních krojích, foceno patrně v letech 1900–1910 | Foto: Josef Klvaňa | Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno – inv. č. FA 2219

Obr. 9. Fotografie patrně z roku 1908 s původním popisem „Zámecká čeleď a dělníci ve strážnickém dvoře /Anča Lipka z Újezda, Fr. Mička z Mizerova, Daga-Kača cigánka, žena Jožky Kubíka“ – patrně jde o ženu stojící vlevo – snad Kateřina roz. Kubíková, nar. 1868 v Hroznové Lhotě, žena Josefa Kubíka nar. 1864 | Foto: J. Relich | Národní ústav lidové kultury, etnografická sbírka, skupina Ikonografické prameny, inv. č. 23907 (do sbírky se dostala koupí od rodiny fotografa Rudolfa Navrátila)

Stopy svědčící o zvláštním postavení Romů na moravském Slovácku v meziválečném období jsou patrné i v programu vysílání rozhlasu. Dne 3. 6. 1932 byla vysílána reportáž z Velké (nad Veličkou) o délce 45 minut: „U cikánů na Slovácku“, a to s podtitulem „Národopisný obraz“.¹¹⁰ Na skutečnost, že Romové udržovali (a jistě i spoluvytvářeli) místní hudební tradici, bylo upozorňováno již dříve a je známý i fakt, že některým jednotlivcům (zejména primáši Jožkovi Kubíkovi a jeho ženě roz. Kýrové) tato sounáležitost s místní tradicí zachránila život – na poslední chvíli byli vyreklamováni z transportu do KT v březnu 1943. Ve zmíněné reportáži¹¹¹ měli vystupovat „cikáni z Hrubé Vrbky“, ovšem z jiných novinových článků se zdá, že mezi muzikanty byli i další, mimo jiné František Kýr ze Strážnice (nar. 1880), popřípadě že tyto nahrávky byly dvě – jedna již v roce 1927 (viz Obr. 3).

Pocit sounáležitosti se společenstvím československých občanů je jasně patrný již z výše zmíněného dopisu Jana Daniela st. prezidentovi Masarykovi, ale také ze vzpomínky na zpěv československé hymny na konci divadelního představení,¹¹² stejně jako ze zmínky o zpěvu československé hymny během transportu do koncentračního tábora. J. Jelínek popsal zpěv hymny během této emocionálně vypjaté situace takto:

„Vlak se s námi rozjel, ve vagonech nastalo ticho a někdo v tomto neoblíbeném tichu zanotoval „Kde domov můj“ – všichni jsme se tuto hymnu dali zpívat společně. SS man, který držel nad námi hlídku ve vagoně, na nás křičel rûhe-rûhe, abychom přestali zpívat, ale nás neutišil, až jsme hymnu dokončili. Ženy i děti plakaly, protože tenkrát se předvíдалo, že nás čeká něco velmi zlého.“ (Jelínek 1991: 6)

Z uvedené vzpomínky je patrné, že pocity přináležení k Československu byly u Romů ze Strážnicka velmi silné. Je ovšem nutné zdůraznit, že se přitom tito Romové již dříve snažili vyjednávat své přináležení do místních společenství, konkrétně v korespondenci s úřady a z konkrétních vyjednávání je zjevné, že někteří členové romské komunity nemuseli své lokální postavení vnímat jako úplně jisté a soužití s neromskými sousedy jako bezproblémové, a proto aktivně navrhovali opatření, která by vztahy zlepšila.

Například v roce 1932 žádali místní Romové v dopise, který – patrně za celou komunitu – podepsal výše zmíněný vyučený pokrývač a muzikant František Kýr (*1880), strážnické městské zastupitelstvo, aby neshody s místními obyvateli, kteří měli v blízkosti romské osady ovocné sady a obávali se, že se jim bude ztrácet

110 *Lidové noviny*, 2. 6. 1932, program rozhlasu.

111 V ní v roli reportéra vystupoval F. K. Zeman za spolupráce s R. Kynčlem, konferenciérem byl M. Hollý.

112 Tento moment zmiňovala v rozhovoru pamětnice Anežka Klaudová (MRK, A 43/2003).

ovoce, byly vyřešeny rozmístěním (doslova „proříděním“) romských rodin po celém městě. V žádosti, která byla na radnici přijata dne 16. července 1932, svůj návrh formuluje slovy:

„Prosíme Vás, městské zastupitelstvo ve Strážnici, a doufáme, že naší žádosti vyhovíte. Je nás ve Strážnici cikánů mnoho, tak že lidé si na nás stěžují, že se blíží jejím pozemkům[,] a to sadům a jiným věcem. Prosíme Vás, kdybyste nás prořídili[,] a to tak, abychom nemuseli bydlet v jedné skupině, aby si ti lidé tak nestěžovali, kteří tam mají pozemky a ovocné stromy. A proto bychom žádali, aby naše žádost u městského zastupitelstva byla vyhověna. František Kýr, pokrývač“¹¹³

Na dopise jsou podpisy Neromů (nebylo zjištěno, zda místních hospodářů či zastupitelů) a také tento přípis: „Usnes. m. rady ze dne 29-7-32 potřebné zařídí po vyšetření p. starosta s p. nám. Fr. Stanislavem“ (pan starosta je také podepsán).¹¹⁴ Ovšem ani o vyšetření, ani o opatření další informace nalezeny nebyly. Místní městský úřad se také dovolával autorit z romské komunity při snaze zamezit usazování se dalších potomků Václava Kýra (*1801, tedy potomků nejstaršího známého představitele rodu Kýrů na Strážnicku), kteří nepocházeli z rodin ve Strážnici již delší dobu usazených, ale byli do Strážnice posíláni jako potomci strážnických Kýrů.¹¹⁵ Na tomto místě je nutné zdůraznit, že mezi korespondencí města se nachází také vyjádření, které křehkost přináležení místních Romů ještě více zvýrazňuje. V souvislosti s odmítáním uznat v roce 1937 vzdáleného příbuzného strážnických Kýrů, Martina Khüra žijícího na Slovensku, potomka Václava Kýra (*1817, Petrov), za svého příslušníka, napsal tehdy již starosta Fr. Stanislav podrobné odvolání odeslané na okresní úřad do Hodonína, kde mj. uvádí:

„Podotýkáme, že ve Strážnici se žádný Václav Kýr nenarodil, který by v tomto případě přicházel v úvahu. [...] Poznamenáváme dále, že cikáni Kýři ve Strážnici usazení, jsou potomky potulných cikánů, kteří domovským právem do zdejší obce nikdy nepříslušeli a do svazku zdejší obce nikdy přijati nebyli. Zdržují se zde již po mnoho let a jsou zde mlčky trpění.“¹¹⁶

Z uvedených citací vyplývá, že se ve Strážnici na jedné straně radní obávali možného přistěhování dalších potomků Václava Kýra (*1801), který byl otcem celkem třinácti dětí¹¹⁷ a v meziválečném období mohl mít již odhadem na dvě stě

113 SOKA Hodonín, f. AM St-2, inv. č. 303, fol. 169.

114 Tamtéž.

115 Tamtéž, fol. 230.

116 SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St2), inv. č. 303, fol. 231.

117 Mimochodem, nejstaršími dětmi byla dvojčata Václav a Vavřinec (*1817 v Petrově), tedy pokud bylo ve Strážnici uznáváno domovské právo jiným potomkům Václava Kýra (*1801), mělo být správně uznáno i Martinu Khürovi ze Slovenska, pokud jemu či jeho předkům nebylo domovské právo uděleno v jiné obci.

potomků s příjmením Kýr (zapisovaných též jako Kier, Kühr, Khür, Kirr atd.), na straně druhé si však samotná romská komunita uvědomovala určitá rizika a potýkala se s problémy spojenými s tím, že bydlí všichni v jedné lokalitě. Můžeme si představit, že zvláště v době hospodářské krize, kdy rodiny čelily nedostatku základních potravin (srov. Jelínek 1980, 1991), bylo zejména pro děti (které tvořily jistě větší polovinu obyvatel) prakticky nemožné, aby nechodily trhat ovoce do sadů náležících jejich neromským sousedům. Tuto situaci se snažili zástupci romské komunity řešit vyjednáváním ve městě, když navrhovali Romy „protřít“ (ve smyslu rozmístit po celém městě), ovšem návrh – jak známo z pozdějšího vývoje – zůstal nevyslyšen a byl nakonec založen *ad acta*.

Komplikované vyjednávání křehkého místa v lokálních společenstvích s úřady mohlo být jedním z impulzů, proč příslušnost Romů do této oblasti zviditelňovat skrze kulturně-společenské aktivity (Slačka, Viková 2022: 301). Nemáme poznatky o tom, že by divadlo vedené Josefem Kýrem (*1903) usilovalo o rozšíření své působnosti mimo obce, kam mohl soubor zajíždět. Naopak o ambicích představitelů „cigánské omladiny“, tedy druhé iterace divadelního uskupení, víme, že směřovaly i mimo oblast jejich působení. Podle slov Františka Kýra (*1914) tyto Romové zamýšleli dokázat, „že vskutku něco dovedeme“ i skrze zájezdy do regionálních center v Prostějově, Zlíně či Olomouci.¹¹⁸ Na druhé straně mohly divadelní aktivity podporovat obraz „cikánů“ jako v moravském prostředí cizího a exotického prvku, když například představení „cikánského divadla“ bylo v roce 1932 součástí programu slavností Ludi sollemnes strážnického gymnázia s názvem Cesta kolem světa, mezi jejíž další součásti patřil například inscenovaný pestrý kongres národů s následným průvodem (Mrkvová 2007: 58–59). Autorka knihy, kde se tato zmínka nachází, se však, jak nám sdělila,¹¹⁹ domnívá, že také toto „cikánské divadlo“ hráli studenti¹²⁰ gymnázia.¹²¹

Své lokální příslušnost a identifikaci s místem vyjadřovali Romové ze Strážnicka (stejně jako v jiných oblastech JV Moravy) také slavnostním oděvem – lokálním krojem. To vyplývá jak ze zachovaných fotografií (např. Obr. 3, 7, 8 a 10), tak ze vzpomínek.¹²² Doufali jsme, že se z fotografie z roku 1935 (Obr. 10) podaří podle krojů určit lokalitu původu, a tedy i možné podobenky aspoň některých významných představitelů komunit a zejména divadla. Jak nám ale odbornice na místní kroje Klára Brožovičová (viz Brožovičová 2012) sdělila, jen

118 *Národní střed*, 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

119 Viz e-mail obdrženy 1. 5. 2024.

120 Nemáme poznatky o tom, že by mezi studenty gymnázia ve Strážnici v roce 1932 byl někdo z romské komunity, a spíše se domníváme, že nebyl žádný – Josef Kýr (*1903) zde tou dobou jistě již nemohl být a Anežka Kloudová mohla nastoupit až v roce 1933 (srov. Horváthová a kol. 2021: 205).

121 Za laskavou spolupráci Mgr. Ludmile Mrkvové velice děkujeme.

122 MRK, A 43/2003, vzpomínky Anežky Kloudové.

podle oděvu je možné určit lokalitu pouze u některých – konkrétně z fotografie jmenovala zde patrné prvky typické pro Strážnici, Petrov a Tvarožnou Lhotu. Zaujala ji však doplňková výzdoba rukávů zdobených korálky, neboť se s takovou kombinací jinde nesešla.¹²³ Ač tedy nejsme schopni určit, kdo by mohl být kdo, mohou nám aspoň kroje, v nichž byli představitelé romského divadelního souboru v roce 1935 zachyceni, svědčit jak o jejich deklarovaném přináležení ke konkrétním lokalitám, tak možná i užitím specifického prvku korálků odkazovali též na vlastní tradici. Bohužel fotografie z roku 1927 není v tak dobrém stavu, proto můžeme jen přibližně odhadovat, které osoby by mohly být zachyceny na obou fotografiích (srov. Obr. 3 a Obr. 10).

Obr. 10. „Hudební a divadelní sdružení“ Romů ze Strážnicka kolem roku 1935 | Z knihy Jiřího Pajera, *V městě a na venkově. Fotografie ze Strážnice a okolí* vydané v roce 2012 (foto č. 632)

123 K. Brožovičová v e-mailové komunikaci ze dne 23. 11. 2023. Kromě toho zde k fotografii uvádí tyto své postřehy: „... vysoký muž stojící uprostřed zadní řady a žena zcela vpravo budou ze Strážnice, soudím tak podle kordule (vestičky) muže a zástěry + kordule ženy, rukávce, které má na sobě, mají šlingování, které se také ve Strážnici nosilo. Petrov má sice velmi podobný кроj, ale ženy nosily více spodničků, takže celkový dojem nebyl takto střídavý a sukně byly širší. Co je oříšek, zbytek žen (sedící uprostřed i žena za basou) mají na zástěře našitou krajku, což není ani Strážnice, Radějov ani Petrov nebo Sudoměřice... Takto našitou krajku nosily ženy z Tvarožné Lhoty, ale tam je кроj trochu jiný... ale jejich příslušnost bych tipovala tímto směrem. Muzikanti mají pak stejnokroje kromě zmíněného Strážničana.“ Za odbornou pomoc Kláře Brožovičové velice děkujeme.

3.6 Lze romské divadlo na Strážnicku považovat za první oficiální romský spolek v českých zemích?

K položení otázky, zda můžeme romské divadlo ve Strážnici považovat za oficiální spolek, nás vedly zejména novinové články, které romské divadelníky za spolek často označovaly. Citujme například z nejdelší reportáže: „František Kýr, režisér ochotnického divadelního spolku ‚Cigánská omladina‘, povoláním kovář, v celém okolí známý sportovec“.¹²⁴ Mezi oficiálně zapsanými spolky jsme však toto uskupení, ovšem ani jiné, kde by jednatelem byli Romové ze Strážnice či z Petrova, nenalezli¹²⁵ a nebyla nalezena ani indicie k tomu, který spolek hraní těchto her zaštitil – patrně se z dané doby z okresu Hodonín nedochovaly dokumenty svědčící o tom, jaká představení byla kde a komu povolena a také realizována. Jediným dokladem o tom, že vedení romského divadla ve Strážnici o licenci uvažovalo nebo dokonce vyjednávalo, jsou slova Františka Kýry (*1914) citovaná v již zmíněném novinovém článku: „Ale kdybychom dostali divadelní licenci [...] podnikli bychom zájezdy do různých měst. Do Prostějova, do Zlína, Olomouce.“ Přestože nemáme doklady o oficiální existenci spolku romských divadelníků ze Strážnicka, dovoluujeme si vyslovit názor, že určitou formou neoficiálního či neformálního spolku romské divadlo ze Strážnicka bylo, protože přinejmenším někteří doboví mediální aktéři, ale též romští svědci (Jelínek 1991) jej za spolek naprosto samozřejmě označovali. V reportáži V. Cigánka z roku 1942 je navíc vysloven plán nebo zatím jen sen tehdejšího režiséra a organizátora souboru dosáhnout institucionalizace a profesionalizace spolku formou získání divadelní licence. Ovšem ani nenalezení a možná absence stanov, organizační struktury, definovaných cílů a činností k jejich dosažení, členských příspěvků nebo spolkové pokladny neznamena, že tyto institucionální prvky v určité méně formální podobě (zejména při vyjednávání povolení vlastních vystoupení) neexistovaly. V každém případě byli romští divadelníci v souvislosti se svým vystupováním jistě v kontaktu se spolky, které tyto běžné institucionální prvky měly, a mohly si díky nim dovolit investovat do scénografických prvků v podobě kostýmů, které romští divadelníci nahrazovali svátečním (případně jen každodenním) oděvem, nebo kulis, jež si romští ochotníci právě od jiných spolků zapůjčovali.¹²⁶ A konečně, svého druhu spolkem je uskupení romských divadelníků ze Strážnicka z naší perspektivy především svým uvědomělým cílem skrze vlastní sebe prezentaci zlepšit mínění o Romech, a kolektivně tak přispět k občanské emancipaci Romů.

124 *Národní střed*, 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů, zdůraznění autoři.

125 SOkA Hodonín, f. OkÚ Hodonín, k. 20, 21.

126 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

4 Závěr: Divadlo jako nástroj sebeprezentace

Autoři knihy *Cesty českého amatérského divadla* se shodují, že při práci na jejich kolektivní monografii

„bylo stále zřetelnější, že amatérské divadlo je principiálně a trvale záležitostí konkrétní pospolitosti, která podle zájmů a potřeb, jež leží a působí ‚mimo sféru divadla‘, si pomocí divadla pro sebe cosi realizuje. Tyto ‚mimoestetické, mimoumělecké, mimodivadelní‘ záležitosti se vyslovují divadlem a jsou takto ‚sdíleny‘ pospolitostí, jíž se dotýkají.“ (Císař 1998: 6)

V rámci tohoto pohledu můžeme říci, že romští divadelníci na Strážnicku komunikovali jednak s vlastními romskými komunitami, jednak s lokálními neromskými společenstvími a jejich institucemi, a skrze dobová média nepřímou také s veřejností v celém státě. Ona mimodivadelní potřeba, kterou podle našeho názoru Jan Daniel st., Josef Kýr (*1903), František Kýr (*1914) a další vyjadřovali a sdíleli se svou pospolitostí (definovanou etnicky i politicko-společensky), byla etnická sebeidentifikace a vyjádření její příslušnosti (společenské, politické, kulturní) do společenského celku skrze kulturní činnost, která zlepšovala společenský obraz osob považovaných za „cikány“.

Jakkoliv byla příslušnost Romů ze Strážnicka do lokálních komunit i společnosti jako celku křehká a byla předmětem neustálého individuálního i institucionálního vyjednávání a v roce 1943 byla násilně přerušena nucenou táborovou koncentrací a genocidou, kterým jejich neromští sousedé a jimi ovládané lokální autority ve většině případů nemohli a/nebo nechtěli zabránit, vyjádření příslušnosti zdejších Romů do společenského celku skrze ochotnické divadlo bylo natolik významné, že v optice některých hlasů dobových médií se tito Romové stali vzorem možného soužití většinové společnosti s menšinou v době restriktivního prosazování asimilačních politik v prvních letech existence protektorátu.¹²⁷

Navzdory dostupnosti pouze kusých informací o repertoáru, zahrnujících většinou pouze názvy divadelních her a u některých z nich jejich stručné

127 Např. *Národní střed*, 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů. K problematice přístupu protektorátních úřadů a médií k Romům nejnověji a nejpodrobněji viz Baloun (2022). Na jedné straně je pochopitelné, že je třeba tento dobový diskurz, v rámci něhož byla například tato nejdelší reportáž věnovaná romskému divadlu ze Strážnicka publikována, reflektovat a kriticky nahlížet, na straně druhé však je možné brát jako velký úspěch romského divadelního uskupení ze Strážnicka (a možná i autora reportáže), že právě na jaře 1942, tedy jen 9 měsíců před transporty do KT, vyšel tak oslavný článek o kulturně-umělecké činnosti jejich představitelů. A je na místě otázka, zda by samotná oslavná reportáž mohla být v době přísné cenzury vůbec publikována, kdyby v ní onen dobový diskurz zmiňující povinné usazení se „cikánů“ a mluvící o „roztoulané duši cigánské“ zcela chyběl. Aspoň preliminární zjištění o komplikovaném vztahu V. Cigánka s vedením redakce Národního středu obsahuje Stránského kvalifikační práce (2010).

syžety, jsme se výše pokusili naznačit dramaturgické a scénáristické tendence jednotlivých iterací romských divadelních uskupení. Na tomto základě se můžeme pokusit rekonstruovat do určité míry hypotetický, ale přinejmenším pro čtyřicátá a padesátá léta velmi pravděpodobný vývoj dramaturgie, a tím pádem i proměny kulturního ovlivňování společenského obrazu Romů skrze ochotnické divadlo.

Zdá se, že v počátcích fungování souboru ve třicátých letech mohlo docházet k nastudování her publikovaných v té době pro širokou síť ochotnických divadel. Tyto hry pak v souvislosti se svou hudebnickou tradicí vůdčí osobnosti divadla doplňovaly autorskými nebo odjinud převzatými hudebně-pěveckými výstupy. Tato spíše tušená a vzhledem k nedostatku informací nepřímými důkazy podepřená (a tedy hypotetická) dramaturgická praxe je pochopitelná pro kohokoliv, kdo se samostatnou ochotnickou divadelní činností teprve začíná. Vzhledem k bohaté amatérské divadelní činnosti v dané době, která mohla teoreticky ztvárňovat podobné, nebo dokonce i stejné hry, je také vysvětlitelné, proč v porovnání s pozdějším obdobím nevzbudila činnost romských divadelníků výraznější pozornost médií.

Této pozornosti se dostalo až druhé iteraci divadelního souboru zejména na počátku čtyřicátých let, která byla (často i s odkazy k předchozí činnosti) na stránkách tisku prezentována jako jeden z ukazatelů úspěšné integrace či spíše asimilace „cikánů“ prosazované protektorátními úřady zvláště po zákazu kočování v roce 1940.¹²⁸ Integrační narativ dominuje hlavně článku V. Cigánka, který ostatně pocházel z nedalekého Rohatce.¹²⁹ I přes toto tendenční reportování se zdá, že přinejmenším od této doby je v činnosti romských divadelníků (až do jejího nuceného ukončení v roce 1942) přítomný cíl a program skrze divadelní činnost v blízkém i vzdálenějším okolí (a také skrze její prezentaci v médiích) korigovat společenské představy o Romech jako o společensky podceňované a marginalizované skupině.¹³⁰ Dochází k vývoji dramaturgické strategie, která sice stále vychází z existujících námětů dramatických či hudebních, ale s těmito aktivně a kreativně pracuje. Zdá se, že v předválečném a válečném období nedochází ke zpracovávání vlastních námětů inspirovaných životem komunity, a to ani přes levicově zaměřený politický aktivismus některých zdejších Romů. To, že se romští divadelníci vyhýbali látce tematizující problémy interetnického soužití a problematického postavení Romů ve společnosti, je pochopitelné. Srovnáme-li společenské postavení komunity místních Romů s jinými romskými

128 Obězníkem ministerstva vnitra z 30. 11. 1939 bylo nařízeno, že se do konce ledna 1940 musí všichni kočovníci usadit (srov. např. Horváthová a kol. 2021: 233).

129 Stručná informace o novinářském působení Viktora Cigánka je založena na jeho svědectví u poválečného soudu s jeho nadřízeným Janem Vrbou (viz Stránský 2010).

130 Viz výše citovaná slova Fr. Kýry (*1914) zapsaná F. Cigánkem (*Národní střed*, 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů), zdůraznění autoři.

komunitami v českých zemích, jeví se nám jejich situace jako poměrně lepší. Přesto šlo o relativní a křehkou rovnováhu, neustále doprovázenou vyjednáváním „tolerování“ Romů jejich sousedy a úřady. Limity tohoto vyjednávání se pak ukázaly v tragickém období holokaustu. V nově se utvářející společenské, kulturní a politické situaci padesátých let bylo naopak možné autentický příběh komunity skrze původní dramatický námět sdělit, zejména když vnitřní motivací divadelníků byla bezprecedentní prožitá traumata, a vnější politické podmínky tak sdílení příběhu kritického k předchozím politickým režimům nebránily, nebo je dokonce podporovaly.

Závěrečnou kapitolu kulturní činnosti romských divadelníků ze Strážnice a okolí potom tvoří snahy o obnovení amatérského dramatu v době existence Svazu Cikánů-Romů, která v rámci emancipačního snažení představuje zdánlivě ideální podmínky. Nicméně nezájem mladé generace, snad podpořený atraktivitou jiných vzdělávacích, propagačních a zábavních médií, vytvoření v pořadí již čtvrté iterace divadelního souboru neumožnil.

Text tak přispívá k poznání složitých a v čase se proměňujících mechanismů usilujících o společenskou emancipaci Romů, a to skrze zkoumání činnosti romského divadelního souboru ve Strážnici a aktérství jeho členů. Přestože je postaven především na zachovaných fragmentech v podobě svědectví Romů, rozhovorech a novinových článcích a také na archivním a na genealogickém bádání, přiznáváme, že část našich interpretací je rekonstrukcí do jisté míry spekulativní. V každém případě se snažíme na jedné straně o shromáždění a kritické zkoumání dostupných zdrojů a na straně druhé cílíme na jejich nahlížení novým úhlem pohledu. Skrze detailnější přiblížení hlavních aktérů, poznatků o hrách, do her zapojených písní, oblastí působení i dalších aspektů získává romské divadlo ze Strážnicka jasnější obrysy, pevněji spojené s obecnějším sociálním a kulturním kontextem i s procesem emancipace Romů. Zároveň výsledky dokazují, že si alespoň hlavní aktéři divadla byli vědomi společného cíle: skrze vlastní sebezprezentaci napomoci zlepšení obecného mínění o Romech a boření předsudků.

Seznam zkratk

f. fond

JV Moravajihovýchodní Morava

kar.karton

kn.kniha

KTkoncentrační tábor

MZK Moravská zemská knihovna

SCR Svaz Cikánů-Romů

Zdroje

Archivní zdroje

ABS, složka 2017/14, Životopis, 20. 9. 1954

AMB Brno, f. Z1 – Policejní přihlášky

MRK (Muzeum romské kultury v Brně), Sbírky:

MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi;

MRK, A 43/2003, vzpomínky Anežky Klaudové

Muzeum Strážnice, dopis od Dr. Miroslava Kouteckého z osmdesátých let ze Šternberka

MZA v Brně

- f. B 22, f. B 40 (– Zemský úřad Brno, III. manipulace), f. E 67

- Sbírka matrik římsko-katolických farností, online (Hrubá Vrbka, Kněždub, Petrov, Strážnice, Radějov, Tvarožná Lhota, Velká nad Veličkou a další – viz <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani>)

- Sčítací operáty online (<https://matriky.online/brno-scitani/>)

NA Praha

- f. MŠ, f. MV (stará registratura, 1919–1944)

SOkA Hodonín

- fondy AM Strážnice (St1 a St2), AO Kněždub, AO Mistrín, AO Petrov, AO Radějov, AO Sodoměřice, AO Svatobořice, AO Mistrín, OkÚ Hodonín

VÚA-VHA Praha, sbírka osobních spisů žadatelů o osvědčení na základě zákona č. 255/ 1946

Novinové články – řazeny chronologicky

- Domov a svět* 12. 3. 1932, [autor] dk.: Užhorodští cikáni zakládají divadlo.
Lidové noviny 2. 6. 1932, program rozhlasu.
Pozor – Národní noviny pro zemi Moravskoslezskou 7. 2. 1937, [autor neuveden]:
Cikánské divadlo v Nových Zámčích [rubrika Kultura, s. 5].
Moravské Slovo 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných.
Národní listy 17. 2. 1940, [autor] P.: Cikáni z lepší stránky.
Polední list 13. 3. 1940, [autor neuveden] Cikáni s lepší stránky.¹³¹
Národní listy 7. 3. 1940, [autor] P.: Cikánské ochotnické spolky.
Venkov 8. 3. 1940, [autor] e.č.: Cikáni hrají divadlo.
České slovo (pondělník) 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku.
Národní listy 19. 12. 1940, [autor] P.: Čtvrť Cikánov. Cikáni mají ochotnické divadlo, školu, cymbálovou muziku a doktora práv.
Moravská orlice 14. 4. 1942, [autor] mi: Cikánské divadlo ve Strážnici.
Polední list 24. 4. 1942, [autor neuveden]: Cikánští ochotníci.
Národní střed 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.
Lidové noviny 4. 7. 1942, [autor] ek: Vzorná cikánská obec.
Jiskra (vesnické noviny okresu Veselí n. Moravou) 12. 2. 1955, [autor neuveden]:
Nový život.

¹³¹ Článek evidentně převzatý, a to buď z *Národních listů* ze dne 17. 2. 1940, nebo z večerního *Českého slova* ze 16. 2. 1940 (srov. Nečas 1983: 75).

Literatura

- Baloun, P. 2021. Chapter 8. Czechoslovakia. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Voices in History*. Paderborn: Brill, 549–593. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58332> [24. 4. 2024].
- Baloun, P. 2022. „Metla našeho venkova!“ *Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Dolní Břežany: Scriptorium.
- Bečvářová, I., Hanzlíčková, J. 1990. *Západočeská divadelní kultura v letech 1949–1955: Výběrová bibliografie*. Plzeň: Státní vědecká knihovna.
- Brožovičová, K. 2012. *Žena v tradiční kultuře. Sociokulturní sondáž přenosu tradice lidového oděvu v genderové linii*. Dizertační práce, vedoucí A. Křížová. Brno: FF Masarykova univerzita (Ústav evropské etnologie).
- Císař, J. (ed.). 1998. *Cesty českého amatérského divadla: vývojové tendence*. Praha: IPOS.
- Glacner, F. 1973. *Historie cikánského (romského) divadla na území dnešní ČSSR*. Diplomová práce, vedoucí A. Závodský. Brno: Filozofická fakulta UJEP Brno.
- Holý, D. 1984. *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha: Supraphon.
- Holý, D., Nečas, C. 1993. *Žalující píseň*. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Horváthová, J. 1994. Možnosti integrace na příkladu moravských Romů. *Romano džaniben* 1 (1): 8–19.
- Horváthová, J. a kol. 2021. *...to jsou těžké vzpomínky I*. Brno: Větrné mlýny, Muzeum romské kultury.
- Jelínek, J. 1980. (Nepublikováno.) *Poslední slova svého otce*. Nepublikovaný rukopis. Uložen v NA Praha, f. ÚV SPB, soutěž 2705 Jelínek Josef.
- Jelínek, J. 1991. (Nepublikováno.) *Paměti o utrpení a mučení Československých lidí za II. světové války v koncentračních táborech „Osvětimi – Birkenau ROMU a ŽIDU“ i ostatních politicky stíhaných občanů*. Kopie nepublikovaného strojopisu uložena ve sbírkách Muzea romské kultury, př. č. MRK 17/91.
- Kočí, J. 2007. *Divadlo Romathan (Cestou romského divadla: Z indických kořenů k divadlu Romathan)*. Diplomová práce, vedoucí E. Stehlíková. Praha: FF UK, Katedra divadelní vědy.
- Kočí, J. 2010. Několik poznámek k vývoji romského divadla v Evropě. In: *Tradice českého ochotnického divadla a amatérské divadlo dneška. Sborník příspěvků na sympoziu*. Miletín: Muzeum českého amatérského divadla, 80–86.
- Kovaříková, O. 2013. *Cenzura a její vliv na divadelní život v Protektorátu Čechy a Morava*. Diplomová práce, vedoucí A. Mišková. Praha: PdF UK.
- Knopf-Vodňanský, F. 1931. *Cikáncina věštba: Tajemný zjev na starém hradě*. Praha: Fr. Švejda.
- Lacková, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.

- Lexa, L. 2018. *Vojáci Slovácké brigády očima historické statistiky. Příloha 1 – Databáze příslušníků Slovácké brigády*. Diplomová práce, vedoucí J. Baláž. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd historických a archivnictví.
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2021. *Roma Voices in History. A Sourcebook, Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58332> [cit. 7. 5. 2024].
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2022. *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [24. 4. 2024].
- Memorial Book 1993. *Memorial Book – The Gypsies at Auschwitz Birkenau 1, 2*. Mnichov/ New York: K. G. Saur.
- Mrkvová, L. a kol. 2007. *Vyšší bratrské školství a strážnické gymnázium*. Strážnice: Občanské sdružení při Purkyňově gymnáziu Strážnice.
- Nečas, C., 1977. Obyvatelé cikánských táborů na Moravě. (Demografická charakteristika podle sčítání obyvatelstva r. 1930.) *Časopis Matice moravské* 96 (3–4): 313–332.
- Nečas, C. 1982. K sociální adaptaci Cikánů na Strážnicku. *Národopisné aktuality* 19: 25–32.
- Nečas, C. 1983. Usedlí strážničtí Cikáni. *Jižní Morava* 19 (22): 63–78.
- Nečas, C. 1986. K zapomenutým kapitolám ze života strážnických Romů. *Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slovácka* 22 (5): 18.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khēr báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Březince*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Nečas, C. 1994a. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Nečas, C. 1994b. Neznámý podnět. *Romano džaniben* 1 (3): 16–18.
- Nečas, C. 1995. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Nečas, C. 1997a. *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc: UP v Olomouci.
- Nečas, C. 1997b. Strážničtí Romové a jejich divadlo. *Romano džaniben* 4 (1–2): 59–60.
- Nečas, C. 2002. K profesní orientaci moravských Romů a Sintů (od provozování řemesel a obchodu přes hudební a zábavné produkce až k příležitostné práci a službám, doplňovaným domácí výrobou a nelegálními zdroji obživy). *Český lid* 89 (4): 343–350.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Maticе moravská.

- Nečas, C. 2009. Z dějin romského divadla. *Národopisná revue* (1): 49–51.
- Sadílková, H., Závodská, M. 2022. Asserting a Presence in the Public Sphere: Autobiographies by two Romani Holocaust Survivors in Communist Czechoslovakia. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.). *Tracing the Legacies of the Roma Genocide: Families as Transmitters of Experience and Memory*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 183–213.
- Scherl, A. 1998. Cesty českého ochotnického divadla v samostatné republice 1918–1939. In: Císař, J. (ed.). *Cesty českého amatérského divadla: vývojové tendence*. Praha: IPOS, 111–136.
- Schuster, M. 2020. „Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav). *Romano džaniben* 27 (2): 7–53.
- Slačka, D. 2022. František Kýr. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 307–318. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].
- Slačka, D., Viková, L. 2022. Chapter 6. Czechoslovakia. Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 283–326. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].
- Soukup, D. 2013. „Cikáni“ a česká vesnice. *Konstrukci cizosti v literatuře 19. století*. Praha: NLN.
- Srba, B. 1998. České ochotnické divadelní hnutí v letech německé okupace a druhé světové války. In: Císař, J. (ed.). *Cesty českého amatérského divadla: vývojové tendence*. Praha: IPOS, 151–172.
- Stránský, V. 2010. *Protektorátní novinář Jan Vrba před Národním soudem*. Diplomová práce, vedoucí P. Večeřa. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Thompson, E. P. 1991. *Making of the English Working Class*. London: Penguin.
- Valenta, J., Šrámková, V. (eds.). 2001, 2002. *Místopis českého amatérského divadla*. Praha: IPOS – Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 2 sv.
- Viková, L. 2018. „...jako cikán!, bez jakéhokoliv vzdělání pochopil za hranicema vážnost doby pro národ československý a přihlásil se dobrovolně do československé armády“. *Bulletin Muzea romské kultury* 27: 10–45.
- Viková, L. 2022. Jan Daniel. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 287–307. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].
- Vrána, V. 1932. *A odpusť nám naše viny. Hra z venkovského života o 3 dějstvích*. Praha: Neubert.

Závodská, M., Víková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.

Nerecenzovaná část

„Mě taky spalte.“ Anamnéza vzpomínání a zapomínání v jedné rodině²

Následující text byl přednesený 19. dubna 2023 na mezinárodní konferenci „Romové, Židé a holokaust“ na Yale University v USA. Hlavním tématem konference byly zkušenosti romských a židovských přeživších s válečným pronásledováním a jejich vyrovnávání se s těmito zkušenostmi. Součástí této konference bylo také představení knihy Ariho Joskowicze Rain of Ash: Roma, Jews and the Holocaust (Princeton University Press 2023; Déšť popela aneb Romové, Židé a holokaust – česky zatím nevyšlo). Text tedy vznikl částečně jako komentář k uvedené knize a částečně jako svědectví o některých romských snahách získat pro holokaust Romů a Sintů rovnoprávnou pozici v institucích, které mají za úkol objektivně vzdělávat o genocidách druhé světové války.

Petra Gelbart (1978) pochází z česko-romské rodiny, od svých deseti let vyrůstala v USA, kam její rodiče z Československa emigrovali. Získala doktorát z muzikologie na Harvard University a vyučuje mj. na Fordham University. Se svým manželem a třemi dětmi žije v New Yorku, svou rodinu v České republice i na Slovensku pravidelně navštěvuje.

(Redakce Rdž)

Mou matku vychoval obchodník s koňmi a brusič nožů *Pepkos*, který se oficiálně jmenoval Josef. Papírově byl jejím dědečkem z otcovy strany. V očích mnoha dějepisců a běžně vzdělaných lidí se Josef skládá ze dvou na sobě nezávislých částí. Jedna z nich prožila muka holokaustu. Druhá představuje v celých dějinách jen malinký kousek poznámky pod čarou. Existují dokonce lidé, kteří se domnívají, že je téměř nezákonné tvrdit, že Josefova druhá část vůbec byla obětí holokaustu. Josef byl totiž Rom. Ale jeho otec, jehož příjmení nepoužíval a s nímž se možná nikdy ani neviděl, byl Žid. V roce 2023 je skutečně zarážející, kolik médií, pedagogů a dalších vlivných zdrojů informací naznačuje, nebo dokonce trvá na tom, že holokaust se týkal výhradně jednoho etnika. Je to výmluvné (stačí krátce zapátrat na Googlu), i když nikoli překvapivé, zejména když vezmeme v potaz okolnosti, které Ari Joskowicz probírá ve své přelomové knize.

Když o mém pradědečkovi Josefovi přemýšlím, představuji si někdy, jak utíká z nacistického tábora, aby se schoval v lese. Jeho obraz je v mé mysli roztržený

¹ Autorka působí jako muzikoložka na Fordham University v New Yorku. E-mail: petragelbart@gmail.com

² Jak citovat: Gelbart, P. 2024. „Mě taky spalte.“ Anamnéza vzpomínání a zapomínání v jedné rodině. *Romano džaniben* 31 (1): 101–109.

odshora dolů a obě poloviny jsou odděleny průsvitným proužkem. Běží s ním jeden z jeho synů, strýc mé matky. Ale ten vlastně prchá před jistou smrtí v koncentráku jen ze čtvrtiny, alespoň podle názoru těch, kteří se tváří, že se holokaust Romů netýkal. Tři čtvrtiny matčina strýce přežijí genocidu, o které se studenti učí málo, nebo vůbec nic. Vyvražďování etnika, jehož dějiny i identita zůstávají otazníkem i pro studenty, kteří pečlivě studují dokonce i poznámky pod čarou.

Viděno tímto pohledem si vlastně můj pradědeček po tom, co už nemohl dál snést život se vzpomínkami na holokaust, vzal jen půlku života. Byla to spíše shoda okolností, že se romská část jeho osoby uskrtila tím stejným drátem jako jeho část židovská. Josefova babička z matčiny strany umrzla pod dohledem českých dozorců v koncentračním táboře Hodonín u Kunštátu, kde byli shromažďováni právě Romové a Sintí³. Kdyby jeho židovská babička žila dostatečně dlouho, mohla zemřít v Auschwitzu společně s mnoha Romy a Sinty, kteří byli s Josefem příbuzní. „Spálili mi celou rodinu, tak mě spalte taky,” říkával často. Kremace je sice mezi námi Romy něco neslýchaného, ale matčin dědeček zjevně měl o svém pohřbu zcela jasnou představu.

Nikdo neví, kde skončilo tělo matčina druhého dědečka. Byl zabit, když nacisté na Slovensku zaútočili na jejich osadu. Při tomto pokusu o vyvraždění celé vesnice zabili také mou prababičku a její ještě nenarozená dvojčata. Jejich hrob byl po léta neoznačený, dokud tam sestra mé babičky nezapáchla do trávy plechový kříž, který nenese žádné jméno.

Když byla moje matka malá, ušetřila ji rodina hrůzných čísel i postupně mizejících podrobností vyprávění o holokaustu českých a slovenských Romů. Trvalo docela dlouho, než zjistila, co znamená zvláštní tetování na ruce její tety, a než slyšela vyprávět, jak její otec s babičkou uprchli ze sběrného místa pro Romy a Sinty v Brně, odkud byli odvázeni na téměř jistou smrt v Auschwitzu. Čeho ji naopak ušetřit nemohli, byl poválečný život v trvalé hrůze, kdy nikdy nevěděli, jestli nebo kdy se několik posledních zbývajících členů jejich rodiny stane obětí naprosto finálního „konečného řešení“. Nic z toho jsem se nedozvěděla ani já, dokud moje babička nedostala infarkt, při kterém málem zemřela. Tehdy se rodina rozhodla, že je potřeba předat hrůzná fakta další generaci. Bylo mi tehdy devatenáct a nechápala jsem, proč s tím čekali tak dlouho. Teď je mi čtyřicet pět a myslím, že vím moc dobře proč.

Předávání vzpomínek na válku může mít očistnou funkci pro ty, kteří válku prožili, ale nijak neprospěje psychickému zdraví mladších generací, které ještě stále žijí obklopeny téměř stejným nepřátelstvím a nenávistnou rétorikou, která k hrůzám války vedla. V České republice si moje děti hrály na pískovišti, na jehož dřevěný okraj někdo vyryl hákový kříž a protiromský nápis. Musely zde od té

3 Pro označení Sintů v 1. pádě plurálu autorka preferuje označení „Sintí“ (nikoliv Sintové) jako pojem vycházející ze sintštiny, s tvrdou výslovností koncového -i (pozn. redakce).

doby projít kolem spousty podobných nenávistných hesel a obrazců na veřejných místech. Lidé jim tu nadávali za to, že jsou Romové, do mého syna někdo hrubě strčil a jiný člověk ho srazil na zem jen kvůli tomu, že je Rom, a urážlivě se k němu choval i český zdravotnický personál. A všichni jsme byli vystaveni různým výhrůžkám.

Děti Romů, kteří nejsou aktivisté, v Americe svůj původ ve škole spíše skrývají. Vzniká tak smutný bludný kruh „ne-vědění“, kdy k potvrzení jejich existence dochází jen výjimečně, protože učitelé a autoři učebnic jen málokdy vidí nějaké důkazy toho, že existují. Nedávno mi můj šestiletý syn řekl, že si v knize ze školní knihovny přečetl, že „Cikáni jsou zlí“, a nebyť mé veselé prezentace s kastanětami a lízátky při příležitosti oslav Mezinárodního dne Romů, možná by o Romech brzy přestal vědět i sám od sebe. Někdy v té době mě oslovila matka budoucí studentky prvního ročníku univerzity s otázkou, zda její dcera jakožto Romka může ve škole žádat o podporu, na kterou mají v USA nárok všichni členové „viditelné“ menšiny, která je v americkém vzdělávacím systému znevýhodněna. Oddělení pro rasovou a etnickou rozmanitost na dané univerzitě mi na e-mail, ve kterém jsem jim její dotaz zprostředkovala, ani neodpovědělo. Obecně je Romů na vysokých školách tak málo, že ani nemají nárok na podporu, která by pomohla jejich počet zvýšit. Když se blížila doba, kdy se měl můj syn v osmé třídě podle studijního plánu newyorské školy učit o holokaustu, přál si, aby se mu informace o týrání našeho národa podávaly v malých dávkách postupně. Já jsem zatím se školou vyjednávala o tom, co vlastně do jejího kurikula o genocidě patří. Žádost mého syna, aby na něj byl brán ohled, mi připomněla vyprávění mého židovského manžela o tom, jaké trauma pro něj v daleko nižším věku bylo, když jim v hebrejské škole ukazovali fotky z koncentračních táborů. Myslel si prý tehdy: Proč to ukazují právě NÁM? Přesto jsem pro synovu školu sehnala výukové materiály a přijala pozvání promluvit na toto téma ve škole. Mělo mi být jasné, že nic z toho nebude mít ani ten nejmenší účinek. Hned další rok, když byla v osmé třídě moje dcera, jsem šla se stejným tématem za její učitelkou občanské výchovy. Vysvětlila jsem, že moji prarodiče přežili holokaust, a doufala jsem, že učitelka mého syna snad už své kolegyni nějaké informace předala. Ale učitelka mé snědé dcery netušila, kdo jsou Romové, a řekla jen: „Připomeňte se mi ještě těsně předtím, než to začneme probírat, protože do té doby na to určitě zapomenou.“

Vědět a zapomenout jsou slova, z nichž každé může znamenat různé věci. Když moje matka říká, že v dětství věděla, že je Romka, zatímco její mladší nevlastní sourozenci to nevěděli, myslí tím své přijetí této skutečnosti (jakkoli zdráhavě) a jejich odmítnutí téhož. Nevědět tak tady vlastně znamená odmítnout vědět. Můj dědeček sice zplodil mou matku s jinou Romkou, také přežil holokaust, když jim ani jednomu ještě nebylo dvacet, ale nakonec se oženil

s běloškou. Jedna jejich dcera je snědá, a ve škole ji proto šikanovali, ale ani ona „neví“, že je napůl Romka. To je břímě, které dědeček nechtěl, abychom já nebo ona musely nést. Teprve když jsem já přes své gádžovské vzezření trvala na tom, že chci být Romka, „vzpomněl“ si děda, že vlastně umí romsky.

Pokud vědění znamená něco víc (ale někdy taky méně), než se zdá na první pohled, pak zapomínání také pokrývá široké významové pole. Znáám jména šesti různých táborů, v nichž byli za války vězněni moji příbuzní, ale většina ostatních podrobností je v běžném slova smyslu zapomenuta. Moji předkové tyto vědomosti spolkli, odvrhli, nebo zamlžili, takže je zkrátka nemám. Přesto z rodinných vyprávění pár obrazů zůstalo: krvavá stopa na sněhu za sáněmi, které odvážely mou smrtelně zraněnou prababičku, či porcelánová soška slona, kterou moje druhá prababička dostala od německého vojáka, o němž se vypráví, že část mé rodiny zachránil z transportu do Auschwitzu, nebo zranění břicha, které si pradědeček sám způsobil a které ho podle vyprávění dostalo na ošetrovnu, takže unikl z rakouského koncentráku. I písničky byly skoro zapomenuty. Ale zjistila jsem z nich o holokaustu víc než moje matka. K těm, kdo se narodili po válce, je totiž zapomínání šetrnější než pamatování si.

Existuje však i jiný druh zapomínání, rozptýlená množina více či méně záměrných činů vedoucích k zapomínání dat tvrdých jako kámen. První z nich je státem podporované zapomínání válečných zvěrstev a materiální deprivace, které Ari Joskowicz ve své knize tak výmluvně popisuje. Tato opomínání a odmítání vědomostí často vedla k tomu, že se Romové, kteří přežili holokaust, ale nedostali odškodnění ani institucionální podporu, propadali hlouběji do chudoby a trvalé traumatizace z toho, že se mohou znovu stát terčem násilí, protože většinové společnosti zapomněly uznat Romy za oběti holokaustu. Kniha *Rain of Ash* přináší stručný přehled průběhu tohoto celospolečenského zapomínání, pronikavou analýzu hospodářského a politického pozadí těchto rozhodnutí, a tak nám pomáhá pochopit, že dnešní „ne-vědomost“ není žádná náhoda.

Dá se tedy říct, že byl holokaust Romů „zapomenut“? Zdá se mi, že se tento výraz často používá, když mluvčí doufá, nebo předstírá, že jde pouze o neznalost, a ne o odmítnutí vědět. Americký památník a muzeum holokaustu (*United States Holocaust Memorial Museum*) ještě desítky let po druhé světové válce zapomnělo zahrnout Romy a Sinty do všech fází svého plánování výstav i do svých aktivit pro veřejnost. Podrobnosti o tomto dlouholetém procesu vyčleňování Romů a Sintů najdete ve vybraných pasážích z knihy Edwarda Linenthala *Preserving Memory: The Struggle to Create America's Holocaust Museum* (Columbia University Press 2021). Mnoho informací si můžete přečíst i v textech a reakcích romského lingvisty Iana Hancocka⁴ či židovského politologa Normana Finkelsteina

4 Osobní emailová komunikace. Autorův postoj je patrný také v korespondenci mezi ním a Muzeem. Situaci popisuje např. zde: https://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_wiesenthal&lang=en&articles=true [cit. 26. 09. 2024].

The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering (Verso Books 2000), i když ten je samozřejmě velmi kontroverzní. Ian Hancock byl jedním z těch, kteří v osmdesátých letech důrazně apelovali na to, aby v Radě amerického Muzea holokaustu zasedl také romský zástupce. Seymour Siegel, první ředitel této Rady a profesor etiky, označil tehdy takové žádosti za „směšné“, přestože Rada čítající několik desítek členů byla již v tu dobu etnicky dost různorodá. Podle deníku *Washington Post* připustil Siegel, že „by se mělo uznat nebo docenit utrpení cikánského národa, pokud něco takového vůbec existuje. Ale asi existuje“.⁵

Sama si zakládám na rozlišování nuancí, takže bych si mohla říci, že některé podrobnosti týkající se vylučování Romů, zmiňované výše uvedenými autory, jsou přehnané nebo vytržené z kontextu. To bych ale sama nesměla mít už dvacet let zkušeností se zaměstnanci Muzea holokaustu. Stávalo se, že někteří zaměstnanci zapomínali říkat pravdu, třeba když jedna zde zaměstnaná žena tvrdila, že v průběhu amerických Dnů památky obětí holokaustu (*Days of Remembrance*) se výslovně nezmiňuje žádná etnická skupina. Tento argument měl odůvodnit to, že na vzpomínkový obřad nemůže být pozván žádný představitel romské komunity, a to ani jako divák. Někteří z nás nakonec přece jen pozvánku dostali a já jsem s úlevou slyšela, že židovské oběti jsou na obřadu jmenovány včetně jejich etnické příslušnosti. Byli jsme přizváni ke spolupráci i na dalších aktivitách Muzea, takže můžeme přitakat tvrzení Ariho Joskowicze o dobré vůli a mezinárodních spolupracích, kterou prosazuje akademická větev Muzea. Můžu potvrdit, že v Muzeu pracuje dost lidí, kteří mají pro otázku romského utrpení při holokaustu pochopení a kteří se aktivně podílejí na jeho dokumentování, nebo se Romů dokonce aktivně zastávají.

Když se však podíváme celkově na to, jak Muzeum vzdělává veřejnost ohledně toho, kdo vlastně Romové a Sinti jsou, výsledek je tristní. A to ani nemluvím o poctivém zobrazování romského holokaustu. Doporučuji udělat si stručný průzkum mezi návštěvníky, kteří z Muzea odcházejí, nebo si jen prostudovat webové stránky Muzea. Na žádné z událostí pořádaných Muzeem v rámci Dnů památky obětí holokaustu, na kterou jsem se dostala, nebyli Romové ani Sinti zmíněni ani jedinkrát. V Muzeu mi dokonce jednou bylo řečeno, že je s námi obtížné spolupracovat na získávání exponátů, protože jsme „národ kočovníků“. Aby bylo jasno, tuto větu pronesla odborná pracovnice státem financovaného památníku holokaustu.

Jednou z nejhorších zkušeností, které jsem v budově muzea měla, bylo, když jsem tam vzala na prohlídku svou matku. Žádné z mých varování ji dostatečně nepřipravilo na část expozice, které já sama říkám „Cikánský koutek“ a kterému

5 *The Washington Post*, 21. 7. 1984, Lloyd Grove: Lament of the Gypsies [Cikánský žalozpěv].

věvodí veliký žebříňák – karikatura toho, jak Američané chápou „Cikány“. Moje matka na tuto neuvěřitelně ponižující expozici, na jejíž tvorbě se nepodílel žádný Rom ani Sinto a která s žádným nebyla konzultována, nevěřicně zírala. Nemohla jinak než na průvodce zvýšit hlas a informovat všechny v doslechu, že v době války tímto způsobem žádní Romové nežili, ani kočovní Romové ne. V tu chvíli jsem si uvědomila, že musím členy své rodiny chránit před některými lidmi, kteří mají za úkol představovat veřejnosti naše dějiny. Co se týče mě, zástupkyně třetí generace přeživších holokaustu, chovala se instituce, kde jsem se teoreticky měla cítit jako doma, jako bych byla nepřítel, který pronikl na její území. A to dokonce přesto, že jsem se podílela na tokenismu Muzea a vytváření falešného zdání odpovídajícího zastoupení Romů, když jsem jako potomek romských přeživších poskytl rozhovor do muzejního podcastu, který se skrývá kdesi v hlubinách jeho webových stránek.

V porovnání s tím, jak nejednoznačný je vztah amerického Muzea holokaustu k Romům a Sintům, jdou ostatní instituce ve vymazávání a popírání klíčových skutečností nacistické perzekuce ještě mnohem dál. Zesnulý Simon Wiesenthal, všeobecně uznávaná a respektovaná osobnost, který se zastával obětí z řad Romů a Sintů, byl mým hrdinou od chvíle, kdy jsem poprvé začala shánět informace o holokaustu. Ve velmi potřebném, i když v posledku neúčinném dopisu Eliemu Wieselovi z prosince 1984 napsal: „Cikáni byli vyvražděni v podobném rozsahu jako Židé, to znamená asi 80 % romského obyvatelstva ve všech oblastech okupovaných nacisty.“⁶ Představte si tedy, jaký to pro mě byl šok, když jsem konečně navštívila Wiesenthal Center v Los Angeles a nenašla tam ani slovo o romských obětech holokaustu. Nebo když jsem věnovala hodiny svého času korespondenci a schůzkám s ředitelkou významného vzdělávacího programu OSN *Holocaust outreach program* v New Yorku, abych se nakonec dočkala porušení slibů, že i romské oběti holokaustu budou mít v programu své zástupce. Také jsem musela poslouchat, jak stejná ředitelka vypráví svému publiku, že v rámci programu byli pozváni „i romští odborníci“, a přitom jsem věděla, že romští badatelé z blízkého okolí ochotní vystoupit na plánované akci bez honoráře byli odmítnuti ve prospěch neromských vědců, kteří přiletěli z daleka, aby o našich dějinách přednášeli problematickým, nebo přímo ignorantským způsobem.

Po čase organizátoři začali romské řečníky zvát, ovšem nikoliv pravidelně. Když naše romská skupina vyjádřila přání, aby bylo na vzpomínkové ceremonii OSN našemu zástupci k uctění památky romských obětí holokaustu každý rok pravidelně vyhrazeno alespoň pět minut a abychom nemuseli spoléhat na to, že někoho z nás občas pozvou, sdělil nám jiný zaměstnanec, že v programu „na to není dost času“. Choval se, jako kdybychom se v předchozích letech neúčastnili

6 Hancock, I. 1988. Uniqueness of the Victims: Gypsies, Jews and the Holocaust. *Without Prejudice: The EAFORD International Review of Racial Discrimination* (2):45–67 (1988). Dostupné z: https://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_uniqueness&lang=en&articles=true [cit. 20. 9. 2024]

ceremonií, na kterých o Romech a Sintech nepadlo ani slovo, ale na které byli zároveň pozváni řečníci snad z každé národnostní skupiny – kromě Romů a Sintů. Jako by nikdo z nás neuměl odpočítat sto minut, což je přibližná doba trvání každoroční vzpomínkové akce OSN. Nebo jako kdyby žádný nebělošský autor ještě nikdy nerozkryl falešné praktiky tokenismu. (Po několika letech se mi dostalo díky jinému nic netušícímu spolupracovníkovi OSN malé porce poetického zadostiučinění, když jsem v těsné blízkosti právě onoho výše zmíněného zaměstnance OSN a s pohledem upřeným do jeho očí zpívala romskou píseň o holokaustu *Aušvicate hi kher baro*.) Abych byla spravedlivá, za nové ředitelky v programu OSN k uctění obětí holokaustu už dva roky po sobě vystoupili romští řečníci, což je nová slibná změna. Dosud však nebyl přizván žádný romský vědec k účasti na ostatních akcích vzpomínkového programu, včetně nedávné panelové diskuse o hudbě za holokaustu. Pokud se na nás zapomíná i v kontextu naší nejstereotypnější kulturní tvorby, kdy si na nás vlastně kdo vzpomene?

Ari Joskowicz ve své knize názorně ilustruje desítky let trvající solidaritu mezi Židy a Romy. Já i moji romští kolegové také máme dobré zkušenosti se spoluprací s řadou institucí, synagog, židovských a dalších aktivistů, akademiků a organizátorů vzpomínkových akcí, z nichž někteří se setkali s námitkami proti zařazení „Cikánů“ do plánovaného programu. Některých lidí se naše zařazení opravdu silně dotýká – dokonce tak silně, že je to přiměje bojkotovat vzpomínkovou ceremonii, na které jako řečník vystupuji já. Obdobnou reakci vyvolala i moje iniciativa přidat pamětní kámen romským obětem holokaustu v Parku památky holokaustu (*Holocaust Memorial Park*) v newyorském Brooklynu v roce 2013.⁷ Po slavnostním odhalení kamene mi někdo několikrát volal domů a pokoušel se mi svou výhrůzkou nahnat strach.

Často slýchám, že by na mě byl děda Josef pyšný za to, jak se snažím obrátit veřejné mínění v náš prospěch a za mé pokusy připomínat všechny ty, kteří byli spáleni. Jiní příbuzní se však ptají, co dobrého může vzejít z toho, že riskuji své společenské postavení tím, že říkám některé věci nahlas? A mají pravdu – co, kromě chronicky zvýšené hladiny kortizolu, můžu získat snahou o zařazení skutečně zásadních informací o Romech a Sintech (spíš než symbolických, zavádějících, případně žádných) do vzdělávacích osnov o holokaustu, když ani ty nejdůležitější instituce se evidentně nechťejí k tomuto úsilí přidat? Žádná politická síla třeba nezabrání profesorovi Harvardovy univerzity Lawrenci Bobovi, aby nekriticky zadával četbu jinak vysoce oceňované knihy George Fredricksona *Racism: A Short History* (2016), která se věnuje rasismu jako fenoménu s historickými kořeny v Evropě. Odhlédneme-li od teoretických nedostatků knihy, které vyplývají z toho, že Fredrickson zapomněl do textu zahrnout největší

⁷ Reportáž k protestům a následnému slavnostnímu odhalení desky: <https://bklyner.com/after-long-struggle-non-jewish-holocaust-victims-remembers-with-stones-at-memorial-park-but-opponents-charge-foul-play-sheepshead-bay/> [cit. 30. 9. 2024].

evropskou etnickou menšinu, dozví se čtenář z pasáže o holokaustu jen to, že vedl k vyvraždění šesti milionů Židů a blíže neurčené části deportovaných německých „Cikánů“. Pozitivní stránku knihy vidím v tom, že autor je alespoň konzistentní ve své domněnce, že ve zbytku Evropy žádní Romové nikdy nežili.

Co tedy stojí v jádru akademického a institucionálního vyřazování informací o Romech ze vzdělávání o genocidě, kromě finančních důvodů, nedostatku motivace vědět něco o takzvaných „Cikánech“ a špetky bělošské nadřazenosti? Dozvěděla jsem se, že deklarace Stockholmského mezinárodního fóra o holokaustu z roku 2000,⁸ která se stala ustanovujícím dokumentem vlivné Mezinárodní aliance pro připomínání holokaustu (IHRA – *International Holocaust Remembrance Alliance*) bohužel naprosto zabetonovala opomíjení obětí z řad Romů a Sintů, nemluvě o lidech s postižením a o gayích, kteří všude na světě potřebují veškeré možné zastoupení. Osoby s hendikepy jsou stále zneužívány a LGBTQ jedinci jsou stále ohrožováni, nebo dokonce zabíjeni. Všechny 35 zemí, jejichž vlády jsou v IHRA sdruženy, je stockholmskou Deklarací v podstatě vázáno. Tehdejší mluvčí IHRA mi v naší twitterové konverzaci tvrdil, že na konferenci v lednu 2000, na níž byla Deklarace přijata, byli zastoupeni i Romové. Při zkoumání programu konference jsem ale zjistila, že na konferenci byl pozván jeden jediný zástupce Romů a Sintů, avšak ani ten na ní nedostal smysluplný prostor se k tématu vyjádřit. A tak se dostáváme ke krásnému příkladu důkazu kruhem (a jde o bludný kruh): závazná Deklarace ze Stockholmu stanoví, že jedinými oběťmi holokaustu byli Židé, takže romští přeživší ani myslitelé se k definici holokaustu nemají co vyjadřovat. Výsledkem je, že není vůbec nutné, aby se studenti nebo návštěvníci muzeí dozvídali cokoliv o Romech nebo Sintech za holokaustu, protože oni nebyli jeho součástí. Leda snad jako zločinci, jak je ve svém románu *Noc* popisuje Elie Wiesel.

Nejde tedy o žádné slovíčkaření. Co se týče rozhodování o obsahu vzdělávání o holokaustu, neexistuje větší nadnárodní autorita než Mezinárodní aliance pro připomínání holokaustu. Není překvapivé, že v jejím tolik očekávaném materiálu z roku 2019 nazvaném „Doporučení IHRA pro výuku a učení se [!] o holokaustu“⁹ jsou Romové a Sinti zmíněni jako součást související genocidy, o níž je třeba se zmínit, avšak samotný text neobsahuje prakticky nic, co by takovou výuku usnadnilo, nemluvě už vůbec o učení se. V dokumentu není nic, z čeho by vyučující poznali, že holokaust vlastně neprobrali, pokud vynechali romské oběti, protože Romové přeci oběťmi holokaustu nebyli. A tak musím učitelům svých dětí romský

8 Text Deklarace je dostupný zde: <https://holocaustremembrance.com/resources/stockholm-declaration> [cit. 30. 9. 2024].

9 Text Doporučení IHRA k učení o holokaustu je dostupný zde: <https://holocaustremembrance.com/wp-content/uploads/2023/08/Recommendations-for-Teaching-and-Learning-about-the-Holocaust-%E2%80%93-IHRA.pdf> [cit. 30. 9. 2024].

holokaust připomínat „těsně předtím, než to začnou probírat“, protože na něj jinak určitě zapomenou.

Měla tedy moje matka pravdu, když mi před lety říkala, že jen blázen by se dobrovolně hlásil k romskému původu, zvláště když se jako já může vydávat za příslušníka jiného etnika? Je možné se tuto lekci, zdůrazněnou vzpomínkami na holokaust, nějak odnaučit? Úprava stockholmské Deklarace by byla dobrým začátkem a je třeba se ptát, proč se tato možnost oprávněně zdá tak nepravděpodobná. Měli bychom také nadále připomínat „strážcům vědění“, že holokaust je mnohem obtížnější popírat, když jej nelze redukovat na takzvané židovské spiknutí. Abych si uchovala zdravý rozum, přestala jsem se pít po kouskách pravdy o svém národě v drobcích historiografie. Proto pro mě bylo čtení knihy *Rain of Ash* velmi léčivé. Moji romští příbuzní si myslí, že jsem příliš důvěřivá. Moje babička je dokonce schopná se jedním dechem chlubit svým synovcům a neteřím mými akademickými tituly a o pár minut později jim vesele sdělovat, jak jsem hloupá. (Jak krásný příklad kulturního relativismu!) Já sice dokážu pochopit, že moje snaha dostat Romy a Sinty do vzdělávacích osnov o holokaustu může být ve skutečnosti naivní, ale stejně jako Ari Joskowicz si udržuji naději, že romsko-židovské partnerství se nakonec vyplatí a že se studenti ve školách jednou dozvědí, že fašistická ideologie je rozšířenější, než si mysleli, a že holokaust se skutečně může přihodit kdykoli a komukoli.

Z anglického originálu přeložila Magdalena Pehalová

„Já sama bych to takhle nedotáhla“ / Rozhovor s Elenou Gorolovou³

Elena Gorolová, Ostrava, únor 2024 | Foto: Helena Sadílková

Rozhovor jsme natáčeli dne 14. února 2024 u paní Gorolové na návštěvě v Ostravě. Rozhovoru byla přítomná i maminka paní Gorolové, která náš hovor se zájmem poslouchala, paní Gorolové přitakávala a občas do hovorů také přispěla svou vlastní vzpomínkou. V rozhovoru tedy vystupuje Elena Gorolová (EG), její maminka Eva Gorolová (EvG) a dvě tazatelky – Helena Sadílková (HS) a Lada Viková (LV).

1 Helena Sadílková je vedoucí Oddělení romistiky, UESEBS FF UK. E-mail: Helena.Sadilkova@ff.cuni.cz

2 Lada Viková působí jako odborná asistentka na KSKA FF Univerzita Pardubice. E-mail: Lada.Vikova@upce.cz

3 Jak citovat: Sadílková, H., Viková, L. 2024. „Já sama bych to takhle nedotáhla“ / Rozhovor s Elenou Gorolovou. *Romano džaniben* 31 (1): 111–127.

Elena Gorolová je terénní pracovníce v sociálních službách a lidskoprávní aktivistka, která se od roku 2004 podílí na kampani věnované uznání a odškodnění nuceně sterilizovaných žen. Lékaři ve zdravotnických zařízeních po celém Československu podrobovali vybrané ženy včetně velkého počtu romských žen nedobrovolným sterilizačním zákrokům od sedmdesátých let 20. století a s touto praxí celá řada zdravotnických zařízení pokračovala až do velmi nedávné doby. Poslední zjištěný případ sterilizace provedené pod nátlakem pochází dokonce z roku 2017. Přesný počet obětí není znám, jde řádově o tisíce žen v Česku i na Slovensku, mezi nimiž jsou disproporčně zastoupeny právě Romky. Elena Gorolová je jednou z nich. Navzdory tomu, jak osobně náročné bylo pro ni se do kampaně veřejně zapojit a vydržet s tím spojené společenské tlaky, je Elena Gorolová po dvacet let mluvčí, hlavní tváří a hybatelkou skupiny romských žen, které usilovaly o zviditelnění celého problému, zastavení pokračující sterilizační praxe, uznání její protiprávnosti a přiznání odškodnění. Na základě podnětu odkazujícího na zkušenost necelých devadesáti romských žen, které se podařilo zorganizovat i díky aktivitám neziskové organizace Vzájemné soužití, a také na základě tlaku od Evropského centra pro práva Romů v Budapešti, označil v roce 2005 tehdejší ombudsman Otakar Motejl sterilizační praxi za protiprávní. V roce 2009 se za ni veřejně omluvil tehdejší premiér ČR Jan Fischer a v roce 2021 český Parlament schválil zákon č. 297/2021 „o poskytnutí jednorázové peněžní částky osobám sterilizovaným v rozporu s právem“, na základě kterého mohou oběti nedobrovolné sterilizační kampaně podávat žádosti o odškodnění, ovšem jen do konce roku 2024. Zpracování těchto žádostí a rozhodnutí o přiznání odškodnění je v gesci Ministerstva zdravotnictví, jehož přístup ovšem zásadně žadatelkám a žadatelům cestu k odškodnění komplikuje. Podle posledních údajů od Gwendolyn Albert, která celý proces spolu s Elenou Gorolovou nadále sleduje a posouvá, bylo ke konci srpna 2024 podáno celkem 1971 žádostí o odškodnění, z nichž bylo 656 vyřízeno kladně, 496 jich bylo zamítnuto a 229 odloženo, přičemž aktuálně bylo na Ministerstvu zdravotnictví v řešení 590 žádostí. Argumentem pro zamítnutí žádosti byla často pro ministerstvo nedostatečná dokumentace a u většiny podaných žádostí byla navíc výrazně překročena zákonná lhůta k jejich vyřízení. V červenci 2024 vydal svoje dlouho očekávané stanovisko Nejvyšší správní soud, který posuzoval případ ženy, které Ministerstvo zdravotnictví odmítlo uznat její žádost o odškodnění jako nedostatečně doloženou, když ale nemocnice, ve které k zákroku došlo, dokumentaci skartovala. Nejvyšší správní soud se postavil jasně na stranu obětí a označil za nutné „zajistit účinnou nápravu protiprávně sterilizovaným ženám“ i v případě, že není možné jejich žádost podpořit právě zdravotnickou dokumentací, ovšem je možné ji doložit jinak a z dalších indicií vyvodit, že byly tomuto protiprávnímu zákroku podrobeny.³ Boj o uznání a odškodnění tedy nadále pokračuje a Elena Gorolová nadále stojí v jeho čele.

3 Více ke stanovisku NSS ze 4. 7. 2024 (ve věci sp. zn. 9 As 61/2023). Dostupné z: <https://www.nssoud.cz/aktualne/tiskove-zpravy/detail/nejvyssi-spravni-soud-vyjasnil-podminky-a-postup-pri-odskodnovani-protipravnich-sterilizaci> [cit. 20. 9. 2024].

Během svého zapojení do kampaně směřující k zastavení sterilizační praxe a také k jejímu odškodnění vystoupila Elena Gorolová na mnoha místních demonstracích a jednáních i na zahraničních fórech, včetně speciálních komisí OSN či Evropské unie i různých stěžejních evropských a mezinárodních zdravotnických organizací. Elenu Gorolovou zařadila britská BBC mezi 100 nejinspirativnějších žen roku 2018, v roce 2021 převzala spolu s Gwendolyn Albert a Monikou Šimůnkovou od Velvyslanectví USA v Česku Cenu Alice Garrigue Masarykové jako ocenění jejího přínosu k nápravě křivd způsobených sterilizační kampaní.

Tématu nucených sterilizací a dlouhodobého boje za jejich zastavení a odškodnění jsme věnovali tematické číslo Romano džaniben 2019/2.

„Andre škola na šund'om: „Šaj tu aves vareko.““

Pal e famel'ija, e škola, o čavoripen maškar o Roma Ostravate

LV: Sas adaj Ostravate tumen bari famel'ija? Sar le dadeskeri famel'ija, the la dakeri famel'ija adaj bešelas?

EG: Tak mra dakeri famel'ija hin adaj, bo miri baba adaj dživelas, tak hin adaj sa lakri famel'ija. Jon pes vičinen Dubnický, tumen len možná džanen, bo jekh lendar hin dochtoris – o Roman Dubnický, jov kerel andro Mariánské Lázně.

HS: Savi buti kernas akor tumari daj, o dad?

EG: O dad kerelas šoferis a mri daj pratinelas pal o kancelariji, o šatni a kavka kerelas. Amen bešahas Ostravate, andro centros, me adaj tiš uli'om, pro Fifejdi. Phiravas andre normální základní škola, aľe sikhľuvavas but nalačhes. Na somas but lačhi andre škola: maravas pes, phiravas pal e škola, na kamavas odoj te phirel. Mri daj man marelas vaš odova [asal].

EvG: Me phiravas andre zvláštní škola. The mri phen, the mro phral. A joj imar na.

EG: Odoj phirenas buter čhave, odoj pes na ačhelas avka, že man kamenas te del andre zvláštní škola abo ajso vareso, oda na, aľe sar džavas pre varesavi škola, andre osmička, tak už mange na phenenas: „Tu šaj aves,“ na džanav, „inženýrkake, abo tu šaj aves dochtorkake.“ Tak o znamki na has man lačhe, me pes na sikhľaravas, me somas bengori ajsi. A jon denas amen enom pro učební obory. Me na džanavas, že šaj avav buter vareso. Me na šund'om nikhaj andre škola: „Tu šaj džas pre varesavi škola avka te sikhľarel pes.“ Me na džanavas odolestar, že šaj avka džav varekaj. Ta gejl'om pale pro učňovsko škola, aľe mek ajsi perdal o murša, na perdal o džuvľa. Oda has paš o stroji: obráběč kovů, zámečníkos... No aľe me kerdom e škola, no pale ačhl'om khabňi, ta ačhl'om už khere, ta aňi na gejl'om andre buti.

Oda mange vadinel, že avka na phende mange andre škola o učitel'ki, že „šaj tu aves vareko“. Andre škola jon na kerenas manca avka, že som Romňi, jon kerenas kavka, že ko has slabeder, ta len denas andro první lavici. Aľe odoj sikhľarahas pes aj amen, aj o raklore. Ča o raklore pale savore gejle po školi, aľe amen, o Roma, na. Ča pr'ole učební obori, sa o Roma.

Mro dad mange phenelas: „Sar tut n'avela e škola, n'avela tut nič.“ Jov has godaver manuš, džanelas matematika lačhes, čeština na, bo jon vakerenas slovenski, aľe jov has but godaver. Mange dicki phenelas: „Dikh me akanak, sar kerav. Dikhes, so kerav me? A sar tut avela škola, bešeha varekaj avka.“ Mro dad phenelas, že kamelas pre varesavi škola, aľe našti, bo jov mušinelas hned te džal te kerel, bo les has pheňa phrala a jon khere lenge kampelas o love, a na že džala varekaj andre škola. Jov phenelas: „Man na has ajsi možnosť te sikhľarel pes. Aľe tut hin možnosť, tut hin lačhes khere, savoro, tu pes šaj sikhľares.“ Aľe me na somas lačhi, o znamki

„Ve škole mi nikdo neřekl: „Může z tebe někdo být.““
Rodina, škola, dětství a mládí mezi Romy v Ostravě

LV: Měla jste tady v Ostravě velkou rodinu? Bydlela tady jak rodina vašeho tatínka, tak rodina z mamčininy strany?

EG: Tak rodina mojí maminky je celá tady, protože moje babička žila v Ostravě, tak je tu celá její rodina. Jmenují se Dubnických, možná je znáte, protože jeden z příbuzných je lékařem – Roman Dubnický pracuje v Mariánských Lázních.

HS: Jakou práci tehdy dělali vaši rodiče?

EG: Tatínek pracoval jako řidič a maminka uklízela po kancelářích, v šatnách a tak. Bydleli jsme v centru Ostravy, tady jsem se taky narodila, na Fifejdách. Chodila jsem normálně do základní školy, ale neučila jsem se moc dobře. Nebyla jsem ve škole zrovna mezi nejlepšími: prala jsem se, chodila za školu, nechtěla jsem tam chodit. Maminka mne kvůli tomu i trestala [směje se].

EvG: To já ještě chodila na zvláštní. I moje sestra, i můj bratr. Ale ona už ne.

EG: A tam se mnou chodilo víc romských dětí a ani se tam nedělo, že by nás chtěli posílat do zvláštní školy nebo něco takového, ale na druhou stranu, když jsem už měla vycházet, byla jsem v osmičce, tak už mne nepodpořili: „Ty bys mohla být,“ například, „inženýrkou, nebo doktorkou.“ Pravda, známky jsem neměla dobré, nechtěla jsem se učit, nebyla jsem zrovna vzorná holčička – pěkné kvítko jsem byla. A oni nám nabídli jen učňovské obory. Já ani nevěděla, že ze mne může být něco víc. Nikdy jsem ve škole neslyšela: „Ty bys mohla jít studovat na nějakou lepší školu.“ Ani jsem se nedozvěděla, že bych to mohla zkusit přihlásit se na nějakou školu. A tak jsem šla na učňák, navíc na obor pro kluky, ne pro holky. Bylo to se strojním zaměřením: obráběč kovů, obráběč strojů, zámečník... No, ale tu školu jsem dokončila, jenže pak jsem otěhotněla a zůstala jsem doma, do práce jsem už ani nenastoupila.

Dnes mne to vážně mrzí, že mi tenkrát učitelky ve škole taky neřekly: „Něco by z tebe mohlo být“. Ne že by mne ve škole nějak diskriminovali, jako že jsem Romka, ale rozdělovali si nás tak, že kdo byl slabší, tak toho posadili do prvních lavic. Ale seděli jsme tam nejen my, ale i neromské děti. Jenže pak ty neromské děti nastoupily na střední školy, a my, romské děti, ne. Jen na učňáky, všichni Romové.

Můj táta mi pořád říkal: „Když nevychodíš školu, nic z tebe nebude.“ Byl to chytrý člověk, uměl výborně matematiku, češtinu tedy ne, protože oni doma mluvili slovensky, ale byl velmi moudrý. Vždycky mi říkal: „Koukni na mě, jak musím dřít. Víš, jakou práci dělám? A ty, když budeš mít školy, budeš si někde sedět.“ Tatínek vzpomínal, jak sám toužil jít dál do školy, ale nemohl, protože musel jít hned pracovat. Měl ještě mladší sourozence a doma bylo málo peněz, takže ne že by si mohl jít na nějakou školu. Říkával mi: „Já takovou možnost vyučit se neměl. Ale ty tu možnost máš, máš to doma dobré, máš tu všechno, ty se můžeš učit.“ Ale já ho neposlouchala, známky jsem měla dost špatné. Doma se se mnou učil tatínek,

man na has lačhe. Khere pes manca sikhľarelas o dad, e daj na, joj but na džanelas, tak mro dad dicki manca kerelas o ukoli. A joj [e daj] zase – me phiravas pal o čhave avri, mange has štrnácť roki, tak joj dicki man chudelas – tak furt man ľikerelas joj. Ale lačhes kerđas. O phral tež phirelas normalňe andre zakladňi škola a tež geľlas ča pro učebňi obor – jov hin zedňikos. Tež na has pre bare školi varesave.

EvG: Ale o čhave hi les goďaver. O čhave pes sikhľaren pre školi, les hin murša a jekh čhavo kerđzas policajtsko škola akanak, a kerel imar uči škola.

EG: Oda lačhes, phiren po školi, šaj keren vareso, ta oda lačhes. Mange has šestnácť roků a už phiravas mreha. A sar amen has bijav, mange has osmnácť. A sar geľlom te loťhol, ta mange has devatenácť. Ta somas ternori. Mri daj mange savoro kerelas sa le čhavoreha, me na džanavas te kerel. Amen na has kher, ta bešavas ke late, a joj mange kerelas savoro, joj les landarelas a me les čak davas te pijel. A o čhavo pale ačľlas ke late. Jov na kamelas ke mande te ačhel. Jov furt pal late. Jov peske ačľlas až do asi třicet jedna roků, ačľlas ke late te bešel. Has oda avka: has amen aver čhavo, pale sar chudindam o kher odoj palal, tak oda phureder čhavoro ačľlas ke late, no, a oda terneder manca. Ale so duj phirenas andre jekh škola, adaj Privoziste, andre zakladňi škola též phirenas o čhave. Jon has lačhe. O učitelki dicki phenenas: „Jon na keren nič, jon lačhes pes avka sikhľaren.“ Jon has ajse slušne. Miri daj bešelas adaj, kotroro, a me bešavas pro oda Přednádraží. Tak odova na has dur, ale mri daj odoj na kamelas te phirel. Phenelas: „Oda hin hruza, kaj tu bešes! Dža varekaj aver te bešel.“ Ale čačo, že na has odoj but lačhes – o drogi odoj has. Me daravas pal o čhave, že tež avka avena. O čhavo, o terneder, phirenas odoj andro nižkoprah, a me daravas... Ta pale avľam až adaj te bešel a bešas amen adaj kavka patnácť berš. Adaj už feder.

LV: Tumen phendān, hoj adaj o Roma varesave romanes vakeren. Šaj amenge mek phenen, te tumen vakeren romane džuvľijenca pal e sterilizacija, vakeren varesavenca tiž romanes?

EG: Vakeras, vakeras romanes le džuvľenca. Me somas andro terenos but berš, phiravas ke lende, pal o Roma či Ostravatar, či pal o Slovenskos, tak jon manca romanes vakerenas. Varekana jon avenas pal mande a phenenas romanes, te na džanenas ole sociální pracovnice, bo daranas. Ta me teš mušinavas lenca avka te vakerel. Ale jon vakeren vichodňarski a amen khere buter vakerahas zapadňarski než vichodňarski, ta me sikhľilom vichodňarski te vakerel.

LV: Šaj phučav, hin tumen kadaj varesavo lav predal e sterilizacija? Amen šundam, hoj vareko phenel „podphandľipen“, hoj le Romňen podphandenas.

EG: He, vakerenas, jon vakerenas avka. Adadžives už avka na, ale hin varesave romňa, so hin phureder, tak avka phenen – jon na džanenas, so hin sterilizacija, tak phenenas avka, podphandel, že lenge oda kerde. Ola phureder avka phenenas. Me šundom, že jon na phenenas: „Mange kerde sterilizacija,“ ale „mange podphandle“. Akana už nane, bo už džanen. Už phenen sterilizacija, ale phenav, ola phureder phenenas avka.

maminka ne, ona toho tolik neuměla. Takže tatínek se mnou vždycky dělal úkoly. No a maminka, ta to se mnou taky neměla snadné – táhlo mě to ven, za klukama, měla jsem jen čtrnáct let, tak mne vždycky chytla – ona na mne byla dost přísná. Ale teď jsem jí za to vděčná. I bratr chodil normálně na základku a taky pak pokračoval jen na učňák – vyučil se zedníkem. Ani on nešel nikam studovat.

EvG: Ale děti má šikovné. Ještě studují. Má syny a jeden syn teď dodělal policejní školu a teď pokračuje na vysoké.

EG: To je dobře, že dál studují, může z nich něco být. Tak mně bylo šestnáct roků a už jsem chodila se svým mužem. A když jsme měli svatbu, bylo mi teprve osmnáct. A když jsem šla rodit, bylo mi jen devatenáct. Byla jsem tedy hodně mladá. Moje maminka mi okolo malého se vším pomáhala, já to hned neuměla. My neměli svůj byt, tak jsme bydleli u ní, a ona mi pomohla se vším. Ona ho koupala, všechno kolem něj dělala, já ho jen kojila. A syn pak zůstal bydlet s ní. Nechtěl se se mnou odstěhovat. Pořád ho to táhlo k ní. A zůstal u ní bydlet a bydlel u ní asi až do třiceti jedna let. Stalo se to tak, že jsem čekala druhého syna a dostali jsme byt – to byl ten předchozí – tak ten starší syn zůstal bydlet u ní, no a ten mladší se stěhoval se mnou. Ale oba chodili do jedné školy tady v Přívoze, také chodili synové do základní školy. A byli moc hodní. Učitelky vždycky říkaly: „Ti nic neprovádí, v učení se pěkně snaží.“ Byli takoví slušní. Moje maminka bydlela nedaleko odsud a já bydlela tam v Přednádraží. Nebylo to od sebe daleko, ale maminka mne tam nechtěla navštěvovat. Říkala: „To je hrozné, kde ty bydlíš! Odstěhuj se někam jinam.“ Ale je pravda, že tam nebylo vše v pořádku – byly tam drogy. Já se bála o kluky, že se mi tam taky zkazí. Hlavně ten mladší, chodili tam do toho nízkoprahu a já se bála... A tak jsme se odstěhovali sem a bydlíme tu už takových patnáct let. Je to tu lepší.

LV: Říkala jste, že někteří Romové tady romsky mluví. Můžete nám říct, jestli když mluvíte s romskými ženami o sterilizaci, zda o ní s některými mluvíte taky v romštině?

EG: Mluvíme, mluvíme o tom s ženama romsky. Já byla hodně let v terénu, chodila jsem k nim, k Romům z Ostravy, ale i ze Slovenska, tak ony se mnou mluvily romsky. Někdy se stalo, že za mnou přišly a začaly mluvit romsky prostě proto, aby ty sociální pracovnice nerozuměly, protože měly strach. Tak já s nimi taky musela mluvit romsky. A navíc jsem se musela naučit taky východňársky, protože mluvily východňársky a my doma mluvili hlavně západňársky.

LV: A můžu se zeptat, máte tady nějaké slovo pro sterilizaci? My slyšely, že někdo říká „podhandlípem“ (=podvázání), že ty Romky „podphandenas“ (=podvazovali).

EG: Ano, takhle to říkaly. Dneska už tolik ne, ale jsou některé starší ženy, co to říkaly – ony nevěděly, co je to sterilizace, tak to říkaly takhle, „podphandel“, že jim to udělali. Ony to neřekly jako „udělali mi sterilizaci“, ale „oni mě podvázali“. Teď už to tak není, protože už to znají. Už řeknou sterilizace, ale ty starší to takhle říkaly.

„I já jsem hodně pochopila.“

Počátky boje za uznání a odškodnění neoprávněných sterilizací

LV: Kdy jste se rozhodla pomáhat právě ostatním ženám? Kdo vás podpořil, kde uzrálo to rozhodnutí?

V televizi na teletextu jsem četla o organizaci Vzájemné soužití, že je to nezisková organizace a scházejí se tam romské ženy. Vrtalo mi to hlavou, a tak jsem tam zašla. Když jsem do Vzájemného soužití přišla poprvé, to bylo v roce 2004, a viděla jsem tam tolik žen, tak jsem si říkala: „Co to je?“ To je jako by mě někdo vyslyšel shora. Vůbec jsem nevěděla, že něco takového existuje. Tady v Přednádraží, kde jsem v Ostravě bydlela, jsem věčně seděla před domem, klebetila. Neměla jsem práci a neviděla jsem, co je zatím venku. A když jsem si to pak četla na teletextu a přišla do Vzájemného soužití, úplně mě to zarazilo. To byl ten první impuls. Viděla jsem spoustu žen, které tam chodily už déle, takže už byly akčnější, a já jsem si v duchu říkala, že je to něco, co chci dělat a co chci dokázat. Že to chci někomu říct, že nám sterilizaci udělali neprávem. A tak jsem jim nabídla: „Já klidně přijdu na příští schůzku. Jestli potřebujete, tak já budu těm ženám klidně volat, stejně nemám doma co dělat.“ Potom mi dali dokonce počítač, měla jsem na něm pracovat, ale já se toho bála. Bála jsem se něco zmáčkout, abych něco nepokazila. Kolegyně mě motivovaly. Jedna právnička z Brna mi dala starý počítač, abych si to na něm zkoušela. A naučila jsem se to. Když už jsme potom později s ženami mluvily o tom, co budeme dělat, a připravily jsme si nějaké body, tak od nich vzešlo, že by bylo dobré, kdyby jedna z nás za ně chodila a zastupovala je. Kumar [Vishwanathan] vysvětloval, že to není jenom o tom, že tady budeme sedět a povídat si, ale že budeme muset jezdit a mluvit s lidma. Ostatní říkaly, že mají děti, že je chlapi nepustí, a že když už jim Elena volá, tak co kdyby Elena byla jako mluvčí. Ony mě zvolily. Viděly, že já ten čas mám, že už pro to něco dělám, hodně o tom mluvím. První cesta byla hned v roce 2004 k Otakarovi Motejlovi, ombudsmanovi. To jsme jeli společně s Kumarem, s kolegyněmi z práce a s právničkami z Brna. Pro mě to byla katastrofa. Najednou jsem po několika letech někam jela, vlakem, a ještě za někým důležitým. Tam jsem tehdy určitě mluvila páté přes deváté. Kumar mě ale pochválil, jak jsem jim to tam řekla. A tak to vlastně začalo. Ale já mám dodneška trému, když někam jdu. To je i tím, že si člověk vzpomene, když mluví, že to jsem já, které se to stalo. Říkala jsem to už hodněkrát. Ale nevádí. Já jsem si uvědomila, že je to důležité. Jiným ženám by možná vadilo o tom tolikrát mluvit. Ale já jsem tak moc chtěla bojovat.

HS: Ve Vzájemném soužití jste pak byla i zaměstnaná?

Nejdřív jsem byla u Kumara jenom jako dobrovolník, než mě vzal do práce. To bylo asi v ten rok 2005, kdy jsem se vzmožila a šla taky zpátky do školy. Chodila jsem na Střední školu prof. Zdeňka Matějčka, kde jsem studovala na asistenta

pedagoga, abych měla školu s maturitou. Chtěla jsem si to dokázat. Skončila jsem za pět roků, bylo to náročné. Moji synové a manžel mi v tom také hodně pomohli, na maturitu se učili se mnou. A dala jsem to a byla jsem šťastná. Táta z toho byl úplně hotový. Byla jsem úplně první v naší rodině, která měla maturitu. A můj syn udělal maturitu hned po mně. V roce 2006 mě pak Kumar přijal do jejich lidskoprávního týmu. Pracovaly tam se mnou děvčata z Brna, novinářky Jana Kabeláčová a Lucie Fremlová, a ještě jedna kolegyněka a Lucie Foldynová, která je u nás dodnes. Nepracovali jsme jenom na odškodnění sterilizací, ale měli jsme na starost i oblast bydlení, školství a ještě čtvrtý, lidskoprávní okruh. Všechno to bylo pro mě nové. Já jsem dlouho vůbec nepracovala. Jako tým jsme byli dobrý. Ale bylo to náročné... Je sobota, já vařím a volá Kumar: „Elen, přijeli novináři!“ – „Jo, Kumare, běžím.“ Rychle jsem dovařila, šup šup, a už jsem šla. Sobota, neděle, celé týdny. Bylo toho hodně. Novináři s námi točili i dokument, vzali mě do nemocnice, do těch Vítkovic. I manžela. A teď já jsem tam stála a viděla, jak jiné maminky vycházejí ven, s dětma, a úplně na mě přicházelo mdlo. To si málokdo uvědomí. I když už jsem byla starší a měla dvě děti, pořád jsem myslela na to, že to nebylo moje dobrovolné rozhodnutí. Že bych bývala taky takhle mohla vyjít ven. Aj v těch třiceti letech, aj ve čtyřiceti... A to udělalo hodně. Zároveň jsem byla hodně vyčerpaná a do toho se přidaly nemoce, až jeden den bum, konec. Už jsem to nedala. A řekla jsem dost. Manžel taky. Bylo to zdlouhavé a bylo to těžké na psychiku, pořád se vracet do minulosti. Sterilizace navíc nebyla moje práce, to jsem dlouhodobě dělala dobrovolně, zatímco jsem měla normální práci. Takže asi po dvou letech jsem zkolabovala na půl roku, to bylo v roce 2007.

HS: Když se ještě vrátíme k vašim začátkům... Jak jste se seznámila s Gwendolyn Albert, která dlouhá léta usiluje o odškodnění nedobrovolně sterilizovaných žen? Kde jste se potkaly?

Gwen jednou přijela do Ostravy na nějakou naši schůzku. To bylo ještě předtím, než jsme jeli za tím Motejlem. Hned jsme si porozuměly a všechno řešily spolu. A to trvá až do dneška. Vím, že cokoli se stane, Gwen mě vždycky podpoří, má srdce. Jako by patřila do rodiny. No ale přišly i další cesty, měla jsem z nich obavy. Z každé cesty. Ale to už jsem potom letěla právě s Gwen, tak to už bylo super. Spolupracovali jsme i s Evropským centrem za práva Romů. A pak už jsem pomaličku někam lítávala i sama, někam, kde mě už vždy někdo čekal. Ta obava, ten strach už přešel. Ale začátek byl krutý. Kumar mě hodil do vody a já jsem začala plavat. Mluvila jsem už s tolika lidmi, že se to nedá ani spočítat.

Těch cest pak bylo víc. Několikrát jsem mluvila na Radě Evropy ve Štrasburku a Finsku, v Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, ve Vídni a Varšavě a dalších mnoha místech. Na jednom z prvních setkání v roce 2006 ve Výboru OSN pro odstranění všech forem diskriminace jsem se setkala s lidmi, kteří měli ještě jiné zkušenosti, a i já jsem hodně pochopila. Potkala jsem tam třeba jednu

Afričanku, která byla kdysi otrokyně. Ona na sebe ani nenechala sáhnout, třeba že bychom se objaly. Zjišťovala jsem věci, o kterých jsem předtím nevěděla. Ani mě nenapadlo, že jsou ještě někde otrokyně. A když jsem ji viděla, že jde proti tomu bojovat, i mně to dodalo sílu. Takové zkušenosti z jiných zemí pro mě byly přínosné. Člověk vidí, kolik takových lidí je kolem vás. A jdete dál.

LV: Kdo další vás podporoval?

Seznámila jsem se takhle i s Rubenem Pellarem, který také začal přijíždět na schůzky. A s Claudem Cahnem. To byl ten začátek. Claud, Marek Szilvasi, Monika Šimůnková, Gábina Hrabaňová, Lucka Fuková, Martina Horváthová, Ladislav Zamboj, Anna Šabatová, Kateřina Jacques a hodně dalších lidí. Teď i ty právničky se tam měnily, že, Katka Červená, pak to převzal někdo další, hodně lidí se tam změnilo. A ty ženy nebyly vždy spokojené, protože ty právničky si s těmi ženami někdy nerozuměly. To bylo těžké.

HS: Co konkrétně?

Byly aj boje mezi mnou a těmi ženami. Měly v jednu chvíli pocit, že беру nějaké peníze navíc, že z toho mám užitek. Protože jsem třeba v některých projektech chtěla jako zadostiučinění, aby si ty ženy jely někam odpočinout, třeba na chatu. A ony žily v domněnání, že já na to dostávám peníze pořád, že všechno je to jenom moje a jim z toho nic nedám. To byla další věc, které jsem musela čelit. Pak se to zase uklidnilo, pochopily to. Pochopily, že ano, že z toho mám svůj plat, protože na tom také pracuji. Chodily i tady ke mně domů. Některé z nich už tady ale nejsou. Během toho všeho zemřely.

„Vždyť toho nikdy nedosáhnete!“

Nekončící boj o uznání, společenskou podporu a odškodnění

HS: Byl to dlouhý boj, který stále trvá. Takže chápu i tu frustraci těch jednotlivých žen. Ta dlouhodobost, to musí být strašně vyčerpávající.

Ano, každý pořád něco sliboval a pak to zase smetli ze stolu. Až v roce 2009 došlo k té omluvě. Ale když si to tak vezmeme, jaká to byla omluva? To se tak jenom vyjádřili, ale dál se nic nedělo. To jsme pochopili až později. Po omluvě jsme si říkali, že se už k tomu odškodnění dostaneme. A zase nic. A nešlo přitom jen o to odškodnění, ale hlavně o to, aby se to už nedělo. Teprve postupem času jsem zjistila, že se tehdy nic nezměnilo. To je na tom to nejhorší. Přes všechno, co se už odehrálo, teď tady máme další případ z roku 2017! Jedna holčička byla na těch Fifejdách [Městská nemocnice Ostrava] a tam jí to v roce 2017 provedli, taky po dvou císařských řezech. Sice má nemocnice vše zdokumentované a od pacientky podepsané, ale udělali jí to hned poté. A my víme dobře, že to tak nemělo být,

že to neměli udělat hned po porodu. Ta žena si to má rozmyslet a pak se teprve vyjádřit. Ale ona ten čas neměla. Liga tehle případ řeší.

V rámci jednoho projektu jsem se mohla se zástupci těch nemocnic domluvit na setkání, pokud chtěli. Takhle jsem měla možnost mluvit s lékaři, které jsem znala od svého porodu ve Vítkovicích. Byl tam primář Mantič, který byl i u soudů v případech těch dvou žen, které dosáhly mimosoudního vyrovnání. Ten pořád říkal, že po dvou císařských řezech musí ze zdravotních důvodů nastat sterilizace. Byl o tom přesvědčený. Říkal tomu antikoncepce. Tak když primář řekne antikoncepce, tak to tak asi bude, že? Těm ženám to bylo i takhle řečeno, že to je antikoncepce a že ještě budou moct otěhotnět. A ony tomu věřily, tak na to přistoupily. Jak mohly vědět, že je to jinak? Já dneska už nemám v lékaře vůbec žádnou důvěru. Paní doktorka Kulová, ke které jsem chodila ještě i já na poradnu a která byla i ten den v porodnici, během naší návštěvy, mi zase řekla: „Víte, teď když jsem ponaučená, tak by se vám to nestalo.“ Já jsem myslela, že jí normálně vletím do vlasů! Říkala jsem si v té chvíli: „Ty jsi jako předtím nevěděla, co děláš? A teď jako toho víš víc, že bys to ohlížela? A předtím jsi to nevěděla? Žes mě mohla nechat v situaci, kdy ode mně mámili to rozhodnutí?“ Měla jsem takový vztek!

A zase v jiné nemocnici, v Porubě, byl doktor Segeďa, který k nám i chodil na různé besedy, které jsme dělali. Strašně příjemný člověk. A on sám přiznal, že se to stávalo. V jeho nemocnici tolik ne, ale že v ostatních nemocnicích to bylo dáno svrchu. Řekl nám otevřeně, že dostali příkazy ke sterilizacím u Romek, aby nebyli další... My jsme chtěli, aby to řekl do televize, ale to už nechtěl. Říkal to ženám jenom na těch besedách.

Z Fifejd se mnou nechtěli diskutovat. Karviná, Bohumín, ti se mnou o sterilizacích diskutovali, i o těch romských pokojích. Jedna pracovnice mi řekla, že romské pokoje jsou kvůli tomu, že ty romské ženy zaprvé chtějí být s Romkama a pak že je neromské ženy na pokoji nechtějí, protože romské ženy kouří a jsou špinavé. A že mají Romky časté návštěvy, proto je ten jeden celý pokoj jen pro ně. Říkala jsem si, no chraň Bůh, kdybych se ještě dostala na porodnici, tak to byste tady viděli to haló. Ne proto, že nechci být na pokoji s Romkou. Jde o ten princip. To dítě je diskriminované hned. Já jsem dělala i takový výzkum k těmhle praktikám na porodnicích. A ten zvláštní pokoj je v nemocnicích pořád. To se nezměnilo. Když teď některá rodí, tak se rovnou na ten pokoj ptám a říkám: „A proč si nestěžujete?“ Ony mají ale strach. Kdyby si stěžovaly Ministerstvu zdravotnictví nebo napsaly na kraj, tak by se tím už musel někdo zabývat. Naše holky se ale bojí, že jim potom seberou dávky a budou mít problémy, tak to neudělají. A když jsem to na kraji řešila, tak mi říkali: „Ale paní Gorolová, tady nic není. My tady takové oznámení žádné nemáme.“ Takže oni nemůžou nic dělat, když k tomu nemají podklady. Říkala jsem si, že kdyby tohle se sterilizacemi jednou skončilo, tak bych se ráda věnovala ještě i tady tomu. Vždyť jsme normální lidi. A nebude někde

vyhrazený pokoj, kde budou jen Romky. Je super, že budou spolu, že si popovídají. Ale všichni to tak nechtějí. Nemusí to tak být.

LV: Kdo vás motivoval, kdo vám dal tu oporu, že jste to nevzdala?

Moje opora byla Gwen. Taky Kumar. A hlavně rodina. Oni byli takoví, že viděli, že už jsem slabá, ale nechtěli mi do toho zasahovat, protože věděli, čeho chci dosáhnout. Spousta lidí ale nechápala, co to dělám.

Měla jsem vedoucí, která mne hodně srážela. Pořád mi říkala: „Já nevím, proč to pořád děláte? Vždyť toho nikdy nedosáhnete. Kdy toho takhle můžete dosáhnout?“ Musela jsem si od ní vyslechnout spoustu věcí.

HS: Setkala jste se i se ženami, které o tom nechtěly mluvit?

Na začátku o tom ty ženy nechtěly mluvit. Ony se styděly. Nevěděly ani, jak to říct nám, natož na veřejnosti. Vůbec nemluvíly s novináři, nechtěly se svěřit. A když už, tak byly otočené zády. Po čase se ty ženy uvolnily. Myslím, že to bylo i tím, jak jsem o sobě mluvila otevřeně já a pokaždé jsem říkala, že bychom se neměly bát a neměly být v ústraní, protože to, co nám udělali, je realita, je to pravda. Jejich manželé o tom mnohdy ani nevěděli. Protože ony se to bály někde říct, aby to manžel nezjistil a třeba je nenechal. Bály se, že kvůli tomu budou mít ve škole děti problémy, že s tím budou mít problém na sociálce, že to všichni budou vědět. U doktorů se bály, že je nikdo neošetří. Měly pořád pocit, že na doktory žalují. Já jsem tomu tolik nevěřila, ale ty ženy měly fakt pravdu, když se bály, že budou mít problémy. Ta první z nás, která byla mimosoudně odškodněná, paní Červenáková se s tím setkala. Jejím dítětem ve škole vyčítali, že dostali peníze za to, že jejich máma už nemůže mít děcka. Takhle si to mezi dětma říkaly. Ty její děti z toho byly úplně v šoku. Zpětně se nedivím, že měly ženy strach o tom mluvit. Některé byly dokonce vyslýchány na policii, jestli je pravda, co říkají. Policie to chtěla prošetřit a naše právničky chtěly taky, abysme tam šly. A já jsem nedokázala říct, jestli to bude k něčemu dobré. Ale na Slovensku vím, že to bylo ve špatném: přišli za nima až domů a vzali je na policii. Ženy měly problémy z toho, že to prostě řekly. Ale tady ne, tady jsme jenom normálně vypovídaly. I já jsem musela k výslechu, jako jak se to stalo, že mě nedobrovolně sterilizovali. Měla jsem s sebou dokumentaci, tak jsem říkala, že v té dokumentaci to někdo musel dopsat. Bylo tam totiž uvedené, že nechci děti. Jak bych ale tohle mohla říct? Jak to tam mohli napsat? Manžel z toho byl taky úplně v šoku, když to viděl.

LV: Vzpomínáte nějak na ten moment, kdy došlo k podepsání zákona o odškodnění? Co jste cítila?

Jo, to jsme jásali. To jsme všichni ten den byli společně u nás v neziskovce, kde jsme se všechny sešly a oslavovaly jsme. Ale nevěděli jsme, že to bude až tak těžké. Říkala jsem si: přebírá to Ministerstvo zdravotnictví, no to asi nebude dobré. Ale

netušila jsem, že to bude tak těžké. Nikdo jsme netušili, co všechno budou chtít. Některé ženy si podaly žádost i samy, tedy ne třeba přes nás, a byly tak ochotné a napsaly mi, jak to s nimi vypadá. Já jsem požádala mezi prvními a čekala jsem asi 9 měsíců. Lhůta na vyřízení je přitom 60 dnů. Jsou ženy, u kterých ta lhůta byla dodržena, ale je jich docela málo. Jedna žena třeba teď čeká na vyřízení už přes rok. To je šílené! Měli by si uvědomit, že udělali chybu. Je to těžké. Ty ženy jsou už starší, nemocné a nevíte, co se stane. Když některá umře, její děti na odškodnění nemají nárok.

HS: Co vám vlastně v tuhle chvíli připadá jako ten nejpalcivější problém? Zákon byl přijatý, ale...

Nejaktuálnější je, že ty ženy nemají dokumentaci. Už ji nedohledáte. A i když posíláte svědectví, tak na to ministerstvo nereaguje. Řeknou sice, že můžete svědectví poslat, ale pak vám přijde vyrozumění: „Dodejte dokumenty potvrzující, že jste byla sterilizovaná.“ A ty nenajdete. Váš gynekolog je nemá, taky protože za tu dobu už často ženy svoje doktory vyměnily. Zprávy se dřív psaly na stroji, a už to nemají, protože i to archivování má každý jinak. Fifejdy třeba archivují jenom 10 let zpátky. Teď už to opravili, teď už to budou mít i 100 let. A každá nemocnice to má nastavené jinak. Jediné, co mají všude, je výpis z porodní knihy. To mají zaznamenané. Ale to je pro ministerstvo málo. Nevím, co ty ženy budou dělat. Ptají se mne a já jsem bezradná. Já nevím, co napsat. Nevěřím, že je ministerstvo odškodní. Stejně tak by ministerstvo mělo prodloužit lhůtu pro podávání žádosti o odškodnění. Nejen do konce roku 2024. Protože když to v roce 2021 začalo, tak začali odškodňovat až v polovině roku 2022. Nikdy to nebylo lehké a je to tak pořád.

Ženy volají na ministerstvo, ale neberou jim telefony, nebo jim nic neřeknou. Ani na e-mail nikdo nereagoval. Už i ombudsman Stanislav Křeček napsal nějakou upomínku, že to nedělají správně. A zrovna on, který byl proti odškodňování. A teď najednou, že je třeba pomoci. Těch žen je hodně a hlavně ty ženy, které s námi bojovaly tolik let, některé i dvacet let, pořád nejsou odškodněné, protože tam chybí dokumentace. Některé další ženy to zase daly právníkovi, který si z toho naučtuje peníze, a nakonec se jim neozývá. A my nevíme, jak jim pomoci. Přemýšlela jsem, že pokud to takhle nepůjde, že se chci setkat s premiérem nebo prezidentem. Když jsem byla na Radě vlády, to bylo ještě loni v létě, tak i premiér říkal, že on by byl nejraději, kdyby se to co nejdříve odškodnilo. S tím Ministerstvem zdravotnictví je to ale pořád na jedno kopyto. Tak já bych radši mluvila s premiérem. Nebo přímo s prezidentem. Ať ví. Napsala jsem to Gwen, ta mě podpořila. A taky jsem to říkala Kumarovi, který to se mnou od začátku zaštiťoval, takže jeho jméno tam vždycky bude taky. Nejsem to jenom já. I když to táhnu, je tam ještě on. Kumar spoustu věcí také sám iniciuje, stejně jako i Gwen nebo Monika Šimůnková. A já jsem v tom s nimi, vždycky o tom vím. Je to jako ta pohádka, jak tahali řepu – jeden stál za druhým. Jsem ráda, že tito lidi jsou, protože já sama, nebo i s těmi

ženami, bych to takhle nedotáhla. To bysme asi doted' někde stály s transparentem a pořád tam na ně jen bušily.

„Už o tom mluvím otevřeně.“

Osobní, genderové i kulturní prolomení debaty o nucených sterilizacích

LV: Dá se říct, že se o vás rodina bála, ale podporu jste měla i od svého manžela.

Jak na váš aktivismus nahlíželi a nahlízejí vaši synové?

Synové byli ještě malí, když jsem s tím začala, chodili do školy. Jasně, zůstali s tatínkem, když jsem někam jela, nechtěli být nikde vidění nebo aby je spolu se mnou natáčeli. Ale že by mě odrazovali, to ne. Když jsem někam jela, tak měli starost, ať na sebe dávám pozor, ať volám. Ale nechtěli s tím být spojovaní. Pro ně to byla ostuda. Oni věděli, za co bojuju, měli zájem, jako navenek, ale sami s tím nechtěli nic mít. Třeba mě viděli v časopisu, v Elle, někde si povídali s klukama – naše máma je v Elle. V určitém smyslu se zajímali, ale nechtěli do toho být vtažení. Když byli malí, tak mi říkali: „Budeme mít ještě sestřičku?“ A já jsem říkala: „No sestřičku už nebudete mít.“ A už se neptali proč. „Už nebudeš mít ten balon? Už ten balon takový nebudeš mít?“ Neuměla jsem jim to popsat. Ani s mým tátou jsem se o tom nebavila. Od mámy věděl hned, že mi to provedli, ale já jsem o tom s tátou nemluvila, styděla jsem se s ním o tom mluvit.

EvG: Byla to pro něj rána. Že už tak mladá nemůže mít děti. Dvacet jedna roků jí bylo.

LV: Neuvažovali jste o nějaké žalobě?

EvG: Tehdy taková možnost nebyla, jak teď.

EG: Taky kdybych věděla, že můžu jít na umělé oplodnění, tak bych byla šla. Ale já jsem to vůbec nevěděla. Nikdo mi to neřekl, nikde jsem se to nedozvěděla. Já jsem už tehdy měla dvě děti. A byla jsem ráda, že jsem měla mámu, která mi pomáhala. Ale stejně mě to celou dobu trápilo. A kdyby mi někdo řekl, že něco takového jako umělé oplodnění je, tak bych do toho byla šla. Vím, že u některé se umělé oplodnění nepřijalo, ale u některé zase ano. I ta neromská žena, kterou jsme zastupovali, i ona ještě díky tomu umělému oplodnění měla třetí dítě. Měla dvě holky, pak se rozešla s manželem, protože už nemohla mít děti. Vzala si jiného, šla na umělé oplodnění a tam se to podařilo. To je ta žena, která jasně řekla, že sterilizaci nechce, byla za sestřičkou, protože věděla, co to sterilizace je, a přesto jí to udělali. A tam se to umělé oplodnění pak podařilo. Taky bych do toho byla šla, kdybych o tom věděla. A rodina by mi určitě pomohla.

HS: V jednu chvíli se k vám přidaly i neromské ženy. To bylo kolem toho roku 2021? Nebo už dřív?

Už o něco dřív. Těch pár žen s námi začalo více komunikovat, chodit s námi i na schůzky, jednání s vládou. Toho si všimli i novináři a přišel takový zlom. Já jsem za to ráda, protože to není jenom o těch romských ženách. Možná by to byla úplně jiná kapitola, kdyby do toho nevstoupily ty neromské ženy. Kdo ví, jak by to dopadlo a jestli bychom se k tomu odškodnění dostali. Nevím.

Já jsem ještě na začátku volala i ženám Neromkám. Ale ty mi v telefonu říkaly: „Co? A vy jste tam jenom Romové?“ Já jsem říkala: „Ano, a je to problém?“ „No..., je.“ „Tak děkuji, na shledanou.“ Bylo hodně takových telefonátů. A třeba i řekly, že můžeme být v kontaktu, ale na schůzky chodit nechtěly. Pak do toho ještě vstoupily olašské Romky. A zase naše ženy, které chodily už dlouho, se proti tomu ohradily. „Co ony tady dělají? Oni sem nechodily! Chcou jenom peníze.“ Já říkám: „A jako co? My taky chceme peníze. Uvědomte si, že vy jste skupina, která do toho šla, a fakt bojujete za všechny. Vy nebojujete jedna každá sama za sebe, to by vypadalo jinak. Co jsme si řekly jako naše skupina bojovnic? Že jsme pro všechny. Pro olašské, pro neromské. Pro všechny.“ Tak si to pak uvědomily. A to už je co říct, že ta Olaška přišla. Protože i ona to prolomila, mezi olašskými ženami. Protože oni se s tím neshodují, ani ženám mezi sebou. My se známe dlouho s jedním olašským aktivistou Pepou Stojkou. Bavili jsme se o tom spolu a on mi říkal: „Já s tebou o tom nebudu mluvit, ale vím, že ty to děláš, a jsem rád. Já s našimi ženami mluvit nemůžu, ale řekl jsem jim, ať za tebou jdou a ty jim všechno řekneš.“ Taky od Sintů mi říkala taková jedna starší žena, teď se mnou hodně komunikuje, že jim zkazili život a tak. Ale ty jejich ženy s tím nejdou navenek. A asi ani nepůjdou. Sinti mají ty zásady tvrdé.

LV: Jedná se o intimní věc. Je těžké být ta, která o tom mluví navenek a mezi Romy třeba i před muži nebo přímo s muži?

Teď když se o tom někde mluví a jsou tam i chlapi, tak už o tom mluvím otevřeně. V dnešní době se o to zajímají i někteří chlapi. I moji bratrance mi už řekli třeba po vystoupení v televizi: „Ty brdó, my bysme nedokázali to, co ty dokážeš – takhle mluvit před lidma. A pěkně mluvíš. Děláš dobrou práci, fandíme ti.“ A i známé Romky, mladší i starší, mi taky něco takového řeknou. A od těch starších je to pro mě ještě větší kompliment. Ale že bychom seděli v rodině, byli by tam ti starší chlapi a já bych o tom mluvila, tak to se nestalo, to jsem neudělala. I když o tom věděli. Už jenom tím, že jim vykáme, tak se nejde bavit o takových věcech.

LV: Obrací se tedy na vás také nějací muži? Nebo manželé těch žen? Dostává se i jim nějaké podpory?

Měli jsme tu jednu ženu, která chodila na naše schůzky, byla to moje kamarádka z Přednádraží. Ona tu už s námi také není. A její manžel chodil na ty schůzky s ní. Částečně i ze žárlivosti, ale taky proto, že o tom chtěl vědět. A to nebyl jediný, chodilo tam víc mužů. Já jsem se vždy všech žen ptala, jestli tam můžou s námi být i ti muži. Když řekly jo, tak tam byli, když nechtěly, tak jsem říkala: „Nezlobte se, ale budeme o něčem mluvit, tak v tuto chvíli ne. Některé ty ženy se stydí a nechtějí.“ Teď když jsme řešili to odškodnění, tak mi dokonce sami chlapi psali, třeba že jejich maminka je stará a už to tak neumí vyjádřit. Takže jsou muži, kteří pomáhají vyřídit žádost za maminku nebo za manželku. S jedním jsme se takhle hodně sprátelili. I ta jeho mamka o tom musela se svým synem mluvit. Co se ještě týká mužů... Jednou mi volá Rom, že má problém, že mu to taky provedli. On pracoval v kamenolomu a tam mu to prý lékaři provedli. On do toho telefonu mluvil tak nejistě, protože se asi styděl. Řekl, že se ozve, ale pak se mi už neozval. Mluvil ještě o nějakém kriminálu – to jsem z toho pochopila, že se to stávalo i v kriminálech. Ale od té doby se mi takhle nikdo z mužů neozval.

HS: Ono tedy i to uznání, to, že lidé oceňují, co jste udělala a co děláte, to tedy byla také dlouhá cesta, že?

Část lidí byla proti mně, jestli bílí, nebo Romové, to je jedno. Setkávala jsem se s tím. Většinou jsem se to dočetla v novinách nebo na internetu, na Facebooku, ježkovy oči, tam toho bylo! Někdy jsem i odepsala, ale pak jsem řekla: „Ne, a dost. Nečtu, nepíšu, neodepisuju, protože to nemá cenu.“ Já jsem se třeba objevila v Show Jana Krause, že. No a po odvysílání to byla katastrofa, jo? „Cikánka se tam šla ukázat“, „Chtěla peníze, ať si radši nechá udělat ty zuby“ a tak dále a tak dále. Druzí mi říkali: „Víš, co tam je napsané...?“ – „Neříkejte mi to, nechci to slyšet.“ Pak co prošel ten zákon, v roce 2021, tak se to zlepšilo. Třeba i ta vedoucí už neměla slov. „Tak se vám to podařilo, Elenko,“ říkala a pak dodala, „teď ty ženy dostanou odškodné 300 tisíc. Ale co když to nebyla pravda u některých žen?“ Já říkám: „To nebudu vůbec komentovat.“

„Dneska už neodejdu. Už se s tím umím víc prát.“

Protiromský rasismus a zdroje inspirace a síly proti němu bojovat

LV: Dokážete říct, jak vás celý ten proces změnil, nebo posunul? Od roku 2005 je to skoro 20 let. Změnilo vás to, posunulo vás to lidsky?

Spousta lidí říkala, že se tím změním, až dostanu to odškodné, a bůh ví co. Zůstala jsem stejná, jaká jsem, ale posunula jsem se. A jak říkám, je to právě i to, s kým jsem od té doby byla, co jsem prožila, koho všechno znám. I to špatné i to dobré k něčemu bylo a je. Jsem ta vytrvalá. Když mám cíl, jdu za ním. Ať to je cokoli. I tu školu – i když jsem to všechno obřečela, bylo to těžké, chci to dokončit.

Možná to mám v tom horoskopu, že jsem taková vytrvalá. Nebo z rodiny.

LV: Je nějaký příběh některé z těch žen, který vás skutečně intenzivně zasáhl?

Hodně mi leželo v hlavě, když udělali sterilizaci ženě, která měla samovolný potrat. Neumím si to představit po té lékařské stránce, že žena jde do nemocnice, protože začne třeba krvácet, takže potratí miminko, a při tom jí ještě udělají sterilizaci. A tato žena k tomu neměla ani tu dokumentaci, ale pak se dohádala, byla v Lize a nedávno byla též odškodněna. A potom ještě další případ, to se řešilo na Slovensku. Navíc tahle žena tu už není mezi námi. Oni jí vlastně napsali i v dokumentaci „Cigánka“. „Cigánka si o to žádala,“ napsali. Neumím si to představit, že někdo takový byl, že by existovali až tak špatní lidi. Že nechťeli, aby se rodily ty děti. Vůbec jim nešlo o to, že i tyto děti můžou být šikovné, i tyto děti můžou něčeho dosáhnout. Tady ty dvě věci mi hodně zůstávaly v hlavě.

Za komunismu rodiče pracovali a měla jsem se dobře. Tak jsem ten rasismus asi tak necítila. Moji rodiče to možná cítili jinak. Ale v těch devadesátých letech už to bylo jiné. I u těch lékařů. Já si třeba pamatuju, že jsem šla s malým k doktorce, že měl nějaké opruzení, a ona mi řekla: „No tak to asi špatně perete pleny.“ Celkově jsem to potom začala cítit víc a víc. Kvůli práci, kvůli bydlení. Když jsem třeba někde volala kvůli bydlení, tak mi řekli ano, když jsem přišla osobně, tak mě odmítli. A pak hlavně v obchodech, restauracích. A já jsem měla furt takový ostych, snažila jsem se dosáhnout změny slušným chováním. Ale teď už se umím tak trochu víc prát. Umím vyjádřit, co se mi nelíbí, a třeba říct: „Jo, tak mi ukažte tohle a tohle... Kde to máte?“ Předtím jsem to tak neznala. Dneska bych se už nenechala jen tak odbýt. Ať je to v restauraci, ať je to cokoliv, už se nenechám odbýt. A to je fakt těmi zkušenostmi, které jsem za tu dobu získala. Dneska už neodejdu. Dneska už ne.

Martina Horváthová, Gábina Hrabaňová, Lucka Fuková, to byly holky, které se už tehdy nebály, už v sobě něco měly. Měly také ty politické výcviky. A já, když jsem začínala s tou sterilizací, tak jsem měla trému a pořád jsem někoho měla za sebou, který za mě mluvil, dovysvětloval. A holky mi jednou řekly: „Elen, nenechej za sebe mluvit gádže. Ty jsi ta osoba, která v tom žije, ty to víš nejlíp. Ať mluvíš, jak chceš, nestyď se a mluv ty. Ty to řeš. Nenechávej za sebe mluvit gádže, ti říkají jenom to, co ví od tebe.“ To mi zůstalo dlouho v hlavě. Doteď. Holky mi dodaly takovou tu bojovnost, abych se nedala. Protože když jsem začínala, tak jsem neměla ještě nic, žádnou školu, nikam jsem nepatřila ani jsem nepracovala. A najednou mě někdo podporoval, že já můžu taky dělat, co chci, a tak jsem si to vzala do hlavy.

HS: Kdybyste si měla vybrat, jak budete ve svojí práci pokračovat, který směr by to byl?

Mně by se nejvíce líbilo v té porodnici pracovat. To mám pořád v hlavě. Že bych ohlížela, aby tam k žádné diskriminaci nedocházelo. To by mě bavilo hodně.

Romové v Brekově. Rodinné fotografie a historicko-etnografický text Kolomana Gunára³

Představujeme dva provázané příspěvky, které jsou na jedné straně výpovědí o historii Romů v konkrétním místě – východoslovenské obci Brekov (okr. Humenné), na straně druhé jsou příkladem širšího fenoménu, kdy samotní Romové aktivně pátrají po historii vlastních komunit a usilují o její zaznamenání a zveřejnění (srov. Daniel 2018⁴). Stěžejním příspěvkem jsou rodinné fotografie, které mezi Romy v Brekově sesbírala během svého výzkumu Elena Cinová (roz. Gunárová, nar. 1973). Jedná se o užší výběr z fotografií původně vystavených na obecním úřadě v Brekově od 2. srpna do 2. září 2024.⁵ Druhým příspěvkem jsou editované úryvky z textu História osídľovania obce Brekov Rómami, který sepsal a v roce 2010 vlastním nákladem vydal tatínek Eleny, romský aktivista a politik Koloman Gunár (1948–2021).⁶ Vznik výstavy i osobu svého tatínka a jeho text představuje v úvodním rozhovoru Elena Cinová. Sama je rodačkou z Brekova, na začátku devadesátých let vystudovala na Katedře romské kultury v Nitře obor Učiteľství pro první stupeň ZŠ se zaměřením na romskou kulturu. V Humenném pracovala postupně jako učitelka na základní škole a jako školní speciální pedagožka. Nyní je zaměstnána v Národnom inštitútu vzdelávania a mládeže v Prešove, dříve známém pod názvem Metodicko-pedagogické centrum.⁷

V předkládaném rozhovoru Elena Cinová nastiňuje i logiku výběru pasáží z knihy svého tatínka. Jakkoliv celé knize dominuje komentovaný rodokmen brekovských Romů, k otiskům zde jsme vybírali primárně výpravnější pasáže. Rozhodli jsme se tak jednak s ohledem na čtenářskou atraktivitu, jednak s ohledem na etická úskalí reprodukce osobních údajů konkrétních lidí, i vzhledem k tomu, že původní text nikdy nevyšel jako oficiální publikace. Vybrané pasáže prošly základní jazykovou korekturou, ve které jsme usilovali o minimum zásahů do původního textu se zachováním svěbytného autorova

1 Elena Cinová je pedagožka působící v Národnom inštitútu vzdelávania a mládeže v Prešove. E-mail: elenacinova0@gmail.com

2 Jan Ort je romista působící na Etnologickém ústavu AV ČR. E-mail: ort@eu.cas.cz

3 Jak citovat: Cinová, E., Gunár, K., Ort, J. 2024. Romové v Brekově. Rodinné fotografie a historicko-etnografický text Kolomana Gunára. *Romano džaniben* 31 (1): 129–143.

4 V tomto případě se jedná o přetištění textu z roku 1933, což dokládá, že podobné snahy nejsou ze strany Romů záležitostí teprve posledních let.

5 K výstavě více viz Otriová 2024 [online] Dostupné z: <https://hornyzemplin.korzar.sme.sk/c/23369482/romov-z-breкова-preslavila-vyroba-paleny-ch-tehal-boli-jedini-pomohol-im-stavebny-boom.html> [cit. 12. 9. 2024].

6 K představení Kolomana Gunára viz Štátna vedecká knižnica v Prešove [online] Dostupné z: <https://www.portalsvk.sk/audio/koloman-gunar-rozpravanie> [cit. 12. 9. 2024]; viz též Gunár 2020.

7 K představení Eleny Cinové více viz Paměť národa [online]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/cinova-elena-1973> [cit. 12. 9. 2024].

stylu. Zachovali jsme například střídání první a třetí osoby v pasáži, kde autor píše o sobě. Neopravovali jsme ani spojení, která působí nelogicky po faktické stránce, jako například „ostrenie cepov“.⁸ Ponecháváme větší část předmluvy, která ilustruje, jak autor sám o knize uvažoval, a to i s vědomím toho, že část témat předeslaných v předmluvě není uvedena v našem výběru. Jednotlivé pasáže jsme opatřili vlastními mezinadpisy, pasáže současně nejsou řazeny nutně chronologicky, tak jak se vyskytují v knize, ale spíše ve snaze o koherentnost výsledného textu.

Celý předkládaný příspěvek do určité míry doplňuje mou vlastní historickou studii týkající se Romů v Brekově, která byla dříve publikovaná na stránkách RDŽ (Ort 2023). Při svém výzkumu historie Romů v Brekově a v dalších obcích humenského okresu mi šlo především o zmapování praxe přesídlovací politiky šedesátých let s důrazem na aktérství a zkušenosti samotných Romů. Při této příležitosti jsem se potkal jak s Kolomanem Gunárem (na jaře 2019), tak později i s Elenou Cinovou (v létě 2021). Obě tato setkání pro mě byla důležitá nejenom po ryze lidské stránce, ale i s ohledem na připomenutí možné širší motivací zkoumání a připomínání romských dějin. Pokud nynější historické přístupy chápou konkrétní místa spíše jako případové studie sloužící k výpovědi o širších společenských procesech (což v podstatě dělá i můj zmíněný text), zájem Romů o vlastní místně vymezenou historii takové zaměření problematizuje. V dané situaci, kdy místní kroniky a obecní publikace vyprávějí příběhy konkrétních obcí skoro výhradně a zároveň nepřiznávají jako neromské (což je i případ Brekova, srov. Molnár 2017), je možné podobné aktivity vnímat nejenom jako zájem o životy vlastních předků, ale i jako aktivní připomínání vlastního místa ve společnosti a doplnění těchto jednostranných vyprávění. Současně totiž platí, že pokud se existující historické příběhy o Romech zmiňují, zobrazují je stereotypně jako bezejmenné a celkově marginalizované obyvatele slovenského venkova. Samotný Koloman Gunár rámuje svůj text právě i jako zpochybnění této představy a různorodé příběhy konkrétních Romů v Brekově přirozeně zasazuje do života obce jako celku. Rodinné fotografie, které sesbírala jeho dcera, dávají tomuto důrazu nový rozměr.

Jan Ort

Literatura

- Daniel, A. 2018. O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce. *Romano džaniben* 25 (1): 167–186.
- Gunár, K. 2020. Roztvárali sme nožnice, chceli sme o sebe dať vedieť celému Slovensku. In: Mojžišová, M. (ed.), *Rómovia 30 rokov po...*, 109–130, Košice: RTVS.

⁸ Na skutečnost, že cepy se neostří, nás upozornil etnolog Arne B. Mann, za jehož jazykové i faktické připomínky děkujeme.

Molnár, M. (ed.) 2017. *Brekov*. Michalovce: Jaroslav Mihaľko, Polygrafické práce.
Ort, J. 2023. Brekovští Romové – „nejlepší v Československu“. *Cikánství jako struktura vztahů a logika sociální mobility v období socialismu. Romano džaniben* 30 (1): 27–55.

Máme před sebou sbírku fotografií. Řekla bys nám, co je to za fotografie?

Je to výber z fotografií, na ktorých sú obyvatelia obce Brekov, z lokality Hušták. Sú to fotografie, ktoré vznikli v päťdesiatych až osemdesiatych rokoch minulého storočia. Veľa z tých ľudí, ktorí sú na fotografiách, už dnes nie sú medzi nami. Zozbierala som ich v rámci projektu financovaného z Fondu na podporu kultúr národnostných menšín (KULTMINOR).

Jak vznikl nápad shromáždit fotografie Romů z Brekova? Co byla tvoje primární motivace?

Ide o nadväznosť na dielo môjho otca Kolomana Gunára, ktorý sa týmto zaoberal v deväťdesiatych rokoch hneď po prevrate, kedy začal skúmať a zaznamenávať históriu Rómov v Brekove. Zberu fotografií predchádzali dva moje vlastné výskumy. Oba boli zamerané na orálnu históriu, kde som sledovala rôzne témy týkajúci sa života Rómov v Brekove.⁹ Pri návštevách mi ľudia ukazovali svoje fotografie, čo mi vnuklo myšlienku urobiť z nich výstavu.

Představila bys stručně obec Brekov a tamní romskou komunitu?

Brekov sa nachádza pri okresnom meste Humenné na východnom Slovensku. V Brekove žije asi 1 300 ľudí, z toho asi päťsto Rómov. Tí žijú na jednej ulici, ktorá sa volá Hušták. Tá je mimo hlavnú tepnu obce Brekov, ale je súčasťou obce, nie je oddelená. Na tej ulici, keď som ja vyrastala, bývali medzi nami aj rodiny z majority. Potom ale začal stavebný boom, mladé rodiny z majority si postavili nové domy a na Huštáku ostali bývať už len ich starí rodičia. Tí postupne vymreli a ich domy odkúpili Rómovia. Rómovia za minulého režimu všetci pracovali v regióne, po revolúcii bolo obdobie, že odchádzali do zahraničia, hlavne do Anglicka a Belgicka. Možno by som ešte doplnila, že brekovskí Rómovia boli stále súčasťou diania obce. To znamená, že boli po väčšinu času aj zastúpení v obecnom zastupiteľstve.

Zmínila jsi, že navazuješ na dílo svého táty. Jaký máš však vztah k mapování historie Romů v Brekově jako obci, ve které jsi sama vyrostla?

Stále ma fascinoval dejepis, fascinovalo ma, keď som ako dieťa sedávala s rodičmi

⁹ Pro rozhovory s romskými pamětníky z Brekova viz Štátní vedecká knižnice v Prešove [online]. Dostupné z: <https://www.portalsvk.sk/audio> [cit. 12. 9. 2021].

a so starými ľuďmi z Huštáku a oni rozprávali príbehy, ako to niekedy bolo. A spomínali mená, ktoré mi potom museli dovysvetľovať, lebo človek ich už nepoznal. A potom, následne, keď začal oco bádať, tak zrazu zisťuješ, že v tom Brekove je každý s každým nejak prepojený, že tá história sa netýka len jednej rodiny, ale že je to všetko popretkávané. Aj s tým, kto kam odišiel, kto zostal, a tak ďalej.

Z výbere fotografií je patrné, že se hodne týkajú priamo tvojej rodiny. Do aké miery je to dané tým, že brekovská komunita není až tak veľká a je hodne rodinne provázaná? Nebo je to spíše tím, že jsi čerpala primárně z vlastního rodinného archivu?

Ja som chcela fotografie, ktoré sú staršieho dáta. Z obdobia osemdesiatych rokov je toho materiálu viac a je dostupnejší. Keď som chodila po tých rodinách, tak fotografií staršieho dáta nebolo veľa. A potom, keď som sa hrabala v archíve po mojich starých rodičoch, našla som veľa fotografií v celkom dobrom technickom stave, neboli potrhané. Čiže preto je tých fotografií z mojej rodiny viacej. Ale opakujem – kto pozná dejiny Rómov z Brekova, tak vie, že všetky rodiny tu boli príbuzensky prepojené.

Víš přímo něco ke kontextu vzniku těch fotografií?

Tie fotografie fotené okolo roku 1960 a vyššie – ak nie sú tie školné alebo prvé sväté prijímanie –, tak ich autorom je Tibor Demeter. To bol taký amatérsky fotograf z Brekova a bol najčastejším fotografom takého bežného života. Ale napríklad neviem, kto je autorom fotografie, na ktorej je moja prababka Alžbeta. Tá je pre mňa veľmi vzácna.

Kdo byl Tibor Demeter?

Bol to brat mojej mamy.¹⁰ Fotil na 36 alebo 24 snímkový film. Pamätám si, ako to vyvolával. Dokonca niektoré fotografie, ktoré vo výbere nie sú, boli trochu ináč robené, mali taký ružový podklad. Ale väčšinou to boli čiernobiele fotografie. On zomrel tento rok, bohužiaľ, po sebe nezanechal žiadny archív fotografií. Tie fotky zostali len po rodinách, ktorým ich rozdával.

Jaká byla reakce Romů, když jsi za nimi chodila se zájmem o historii komunity?

Bolo to rôzne. Nedá sa povedať, že všetci mi otvárali dvere – boli aj ľudia, ktorí ma odmietli. Nie priamo, ale skôr sa vyhýbali stretnutiu. To som rešpektovala. V rozhovoroch som chcela mať zastúpenie z každej fajty v Brekove. To sa mi nepodarilo. Ale tí, čo ma prijali, tak sa rozhovorili. Často začali spontánne dopĺňať

10 Rozhovor s Tiborem Demeterem viz Štátna vedecká knižnica v Prešove [online]. Dostupné z: <https://www.portalsvk.sk/audio/tibor-demeter-rozpravanie> [cit. 12. 9. 2024].

spomienky v momente, keď som vyplla mikrofón. A ako som spomínala – samotný nápad na zber fotografií vznikol vďaka tomu, že mi niektorí začali fotografie sami ukazovať. Nie všade potom boli ochotní fotografie zdieľať. Ale keď sa otvárala výstava, tak sa im to páčilo a niektorí povedali. „Čo si nedošla? Dali by sme ti ešte takú a takú fotku...“

Ta výstava bola na obecním úradě v Brekově. Jak obyvatelé Brekova, ať už Romové, nebo Neromové, na výstavu reagovali? Jak byla v obci přijatá?

Treba si povedať, že jedna vec je zozbierať a usporiadať tie fotografie, druhá vec je zohnať niekoho, kto je ochotný urobiť z toho veľkoformátovú výstavu. Starosta obce Brekov bol v tomto veľmi ochotný a sám dal vyrobiť 24 stojanov, na ktoré sa výstava upevnila. Čo sa týka samotnej výstavy, tak obsahuje nielen 24 fotografií s popisom, ale aj štyri panely s popisom remesiel, ktoré vykonávali Rómovia v Brekove. Pričom tie remeslá tam boli popísané ako v slovenskom, tak aj v anglickom a rómskom jazyku. V pozadí toho popisu bola fotografia, ktorá sa spája s daným remeslom.

Návštevnosť výstavy bola dobrá. Na vernisáž prišli ako Rómovia, tak aj Nerómovia. To som bola rada, pretože bolo cieľom, aby sa to prepojilo. Mnohí Rómovia nachádzali na fotografiách svojich príbuzných, čiže tam bolo dojatie. Často chceli aj vysvetlenie kontextu tých fotiek. No a ako som uviedla, niektorí mi povedali: „Mala si prísť aj za mnou!“

Proč jsou průvodní texty také v romštině? Romové v Brekově již po generace romsky nemluví...

Ja už som robila jednu takú výstavu, ktorá bola čisto v slovenskom jazyku, a keď sme ju chceli niekde vystavovať, tak nám bolo vytykávané, že tie popisky mohli byť viacjazyčné, napríklad v angličtine alebo v rómčine. A ja pevne verím, že táto výstava neostane len u mňa, rada by som ju posunula aj ďalej. Prioritou pre mňa bolo vystaviť to v obci Brekov, ale tá myšlienka je, aby výstava bola prístupná širokej verejnosti.

Takže můžeme čekat nějaké pokračování? Vnímáš to jako impuls k doplňování sbírky?

Ja by som v prvom rade bola rada, aby tá výstava neostala ľadom. Ja viem, že je najviac zaujímavá pre brekovských obyvateľov – a je jedno či sú to Rómovia alebo Nerómovia, lebo to spolužitie v Brekove je dosť prepojené. Ale aj tak by som bola rada, keby tie fotky šli ďalej. Lebo na fotke ako takej je nádherne vidieť ako sa Rómovia odievajú, je tam vidieť celkové prostredie. Čiže nejde len o jednotlivých ľudí, ale aj o zobrazenie toho, ako sa žilo. Pre mňa je dôležitý aj tento rozmer.

Ty už jsi zmínila práci svého tatínka Kolomana Gunára. Mohla bys ho představit?

Pre mňa mal medzi rómskymi osobnosťami na Slovensku neskutočný význam. Mal vysokú školu, čo, keď si zoberieme, že bol narodený 1948, nebolo v tej dobe úplne bežné. Bol občiansky aktívny už pred rokom 1989. Tým, že bol stavebný inžinier, robil projektové dokumentácie pre Rómov, ktorí si stavali nové domy na Huštáku. Hneď v decembri 1989 zvolal brekovských Rómov na obecný úrad s tým, že i Rómovia sa musia nejak zapojiť do celého spoločenského diania. Založili politickú stranu Strana integrácie Rómov na Slovensku, ktorá postupne dosiahla širšiu pôsobnosť so svojimi bunkami vo veľkých slovenských mestách. Veľa vtedy spolupracoval s výrazným rómskym politikom Jankom Kompušom. Celkovo to nebolo priaznivé obdobie pre Rómov, otec strašne veľa cestoval hore dole po celej republike. Každú chvíľu niekde hasil oheň, keď sa vyhrážali útokmi na rómske komunity na rôznych miestach. Zo straníckej politiky odstúpil na konci deväťdesiatych rokov, Rómom ale pomáhal stále. Či už to bola len taká maličkosť, že napísať žiadosť, vyplňať tlačivo, zorientovať sa v rámci úradov. O politiku sa ale stále aktívne zaujímal. Vždy mu išlo o to, aby boli Rómovia sebestační a v tomto smere považoval za najdôležitejšiu oblasť bývanie. Bývanie preňho predstavovalo nutný základ. Otec zomrel po nemoci v roku 2021.

Jak vznikla jeho knížka o historii Romů v Brekově?

Keď začal písať knihu, tak na veľa vecí si tiež sám nespomínal, ale chcel ich mať podložené. Takže využil orálnu históriu, hoci možno ani netušil, že to je taká metóda. Navštívil najstarších Rómov v Brekove, ktorí mu rozprávali, on sa dopytoval, zaznačoval si. Všetko písal ručne. A potom z toho vyšla publikácia, ktorá nemá ISBN, nemá recenzentov. On to vydal čisto len preto, aby sa na to nezapadlo. A vydalo sa to doslova na jeho pokyn, a to len v štyroch exemplároch. Jeden mal on a zvyšok dal nám ako trom dcéram. Je to kniha, ktorá nie je veľmi obsiahla, čo sa týka počtu strán. Začína históriou osídľovania a prechádza k popisu jednotlivých rodín, ich vzťahov a popisu toho, ako sú tie rodiny poprepávané krížom-krážom a pritom stále ten praprapra-Róm, ktorý sem došiel do Brekova, bol jediný. Obsahuje i menný súpis všetkých rómskych obyvateľov obce do obdobia vydania publikácie. Keď tu knihu číta niekto nezainteresovaný, tak sa možno stráca v tých rodinných líniiach. Aj preto sme vybrali najmä tie pasáže, ktoré sú výpravnejšie a venujú sa remeslám a rôznym oblastiam spoločenského života, ale aj tie, v ktorých otec predstavuje členov svojej najbližšej rodiny.

Je ještě něco, co bys chtěla, aby zaznělo?

Možno len, že by som nerada, aby to vyzeralo, že brekovskí Rómovia sú iní ako ostatní Rómovia na Slovensku. Aj keď sú tu nejaké odlišnosti, tá podstata, tá ľudskosť, zostáva rovnaká.

1950 | Bartolomej Surmaj a Helena Surmajová, rodiče Kolomana Gunára |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1950 | Alžbeta Demeterová (roz. Muchová), prababička Eleny z matčiny strany |
Z rodinného archivu Cyrila Demetera

1956 | Bartolomej Surmaj a Helena Surmajová (roz. Gunárová), rodiče Kolomana Gunára |
Z rodinného archívu Kolomana Gunára

1957 I Koloman Gunár (první zleva) s otcem Bartolomejem Surmajem, sourozenci a psem I
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1957 | První svaté přijímání | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1959 | Základní škola Brekov, 3. třída, v prostřední řadě druhá zleva je Agáta Gunárová (roz. Demeterová), maminka Eleny | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1960 | Před knihovnou | Z rodinného archivu Marty Tokárové

1960 | První svaté přijímání, v horní řadě zcela vpravo Agáta Gunárová, maminka Eleny |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1965 | Na Huštáku | Z rodinného archivu Marty Petrové

1968 | Rodinné foto před svatbou – Koloman Gunár vyčnívá nahoře uprostřed,
v dolní řadě zleva jeho rodiče, Bartolomej Surmaj a Helena Surmajová |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1969 | Romští muzikanti z Brekova – s harmonikou Koloman Gunár, na cimbál jeho otec Bartolomej Surmaj, vzadu sedí kontráš Bartolomej Demeter, otec maminky Eleny | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1970 | Tři budoucí švagři, vlevo Koloman Gunár, uprostřed Tibor Demeter |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1975 | Na Huštáku, uprostřed mezi řadami Elena Cinová | Z rodinného archivu Kolomana Gunára, foto: Tibor Demeter

1975 | Elena s maminkou Agátou Gunárovou a sestrou Janou | Z rodinného archivu Kolomana Gunára, foto: Tibor Demeter

1975 | Fotbalová jedenáctka | Z rodinného archivu Etely Kirvejové,
foto: Tibor Demeter

1984 | Fotbalisti z Huštáku | Z rodinného archivu Martiny Petrové

História osídľovania obce Brekov Rómami (úryvky z textu Kolomana Gunára sepsaného v roce 2010)

Z předmluvy

Vážení čitatelia, autor tohto dokumentu Ing. Koloman Gunár, rodák z obce Brekova, ako jeden z Rómov zachytáva vo svojich písomnostiach výpovede žijúcich starších Rómov: Bartolomej Demeter, narodený 12. novembra 1928, ktorý je svokrom autora, Irena Karchňáková rodená Oláhová, narodená v roku 1927. Dopodrobna rozoberá jednotlivé rodokmene posledného storočia, t. j. od roku 1910–2010. Poukazuje, akou cestou Rómovia v Brekove za toto obdobie prešli. No nevyhýba sa ani blízkej budúcnosti s víziou do roku 2110. Popisuje najväčší rozkvet a rozmach Rómov, ktorý bol v rokoch 1970–1990. Vyzdvihuje brekovských Rómov vo vzdelanostnej úrovni.

Rómovia v Brekove žijú v severozápadnej časti obce pod hradom na uličke zvanej Hušták, ktorá sa tiahne od kostola až po Debrinskú Debru. [...] Brekovskí Rómovia ani v minulosti, ani teraz nenastavujú ruku, aby im štát dával, ale príkladom svojich otcov a dedov, sa postávali k životu čelom, s odhodlaním vyrovať sa životu majoritnej spoločnosti. Svojim každodenným životom sa vyrovnali životu, aký vedie majoritné obyvateľstvo obce. V minulom režime príslušný Miestny národný výbor (MNV) pri štatistických výkazoch neevidoval v obci príslušníkov cigánskeho etnika.

O počátkách Romů v Brekově

Začiatok príchodu Rómov do obce Brekov k trvalému osídleniu spadá na začiatok 20. storočia (rok 1905–1906). Väčšia časť ich prišla z obce Myslina. Pred samotným príchodom Rómov sa v obci usídlil Juraj Karchňák, narodený v roku 1886 s manželkou Annou rodenou Oláhovou, narodenou v roku 1889 a deťmi. Rómovia ho volali Dzurja. Pochádzal z obce Lukačovce, pracoval ako štátny zamestnanec na železnici. Všeobecne bol považovaný za najbohatšieho Róma v obci Brekov. Požičiaval Rómom v núdzi peniaze, no nárokoval si pri vrátení 50 % viac. Keď bol starší, počas letného obdobia vysedával na krošenkách (drevená konštrukcia určená na držanie dreva pri jeho pílení, pozostávala z dvoch nosníkov prekrížených a spevnených vodorovne i zvislo) uprostred dvora a v zime ležal na peci v kuchyni. Drevo si na zimu v lete porezal, poštipal, nechal preschnúť a uložil ho na pôjd. [...]

Anna Karchňáková, jeho manželka, rodená Oláhová, narodená v roku 1889, pochádzala z rómskej a z majoritnej rodiny z obce Brekov. Pravdepodobne matka Anny bola gadžovka a otec Róm, lebo má priezvisko Oláhová (skutočnú pravdu som sa nemohol dopátrať, lebo nikto zo žijúcich starých Rómov [...] nevedel mi o tom podať svedectvo). No je tu aj druhá verzia, že Anna Oláhová je gadžovka, ktorá pochádza z veľmi chudobnej rodiny bývajúcej na okraji dediny Brekov a berie si za manžela Juraja Karchňáka, ktorý dostáva od gazdov pozemok, na ktorom postavil rodinný dom. [...]

V roku 1905–1906 prišla väčšia časť Rómov do obce Brekov z obce Myslina. Prišiel tu, na pozvanie brekovských gazdov, kováč zvaný Lapšník s manželkou a svojimi deťmi. Brekovskí gazdovia v tom čase nemali kováča, čo im znepríjemňovalo život pri prácach na poliach. Každý občan obce súkromne hospodáril na svojich okolitých poliach. Pracovné náradia, ktoré používali pri obrábaní zeme, sa im kazili aj polámali, preto ich bolo treba opraviť, kone podkuť, no a na túto prácu potrebovali mať v obci kováča, ktorý by im také služby vykonával. Rozhodli sa požiadať kováča Lapšníka (narodeného v roku 1863, zomrel roku 1929 vo veku 66 rokov), ktorý býval v Mysline, aby za výhodných podmienok prišiel aj s rodinou do Brekova. Občania obce prideliť pre kováča Lapšníka pozemok na Huštáku (tak sa nazývala, aj sa nazýva časť obce), tu mu postavali kováčsku dielňu (šmyknu). Na tomto pozemku si Lapšník, za výdatnej pomoci gazdov obce Brekov, postavil v roku 1905 rodinný domček – predná izba, kuchyňa, zadná izba. Lokalita Hušták bola v tom čase, ale i v súčasnosti, obývaná Rómami a majoritou.

O svých rodičích

Bartolomej bol najstarším synom Gustáva Olaha. Jeho matka Mária ho dala učiť v hre na cimbal od chýrnych muzikantov Turtakovcov zo Sečoviec. Po vyučení bol Bartolomej vynikajúci cimbalista. Vo svojich 25 až 35 rokoch ohuroval svojou hrou na cimbal, ktorý si pri hraní niekedy nechával zakryť bielou plachtou. Svoj cimbal poznal dokonale, nemusel pozerieť ani na struny, nepomýlil sa. Vyhrával na svadbách a zábavách, ľudia ho obdivovali. Ťažko pracoval v miestnej vápenke, muroval kameňmi pec, v ktorej sa vypaľovalo vápno. Z tejto ťažkej práce prichádzal domov unavený, v letných mesiacoch v popoludňajších hodinách pokračoval vo výrobe ručne pálených tehál. Neskôr odišiel pracovať do Chemkostavu národný podnik Humenné, odkiaľ bol vyslaný na murársky kurz do Košíc. Tento kurz ukončil s vyznamenaním. Posledných 30 rokov pracoval v Chemlone n. p. Humenné na cechu DND – Chromovňa, odkiaľ odišiel aj do dôchodku.

Jeho manželka Helena pochádzala z kováčskej rodiny. Jej otec Štefan Gunár a matka Iľa, rodená Čonková, bývali v dolnej časti Huštáka. Iľa mala ešte jednu sestru, obe vyrastali ako sirotky a slúžili u bohatých gazdov v obci Merník, okres Vranov nad Topľou. Jej sestra Mária sa vydala do Rudlova v okrese Vranov nad Topľou. Manželská dvojica nemala ľahký život. Po druhej svetovej vojne bol nedostatok pracovných príležitostí, preto obidvaja manželia odišli v roku 1949, tak ako väčšina Rómov obce Brekov, za prácou do Čiech. Pracovali v sudetskom pohraničí na opustených majeroch. Pracovali na poliach, pričom vykonávali všetky poľnohospodárske práce. Ich pobyt v Českej republike netrval dlho. Domov sa vrátili na jar roku 1953. Chytili sa vyrábať ručnú pálenú tehlu. Príprava samotnej tehlovej hmoty v dopoludňajších hodinách pripadla Helene, ako aj ostatným Rómkam v obci. Táto práca bola pre ženu veľmi namáhavá. Žena musela nakopať hlinu, polievať ju, prehadzovať hlinu lopatou a nohami hlinu vymiesiť. Hlina musela byť tak dlho spracovávaná, až bola kompaktná a elastická. Povrch takto pripravovanej hliny sa upravil vyhladením, takže vyzerala ako koláč. Keď prišiel manžel z práce domov v popoludňajších hodinách, obidvaja manželia išli vyrábať surovú tehlu. Výroba spočívala v tom, že sa najprv upravil terén do rovinnej polohy. Terén sa posypal pieskom a uhladil, pripravený zemný koláč sa krájal motykou a dával na drevený stôl vopred posypaný pieskom. Oboma rukami sa odkrojila časť hliny a začala sa valkať po stole. Dobré spracovaná hlina sa oboma rukami hodila do pripravenej drevenej formy. Prebytok hliny vo forme sa odrezal dreveným rezákom, tehla vo forme sa posýpala pieskom, forma sa uchytila za spodnú časť oboma rukami a odišlo sa na pripravený priestor, kde sa z formy hlina vysypala a nechala na voľnom priestore sušiť. [...] Helena, ako aj ostatné rómske ženy, hlavne pred Veľkonočnými sviatkami nabrali hrudy vypáleného vápna do plachty, prehodili si to cez plecia a išli s ním po okolitých dedinách. Vápno ženy vymieňali za potraviny ako slanina, fazuľa, múka, atď. Táto práca každú ženu vyčerpala, unavená žena po príchode domov musela navariť a zahnať hlad rodiny. Neskôr, v sedemdesiatich rokoch, kedy vznikalo viac pracovných príležitostí, Helena vykonávala upratovačské práce v Chemlone a neskôr v Okresnom stavebnom podniku (OSP). Prácu vykonávala vzorne a svedomito, za čo bola aj ocenená diplomom. Spolu vychovávali troch synov a jednu dcéru.

O sobě

Do školy bol [Koloman Gunár] zapísaný s priezviskom Surmaj. S týmto priezviskom žil Koloman až do čias, keď si musel vybaviť občiansky preukaz (1963). Do školy, ktorú navštevoval: ZDŠ – ulica Švermova Humenné, mali odovzdať triednemu učiteľovi rodný list – a vtedy začalo vysvetľovanie. Doma sa jeho

rodný list nenašiel. Koloman netušil, že priezvisko Surmaj nie je jeho. Doma mu matka poradila, že rodný list bude pravdepodobne na MNV – Závadka. Odišiel teda do Závadky, pešo cez les Džverník, hľadať svoj rodný list na MNV. Tu mu oznámili, že matričný úrad bol presťahovaný na MNV – Topoľovka, takže rodný list má hľadať tam. Keď bolo už neskoršie odpoľudnie, vrátil sa domov. Nasledujúci deň po príchode zo školy, odišiel teda do Topoľovky na MNV, hľadať svoj rodný list. Príslušný tajomník po zreferovaní požiadavky začal hľadať rodný list na meno Koloman Surmaj narodený v roku 1948. Po dlhšej chvíli oznámil, že rodný list na také priezvisko sa tu nenachádza. Začalo sa z jeho strany vypytovanie, ako sa volá matka, aké priezvisko mala za slobodna, ako sa volá otec. Z toho výsluchu nakoniec vzišlo, že priezviskom nie je Surmaj, ale Gunár, po matke za slobodna, lebo v čase môjho narodenia matka nemala ešte 18 rokov a nebola s otcom zosobášená. Keď Koloman doniesol tento rodný list triednemu učiteľovi, ten sa z toho zhrozil. Koloman vysvetlil túto zmenu priezviska ako učiteľovi, tak celej triede a nakoniec aj riaditeľovi školy. Po celej škole si o tomto zmenenom priezvisku pošuškováli nielen spolužiaci, ale aj učitelia asi týždeň. ZDŠ na ul. Švermova Koloman Gunár ukončil v roku 1964. Rozhodol sa po domácej porade, že bude pokračovať v štúdiu na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole v skratke SVŠ (terajšie Gymnázium). Doba štúdia trvala od roku 1964–1967 a bola ukončená maturitnou skúškou. V treťom ročníku štúdia, keď sa rozhodovalo, na ktorú vysokú školu podať prihlášku, Koloman nahlásil triednemu profesorovi Pedagogickú fakultu. Po tomto študentskom nahlásení vysokej školy nasledovalo rodičovské združenie, na ktorom triedny profesor, pán Major, informoval rodičov o rozhodnutí študentov. Keďže Pedagogickú fakultu si vybrali iba dievčatá, matka Helena po príchode domov spustila na Kolomana krik, či sa nehanbí, že na Pedagogickú fakultu sa hlásia iba samé dievčatá a on. Všetci chlapci z triedy (bolo ich 8) si podávajú prihlášku na medicínu či techniku. Aj triedny vraj povedal, že sa viac hodím na technické veci, než študovať učiteľstvo. Nuž výsledok rodičovského združenia spôsobil, že sa definitívne rozhodol pokračovať v štúdiu na Stavebnej fakulte Slovenskej vysokej školy technickej. Koloman urobil prijímacie skúšky a bol prijatý do prvého ročníka v roku 1967. Vysokoškolské štúdium ukončil obhajobou diplomovej práce a štátnicami v roku 1972. Promócie boli 7. júla 1972 vo veľkej aule Chemicko-strojníckej fakulty Bratislava, kedy mu dekan Stavebnej fakulty profesor Halahija odovzdal diplom s titulom inžinier – Ing. Na začiatku piateho ročníka, v roku 1971, na brekovský odpust, ktorý je stále prvú októbrovú nedeľu, sa v sobotu Koloman žení. Za manželku si berie Agátu Demeterovú, narodenú v roku 1953. Cirkevný sobáš majú v miestnom rímsko-katolíckom kostole v Brekove. Koloman bol aj vynikajúci akordeonista.

O sobě jako muzikantovi

Ako jedenástročnému mu otec kúpil 48 basovú harmoniku. Týždeň ho učil hrať na tento nástroj Aladár zo Strážskeho. Aladár bol synom vynikajúceho primáša menom Alexander – Šani. Po nejakom čase ho zase začal učiť v hre na akordeón Jančo Piščikov z Veľopolia, a to dvakrát týždne. Obidvaja učitelia za čas výučby bývali, stravovali sa a spali v dome Bartolomeja Surmaja. Veľa tajomstiev dobrej hudby vstúpil do syna jeho otec Bartolomej, ktorý bol vynikajúcim cimbalistom. Naučil ho v krátkom čase všetky akordy, stupnice, harmonizáciu, intonáciu a melodicky hrať na akordeón. Asi po roku Koloman ako 12-ročný začal chodiť hrať s ľudovou kapelou, ktorej bol primášom Kolomanov dedo po otcovi Gustáv Olah. Hral zábavy do desiatej hodiny večer, potom za oponou javiska mu otec ustlал a išiel spať, lebo pondelok Koloman išiel do školy. Hral i svadby a to časovo do polnoci, potom išiel spať. Jeho čiastka bola zo začiatku 20–30 korún, potom neskôr 50 % dospelého muzikanta. V kapele boli títo muzikanti: primášom bol jeho dedo Gustáv Olah, na cimbal hral jeho otec Bartolomej Surmaj, na kontrú jeho ujo (mamin brat) Ján Gunár, na bicie dedov zať (jeho otca švager) Štefan Demeter a na saxofóne jeho strýko (čiče otcov brat a syn primáša Gustáva Olaha) Eduárd Olah. Neskôr, keď mal Koloman 14 rokov, išiel do hudobnej školy v Humennom. Riaditeľ tejto školy pán Gross, Žid, nechcel Kolomana pre pokročilý vek prijať do školy. Avšak napokon ho prijal. Chodil tam však iba jeden rok. Hra podľa nôt ho nebavila, lebo už chodil hrávať po svadbách a zábavách, kde hrával iba podľa sluchu. Z nôt hrať nevedel ani do konca svojho života. Na prelome sedemdesiatich a osemdesiatich rokov 20. storočia, t. j. roky 1979–1981, začala ísť do popredia gitarová muzika, preto si v roku 1978 kúpil varhany, zosilňovač a reprobedňu značky Wermona v hodnote 20 000 korún od pana Kulhu z obce Lieskovec. Na dohováranie jeho najmladšieho brata Jozefa Surmaja s tým, že Kulhu z kapely, v ktorej je on kapelníkom, uvoľnia a na jeseň Kolomana priberú do kapely v hre na varhany, čo sa aj stalo. Hudobná skupina mala názov 2X2.

O pálené cihle

Nedostatok tehelní pred druhou svetovou vojnou vo východoslovenskom regióne a zvýšená požiadavka na výrobu tehál od tohto obyvateľstva viedla brekovských Rómov k tomu, aby sa začali zapodievať výrobou pálených tehál. Tehla sa vyrábala v provizórnych podmienkach a iba cez letné obdobie. Začiatkom jesene sa musela tehla páliť v peci a distribuovať zákazníkom.

Hlavná lokalita na výrobu tehál v Brekove bola po pravej strane poľnej cesty vedúcej do obce Topoľovka či Hudcovce. Lokalita zo severnej strany bola

ohraničená miestnym potôčikom pod lesným porastom zvaným „Zverník“. Pozemky od poľnej cesty sa mierne zvažovali k potôčiku. Rómska rodina, ktorá získala zákazku na výrobu tehál, musela mať odkúpenú časť pozemku práve v tejto lokalite od príslušného vlastníka (gadža z Brekova). [...] Jeden takýto pozemok finančne stál 500 korún. Vlastníci týchto pozemkov nespravili úradný prepis v pozemkovej knihe či u notára, preto tieto pozemky stále figurujú na geodézii pod pôvodnými vlastníkmi, t. j. majiteľ je Neróm. Rómovia týmto vlastníckym pomerom nevenovali dostatočnú pozornosť. Boli radi, že si na odkúpenom pozemku môžu vyrábať tehlu. Gazdovia sa týchto koncov polí radi zbavovali, lebo boli odrezané od celistvosti poľnou cestou a boli málo výnosné. Úroda na nich bola slabá. No zemina na výrobu tehál bola priam vynikajúca. V hĺbke 1–1,5m bola najlepšia, lebo mala dobrú konzistenciu, farbu trochu do červena pripomínajúcu íl. Aj poloha pozemkov bola dobrá, lebo bola lemovaná potôčikom, nakoľko voda na výrobu tehál je nezbitou súčasťou. Pozemky boli prístupné poľnou cestou, ktorá slúžila na odvoz už vypálenej tehly.

Radovo sa v tejto lokalite vypaľovalo za rok 10 až 15 pecí, čo činilo 100 až 150 tisíc kusov tehál. Takéto tehly sa tu vyrábali pred druhou svetovou vojnou, ale aj po nej a najväčší rozmach týchto tehál bol v rokoch 1950 až 1965. Tehly v tejto lokalite sa vyrábali do roku 1970. Cenovo tieto tehly boli lacnejšie oproti fabrickej tehle. Jedna vypálená tehla sa predávala zo začiatku výroby za 0,50 korún, neskôr cena stúpla na 0,80 korún za kus. Fabrická tehla sa predávala 1–1,20 korún za kus. Preto obyvateľstvo východného regiónu uprednostňovalo brekovskú pálenú tehlu. Z tejto tehly sú postavené mnohé rodinné domy na dedinách Východoslovenského regiónu. Niektorí Rómovia vyrábali a pálili tehly na pozemku mimo obce Brekov, a to priamo u gazdov, ktorí si tehlu objednali. Napríklad v obci Jasenov, Rovné, Udavské či Hažín nad Cirochou.

O kovárství

Toto remeslo v obci Brekov vykonával pradedo Lapšík, potom po ňom prevzal kováčske remeslo jeho syn Štefan Gunár. Najviac mu s prácami v šmykni pomáhal a neskôr aj sám vykonával kováčske práce v obci Závadka jeho najstarší syn Gejza Gunár. Väčšia časť práce sa vykonávala v šmykni, ktorá mala pôdorysné rozmery 5x4,5 m. [...] Podlaha v šmykni bola hlinená. V šmykni sa opravovali pluhy, brány, ostrili sa cepy a iné kovové výrobky. Obyvateľstvo s týmito kováčskymi službami bolo veľmi spokojné. Kováčske práce v šmykni sa realizovali do roku 1978. Kováč Štefan Gunár pre starobu prestal vykonávať toto remeslo. Po jeho smrti v roku 1980, jeho synovia Anton a Ján Gunár šmykňu zbúrali, narádie si zobral Janko.

Časť tohto náradia, kováčsky mech a kovadlinu, predal Vlastivednému múzeu v Humennom. A takto skončilo kováčske remeslo v obci Brekov.

O vápence

Pred druhou svetovou vojnou v regióne veľa pracovných príležitostí brekovskí Rómovia nemali. No mali jednu výhodu. V obci bola vápenka (všetci obyvatelia ju nazývali Fabrika). Vápenke šéfovali Židia. Aj obchody s potravinami mali v obci Židia. Počas zimy sa Rómovia nejako do práce nehrnuli. Rodinu živila manželka. Často brali potraviny na sekeru od Žida. Ten im tie potraviny dal, lebo po nástupe do práce do Fabriky, im cenu za dodaný tovar, stiahol z výplaty. Čiže medzi Rómami a Židmi bola dobrá symbióza. Vo fabrike Rómovia vykonávali poväčšine práce spojené s vývozom vypáleného vápna z pece vápenky na prístavený železničný vagón či furmanské vozy. Pracovali v prašnom vápennom prostredí, v horúcich letných dňoch. Túto prácu majoritné obyvateľstvo nechcelo vykonávať. Židia pracujúcich Rómov v tejto fabrike obľubovali a stále ich brali do práce.

Vápno sa v Brekove vyrábalo určite už v minulosti, a to v súvislosti s výstavbou brekovského hradu. Tento hrad stojí na neďalekom kopci, ktorý susedí s vápencovou baňou. Podľa prameňov, prvovýrobná bola v hlbokých murovaných peciach. V roku 1908 gróf Alexander Andrassy, založil akciovú spoločnosť na vyťaženie vápna v Brekove. V roku 1920 sa brekovský vápencový kameňolom využíval v blízkom okolí na výstavbu štátnych ciest. Kamenári, poniektorí aj s manželkami, ho ručne roztlkali a triedili na rôzne veľké kamene (makadam). Brekov sa stal známym svojou výrobou vápna široko ďaleko. Tunajší vápenec obsahuje až 90% vápna a preto je v medzinárodnej geologickej nomenklatúre známy a vedený ako brekovský vápenec. V roku 1925 dal podnikateľ Erenberger postaviť modernú vápenku s dvoma do výšky sa týčiacimi komínmi, ktorá bola jedinečnou svojho druhu na východnom Slovensku. V rokoch 1925–1927 dal pán Erenberger postaviť viackomorovú vápenku so štyridsať metrovým komínom. Počas obdobia Slovenského štátu bola firma Erenberger a spol. s predmetom podnikania „výroba stavebného materiálu“ vlastníaca vápenku s kameňolomom v Brekove. V tejto vápenke sa vyrábalo vápno do roku 1961. Vraj pre nízku rentabilitu, bola výroba vápna v roku 1961 zastavená.

O jazyce

V Brekove od samého počiatku až dodnes (t. j. rok 2010) sa Rómovia dorozumievali ako medzi sebou, tak aj s majoritným obyvateľstvom len zemplínčinou či šarištinou. Nikdy nerozprávali, ani v domácnosti pred deťmi, po rómsky, lebo tento jazyk neovládali. I keď sa vydala do Brekova cudzia Rómka, ktorá predtým doma rozprávala po rómsky, ako náhle prišla bývať do Brekova, prestala rozprávať v rómčine a používala východoslovenské nárečie. Keď takýto Róm či Rómka žila už v Brekove 25 a viac rokov, už potom po rómsky nevedeli, keď asi rozumeli, čo im Rómovia medzi sebou v rómčine rozprávajú. Deti od samého počiatku učili rozprávať len po slovensky. Naši prarodičia, starí rodičia či rodičia nikdy nerozprávali po rómsky, len tunajším východoslovenským nárečím. A preto rómske deti nemali a ani nemajú jazykové bariéry pri vstupe do materskej či základnej školy.

O socioekonomickém vzestupu

Rodinné domky, ktoré si Rómovia postavili pred druhou svetovou vojnou, či po roku 1950, boli síce z tehál ručne vyrobených a vypálených, ale boli v štýle obdĺžnika a po roku 1950 v tvare L. Hovorilo sa im vinkľové domky. Vykurované boli šporákmi alebo pieckami na tuhé palivo, poväčšine drevo, najlepšie bukové. Toalety boli drevené latríny. Namiesto kúpeľne mali plechové vane alebo dubové sudy. Na rannú hygienu používali namiesto umývadla s tečúcou vodou lavór, ktorý bol osadený v plechovom stojane a voda sa zohriala na šporáku v inom hrnci. Elektrifikácia obce bola po roku 1950. Dovtedy si ľudia večer svietili petrolejovými lampami, petrolejkami. [...]

Roky 1970 až 1990 boli najplodnejšími rokmi rozvoja brekovského rómskeho obyvateľstva. V tomto období všetky školopovinné deti počas vyučovacieho dňa boli v škole či v škôlke. Staršie deti boli zaradené do učebného pomeru na stredných odborných učilištiach v neďalekom okresnom meste Humenné. Boli aj stredoškólači na gymnáziu či stredných priemyselných školách a vysokoškólači. Všetko práceschopné obyvateľstvo bolo zaradené do pracovného procesu: rómske ženy či muži pracovali v Chemlone n. p. Humenné. V Chemkostave n. p. Humenné pracovali muži stavbári. V neďalekom Chemku n. p. Strážske pracovali naši Rómovia na zodpovedných úsekoch chemickej výroby. Doma ostali iba maloleté deti, matky na materskej dovolenke, ktoré sa starali o deti a starci na dôchodku. Naša ulica Hušták po niektoré dni bola ako vymretá. Všetko obyvateľstvo bolo zapojené do budovania socializmu. A vtedy sa brekovskí Rómovia najviac pozdvihli ako vzdelanostne, tak aj v sociálnej oblasti. Oproti Rómom v iných

dedinách v okolí Humenného, ale nie iba v tomto, ale dovoľm si povedať, že v celoslovenskom kontexte.

Najväčší rozmach svojpomocnej bytovej výstavby bol v rokoch 1975 až 1985. V tomto čase si Rómovia zrealizovali 24 nových dvojpodlažných rodinných domov a to za pomoci štátu (pracujúcim bola poskytnutá návratná pôžička za výhodný 2% úrok, pri stabilizačnej pôžičke boli poskytnuté nenávratne finančne prostriedky ako aj prostriedky na vyrovnanie cien).

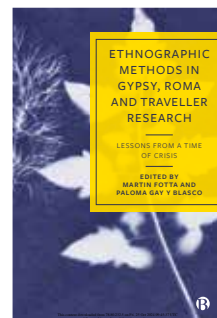
Recenze | Anotace

Martin Fotta a Paloma Gay y Blasco (eds.)
*Ethnographic Methods in Gypsy, Roma and Traveller Research:
Lessons from a Time of Crisis*
/ Jaroslav Šotola

Jana Horváthová (a kol.)
...to jsou těžké vzpomínky.
Vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu
/ Renata Berkyová

Elena Marushiaková a Vesselin Popov (eds.)
Roma Voices in History: A Sourcebook
/ Helena Sadílková

Zilli Schmidt (/Zilli Schmidtová):
*Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen
Sinteza / Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky*
/ Eva Zdařilová

Martin Fotta a Paloma Gay y Blasco (eds.)

Ethnographic Methods in Gypsy, Roma and Traveller Research: Lessons from a Time of Crisis

[Etnografické metody ve výzkumu Cikánů, Romů a Travellerů. Poučení z krizového období.]

Bristol: Bristol University Press, 2024, 177 s., ISBN 978-1-5292-3186-8

Čtenářům se do rukou dostává další publikace, jejímiž editory jsou Martin Fotta a Paloma Gay y Blasco a která vychází z kritické reflexe dopadů pandemie COVID-19 na romské populace v Evropě. Kolektivní monografie navazuje na loni vydané *Romani Chronicles of COVID-19* (recenzované v RDž, viz Szénási 2023) a je jejich důležitým metodologickým doplněním a rozvinutím. Za vznikem monografie stojí tým mladých autorek a autorů z akademického světa i jeho pomezí, kteří se spolu v době pandemie scházeli na sérii workshopů zaměřených na dopady zdravotnických i politických rozhodnutí na komunity „Cikánů, Romů a Travellerů“ (*Gypsies, Roma and Travellers*, v originále zkracováno často na GRT). Zatímco *Romani Chronicles* se zaměřovaly na tematické uchopení dopadů pandemie na romské populace dle geografického klíče, hlavní cíl nové publikace obrací pozornost na proměny a výzvy samotné etnografické práce v terénu, který se *de facto* stává nedostupným.

V úvodu publikace nazvaném „Emerging Trends in Gypsy, Roma and Traveller Research“ konstatují oba editoři hluboké dopady pandemie COVID-19 na romské komunity v celé Evropě. Tvrdí, že krize zesílila stávající zranitelnost a zároveň vytvořila nové formy marginalizace, a to na základě specifických opatření namířených přímo proti romským komunitám. Text zdůrazňuje významný metodologický posun ve výzkumu souvisejícím s romskými tématy. K němu došlo, když se vědci přizpůsobili výzvám, které pandemie přinesla. Tradiční výzkumné metody, jako je etnografický výzkum v terénu, byly ztíženy omezeními pohybu, což donutilo výzkumníky přehodnotit své dosavadní přístupy. Nemožnost etnografie

in situ není brána tedy jako omluva pro absenci poznání, ale mnohem spíše naopak jako příležitost pro revizi metodologických postupů a také pro hledání nových směrů. Naléhavá potřeba zdokumentovat dopady pandemie zároveň upozornila na etický a politický rozměr vytváření znalostí v rámci vědeckého výzkumu mezi Romy.

Záměrem knihy je dle editorů prozkoumat tyto metodologické proměny a nastínit jejich důsledky pro budoucí výzkum, které nepominou s odvoláním protipandemických opatření. Autoři argumentují nutností reflexivního etnografického přístupu, který klade důraz na pozicionalitu výzkumníka a neustálou reflexi dynamiky moci ve výzkumném procesu. Zdůrazňují, že výzkumníci musí pozorně zvažovat svůj vliv na komunity, které zkoumají, a zajistit, aby jejich metodologie neudržovala existující nerovnosti. Důraz na metody spolupráce a začlenění hlasů členů zkoumaných komunit do výzkumného procesu je obzvláště zásadní, protože je v souladu s novými trendy v participativním výzkumu a etické vědě.

Z výše uvedeného vyplývá, že autoři jednotlivých kapitol se zdaleka nesoustředili pouze na konkrétní dopady pandemie na limity jejich výzkumné práce. Zdá se, že naopak období určitého výpadku, chaosu a hledání využili jako příležitost zastavit se, revidovat a společně reflektovat samotné základy etnografického výzkumu i psaní. Tím se zařadili do proudu reflexe terénního výzkumu, který v antropologii probíhá v rámci dekolonizace i krize reprezentace posledních několik desítek let. Autoři například navrhují chápání „terénu“ (a s ním souvisejícího „domova“) jako proměnlivého souboru vztahů a procesů namísto jeho chápání jako ohraničeného prostoru nebo komunity. Také zdůrazňují nutnost vnímat terénní výzkum jako proces vytváření znalostí kombinující různé časové roviny, nikoli jako trvalé období „bytí tam“ a „práce v terénu“ (s. 3). Pozornému čtenáři zde neunikne paralela s Marcusovým konceptem *multisited ethnography* (1995), který je rozvíjen i v tuzemském prostředí (Grygar 2016). Další apel se týká samotné povahy etnografického psaní, které je podle autorů vždy charakteristické procesem vytváření, a je tedy vždy „provizorní, částečné a nestabilní“ (s. 3). Tyto a podobné výzvy tak mohou antropologicky poučenému čtenáři připomenout myšlenky z programového sborníku *Writing Culture* (Clifford, Marcus 1986), který přinesl obrat v antropologické reprezentaci jinakosti.

Podobnost spočívá i v tom, že z úvodu i jednotlivých kapitol je znát určitá snaha o generační vymezení se vůči předchozím postupům. V knize se také mluví o dopadech covidu obecně na prekarizaci akademické práce jakožto kontextu angažované vědy. Sám vznik knihy má podle Gay y Blasco a Fotty kolaborativní a týmovou povahu, protože její vznik byl provázen prohloubením vazeb přátelství mezi přispěvateli v letech pandemie. Právě tyto vazby umožnily jak formulování určitého generačního apelu, tak participativní a dialogický přístup vůči zkoumaným

osobám. V knize je také zdůrazňován záměr přispívat ke snižování bariér mezi vysokým akademickým stylem a těmi, pro které není snadno přístupný, ať už se jedná o studující nebo členy romských komunit. Zcela prakticky má být tento cíl podporován „grafickou facilitací“ Tamsin Cavaliero, která přináší na začátku každé kapitoly vizuální shrnutí základních témat dané kapitoly.

Příklad kolaborativního způsobu psaní přináší čtvrtá kapitola „Bridging Academia and Romani Activism in the Age of COVID-19“, která je dialogem mezi výzkumníkem (Antonio Montañés Jiménez) a romským aktivistou (Demetrio Gómez Ávila). Oba se zabývají úvahami o spojení advokacie a akademie novým způsobem. I přes negativní aspekty pandemie na podporované či zkoumané komunitě, včetně omezení vlastních aktivit, je krize také příležitostí: od využití online nástrojů komunikace po přerušení dosavadní rutiny jako nenadálé příležitosti se zastavit a reflektovat dosavadní způsob výzkumu. Antonio Montañés Jiménez v dialogu přiznává, že nebýt pandemie, nebyl by donucen postupovat více kolaborativním způsobem. Vzájemná spolupráce přinesla též reflexi způsobu akademického psaní pro jiné cílové skupiny, kdy výzkumník dostává přímou zpětnou vazbu od osoby bez vyššího formálního vzdělání. Oba spoluautoři pak reflektují nutnost vzájemného vyjednávání a kompromisu při vytváření textů, které zahrnují obě perspektivy, tedy aktivistickou i akademickou.

Ve své kapitole nabízí Marco Solimene reflexi dopadů COVID-19 na proměnu svého dlouhodobého terénního působení v římském táboře pro bosenské Romy. Tvrdí, že přechod do online světa byl možný pouze na základě předchozího dlouholetého pobytu přímo na místě. K reflexi výzkumu na dálku přidává i otázky o angažovanosti výzkumu, včetně toho, jak se postavit politickému tlaku vůči nomádským táborům. Solimene už před rokem 2020 začal využívat WhatsApp, Messenger a další nástroje na přímou komunikaci, pokud nebyl v Římě. Nicméně lockdown přivodil naprostou změnu v samotném terénu, kdy samotní aktéři převedli množství aktivit přímo na síť, kde je bylo možné sdílet a zkoumat. Online etnografie přinášela nemalá omezení (chybějící dimenze fyzické blízkosti, vícesmyslová zkušenost apod.), nicméně je možné mluvit o ambivalenci: podle autora mu zvýšená online komunikace umožnila vést takové konverzace s participanty, které by v offline světě nebyly možné (v soukromí s jednou ženou apod.). Podobně ambivalentně autor vidí i dopady na komunitu, která trpěla tlakem a uzavřením v táboře, nicméně jeho prostor zároveň představoval určitý *safe space* poskytující prožitek praktické sounáležitosti a solidarity (kritický čtenář se ovšem s ohledem na nedostatek prostoru v rámci kapitoly nedozví podrobnosti).

Kapitola Iliany Sarafian „Roma Ethnographies of Grief in the COVID-19 Pandemic“ nabízí silnou reflexi sdílení bolestných emocí mezi výzkumníci a jejími romskými participanty. Pandemie nejen narušila možnost pokračování v terénním výzkumu, ale zasáhla i bolestnou ztrátou blízkých. Podle autorky jsou emoce něčím, co může snadno unikat naší etnografické pozornosti, nebo

si často s těmito fenomény nevíme rady. Nicméně, jak událost smrti v rodině samotné antropoložky Sarafian, tak i v rodině její romské participantky Marie, přinesla nečekané aspekty; v návaznosti na tradici samotné antropologie emocí (Rosaldo 2014) Sarafian tvrdí, že její vlastní zkušenost se smrtí a zármutkem jí dala příležitost se přiblížit svým participantům pro ni naprosto novým způsobem. Autorka říká: „Ve svém doktorském výzkumu jsem strávila měsíce v terénu, včetně zachycování příběhů spojených s rituály, zahrnujících smrt i truchlení. Byl to ale právě Mariin příběh zármutku, o který jsem ‚zakopla‘ a který mě vedl k uvědomění, že zármutek byl jedním z trvalých témat vycházejících z terénního výzkumu, která přesahují složku ‚vidění‘ fyzické přítomnosti a umožňují jak ‚naslouchání‘ tomu, co jsem si myslela, že vím, tak učení se otevřenosti novým způsobům výzkumné analýzy“ (s. 86).

Autorka popisuje, jaký průběh a důsledky mělo nepředvídatelné prolínání vlastní zkušenosti bolesti a smutku s tím, co prožívala Marie. Ta zažila ztrátu živitele rodiny a blízké osoby, přičemž nemohla prožít smutek ve fyzické blízkosti s ostatními. Následně byla nucena migrovat do Británie za prací, kde kontaktovala výzkumnici. Obě ženy tak společně hledaly cesty ke sdílení truchlení, přičemž pro obě bylo důležité zapisování vlastních emocí. Zaznamenávání vlastních myšlenek se ukázalo jako důležitý nástroj k zpracovávání emocí – pro participantku i pro výzkumnici samotnou. Právě na mixu etnografie a evokativní autoetnografie bylo možné podle Sarafian ukázat, jak dialogický charakter terénního výzkumu skrze sdílení prožitku smutku vede také ke smazání hranice mezi výzkumnickým já a zkoumaným druhým.

Další inovativní formu etnografického psaní představují výzkumník Stefano Piemontese a jeho romská terénní asistentka Luxa Leoco v kapitole „Luxa’s Prism: A Collaborative Ethnography of Im/mobilities in Pandemic Times“. Jejich počáteční znalost z terénního výzkumu přerostla v dlouhodobější spolupráci, která nabyla konkrétních podob při výzkumu znevýhodněné mládeže v Madridu během roku 2020, kdy se potkávali v rámci videohovorů. Následovala další forma spolupráce právě při společném psaní kapitoly, která je tak dalším příspěvkem kolaborativní etnografie, v němž akademický a neakademický partner píše etnografii společně a zároveň analyzují nevýhody a výhody samotného procesu spolupráce (Gay y Blasco, Hernández 2020). Pro oba z autorů tak bylo zásadní téma vzájemné zranitelnosti a také sdílení nejistoty a selhání, které se stalo zásadní pro budování jejich vzájemného vztahu a pomohlo zmírnit alespoň některé mocenské rozdíly. V souvislosti s prolomením bariéry mezi akademií a žitým světem Luxy Leoco bylo třeba projít sérií praktických kroků, které umožnilo sdílení pracovních postupů s někým, kdo nemá formální akademické vzdělání. Jak oba shrnují: „Epistemická spolupráce vyžaduje vytvoření vztahového prostoru, který usnadňuje mezilidské vazby nad rámec přisouzených sociálních rolí a pozic a zároveň hluboce reflektuje jejich dopad na procesy produkce znalostí“ (s. 127).

Kromě uvedených autorů a autorek přispěli svými texty ještě: Nathalie Martinque v kapitole s názvem „Beyond the Screen: An Attempt to Conduct Remote Anthropological Research on Perceptions of a Global Crisis“, kde poskytuje praktické rady k tvorbě etnografických dat na dálku. David Friel přináší se svým textem „Over and Back Again: Reflections on Inhabiting the Paradoxical Role of Insider Researcher during COVID-19“ zajímavou reflexi pozicionality insidera ve zkoumané komunitě. Ve své kapitole „Analysing Contradictions: Reflections on Ethnographic Work with Romanian Roma“ popisuje Ana Chirîtoiu kontradiktorní požadavky jednotlivých aktérů terénního výzkumu.

Kniha nabízí řadu případových studií výzkumníků a výzkumnic, které jsou příkladem funkčních strategií i nejednoznačných příběhů týkajících se aplikace etnografických metod. Jedna ze silných stránek textů spočívá ve zkoumání průniku materiality, sociálních vazeb i emocí v rámci procesu terénního výzkumu ve všech jeho formách, které zahrnují i online prostor. Fotta a Gay y Blasco upozorňují na omezení, která v rámci tradičních metod sběru dat zdůrazňují nutnost sociální distance vědce a předkládají přesvědčivé argumenty pro metodologickou revizi ve vědeckém výzkumu Romů. Výzkum může aspirovat na transformativní a posilující charakter pouze tehdy, pokud je etnografická metodologie dostatečně flexibilní a schopná se přizpůsobovat zájmům a schopnostem svých partnerů v terénu.

Autoři tvrdí, že kniha je něčím na pomezí příručky a průvodce, čímž chtějí poukázat na inovativnost a inspirativnost této publikace pro čtení, promyšlení a další rozvíjení idejí v knize obsažených. Přestože texty přinášejí zásadní témata, občas může čtenáři připadat, že s ohledem na charakter kolektivní monografie není možné témata probírat do větší hloubky skrze prezentování etnografických příkladů. Je zde potenciální oblast pro další zkoumání a budoucím publikacím podobného typu by mohly prospět případové studie nebo konkrétní ilustrace těchto metodologických posunů v praxi, které by zvýšily praktickou použitelnost doporučení autorů.

Závěrem lze říct, že kniha editorů Fotty a Gay y Blasco slouží jako výzva k akci a zároveň jako zdroj informací pro vědce, kteří se snaží zorientovat v komplexitě výzev pro romistický výzkum v postpandemickém prostředí. Kniha klade do popředí zkušenosti a perspektivy romských komunit a jejich členů také zdůrazňováním samotné participace těchto komunit na produkci vědění v rámci žánru etnografického psaní. Kniha zdařilým způsobem propojuje různé úhly pohledu na reflexi mocenského pole mezi výzkumníkem a zkoumaným, které přesahuje samotné okolnosti pandemie COVID-19. Tento autorský počín tak položil základ pro další zkoumání etických a metodologických aspektů terénních výzkumů v romském prostředí, což z něj činí významný doplněk stávající literatury.

Jaroslav Šotola¹

1 Autor je antropolog působící na FF UP v Olomouci. E-mail: jaroslav.sotola@upol.cz

Literatura

- Clifford, J., Marcus, G. E. (eds.). 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Gay y Blasco, P., Hernández, L. 2020. *Writing Friendship. A Reciprocal Ethnography*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Gay y Blasco, P., Fotta, M. (eds.). 2023. *Romani Chronicles of COVID-19: Testimonies of Harm and Resilience*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Grygar, J. 2016. *Děvušky a cigarety: O hranicích, migraci a moci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Marcus, G. E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Rosaldo, R. 2014. *The Day of Shelly's Death: The Poetry and Ethnography of Grief*. Durham, NC: Duke University Press.
- Szénássy, E. 2023. Paloma Gay y Blasco a Martin Fotta (eds.): *Romani Chronicles of COVID-19: Testimonies of Harm and Resilience*. *Romano džaniben* 30 (2): 145–148.

Jana Horváthová a kol.

...to jsou těžké vzpomínky. Vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu

I. svazek. Větrné mlýny. Brno. 2021, 771 s., 978-80-86656-45-8

Knižní publikování svědectví Romů o rasové perzekuci během druhé světové války v češtině není neobvyklé. Jednou z prvních sbírek memorátů přeživších českých Romů a Sintů je publikace *Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras* (1994) od historika Ctibora Nečase, který tato svědectví nahrával a zpracovával ještě v osmdesátých letech. V tomto období časopisecky publikovala Milena Hübschmannová své již dříve nahrané rozhovory s Romy, kteří přežili válku na Slovensku.¹ Tyto nahrávky se pak dvojjazyčně (v romštině a češtině) rovněž podařilo vydat až po revoluci (Hübschmannová 2005). Až do současnosti vyšlo za tu dobu několik dalších publikací se vzpomínkami, které se pochopitelně do určité míry liší svým zaměřením, zpracováním i autorstvím (např. Kozáková, Machálková 2004; Kramářová 2005; Serinek, Tesař 2016; Polansky 1998).² Jednou z posledních publikací, které obrací pozornost na romské pamětníky v roli autorů a tematizují osudy Romů a Sintů v českých zemích před, během i po druhé světové válce, je kniha vzpomínek a rodinných fotografií *Moji lidi* od Jana Hauera (2024). Jan Hauer (1947–2022) jakožto představitel zde žijící sintske komunity a rodinný archivář pečující o památku svých blízkých nenávrtně zasažených válečnou perzekucí je jedním z těch, jehož příběh je připomenut i ve zde recenzované knize (s. 708–710).

1 V týdeníku Hlas revoluce vydávaném Svazem protifašistických bojovníků vyšlo v roce 1989 několik úryvků z vyprávění Romů jako ukázka z připravovaného rukopisu Mileny Hübschmannové (Hübschmannová 1989).

2 Vyprávění či rozhovory s přeživšími Romy dlouhodobě zpracovává časopis *Romano džaniiben*. Ze vzpomínek přeživších Romů a Romek z jiných zemí vyšly v českém vydání např. vzpomínky Philomeny Franz (2021 – recenzované v RDŽ, viz Kaftanová 2021).

Publikace *...to jsou těžké vzpomínky* je dle autorky úvodního slova Jany Horváthové jen dílčím výstupem procesu zpracování ústních svědectví pamětníků o době genocidy Romů a Sintů, která dlouhodobě zaznamenává a uchovává Muzeum romské kultury (s. 10). Jana Horváthová je uvedena jako editorka a autorka textů, kolektivem autorů se vzhledem k úvodnímu poděkování za pomoc s přípravou knihy patrně myslí Pavla Břoušková a Anna Míšková. Vedle toho, že kniha je prvním ze dvou plánovaných svazků, navazuje také volně na předchozí činnost Muzea vztahující se k publikování vzpomínek přeživších Romů. V roce 2002 nechalo Muzeum zpracovat nahrané videorozhovory do dokumentárního filmu *...to jsou těžké vzpomínky*,³ stejnojmenné hudební CD se záznamy 16 romských písní spjatých s holokaustem bylo vydáno v roce 2013.⁴ O dva roky později vzniklo pro výukové účely DVD *Odtud nemáte žádnéj návrat...* s videomedailony několika romských přeživších válečné perzekuce.⁵

Ačkoliv recenzovaná publikace staví na předchozí práci Muzea, a do určité míry i na všech doposud známých vydaných i nepublikovaných svědectví přeživších Romů (viz níže), je svým editorským přístupem ke vzpomínkám odlišná. Vedle množství informací, desítek využitých svědectví pamětníků, a ještě více fotografií a dalšího archivního materiálu z archivních fondů Muzea romské kultury, je to hlavně rozčlenění vzpomínek a svědectví pamětníků do úryvků či delších pasáží a rozdělení do jednotlivých témat v kapitolách, které z knihy vytvářejí pozoruhodné dílo. Kniha navíc získala v roce 2022 ocenění v rámci nově vyhlašované knižní ceny romských studií mezinárodní asociace Gypsy Lore Society.⁶

Formálně je téměř osmisetstránková publikace členěna na dvě kapitoly, z nichž každá začíná historickým úvodem. První kapitola je zaměřena na meziválečné období až do roku 1939, druhá na období po vzniku protektorátu. První kapitola je po historické studii k životu Romů za první republiky (s. 26–76) dále dělena – částečně regionálně a částečně dle skupinové identity – na tři části: „Čechy“ – tedy Romové žijící na českém území; pak „Romové a svěště“ a „Morava“ – Romové žijící na Moravě. Naproti tomu druhá kapitola je po úvodní studii k protektorátu (s. 230–297) členěna do celkem 35 tematických a částečně i chronologicky řazených částí týkajících se věznění (od vzniku tzv. kárných pracovních táborů přes věznění a podmínky v obou protektorátních koncentračních táborech v Hodoníně a v Letech u Písku až po transporty do koncentračních a vyhlazovacích táborů mimo protektorát). Podrobnější členění

3 Rychlíková, Monika 2002: *... to jsou těžké vzpomínky*. Dokumentární film. 28 min. Muzeum romské kultury. Film a Sociologie.

4 O vydání CD uloženého v archivu Muzea romské kultury se zmiňuje Horváthová (s. 10), podrobnější informace o zpracování CD a o autorech písní nejsou k dispozici.

5 Muzeum romské kultury 2015. *Odtud nemáte žádnéj návrat... Videomedailony pamětníků romského holocaustu ČR*.

6 Viz <https://www.gypsylloresociety.org/awards/the-gypsy-lore-society-book-prize-in-romani-studies> [cit. 20. 9. 2024].

obou kapitol není uvedeno v obsahu, což této obsáhlé a velkoformátové knize ubírá na přehlednosti a čtenáři znesnadňuje orientaci v ní.

V závěru nechybí vybrané úryvky z reflexí přeživších (podkapitola „Proč se nám to stalo“) a epilog přinášející opět vybrané citace z rozhovorů s pamětníky ke vnímání poválečné historie míst bývalých táborů sahající prakticky až do současnosti. Důležitou součástí knihy, na kterou Jana Horváthová ve svém úvodu několikrát odkazuje, jsou medailonky bezmála sedmdesáti romských pamětníků, s jejichž vzpomínkami kniha pracuje. Dále jsou zpracované medailony potomků přeživších. Navzdory tomu, že kniha vychází z rozhovorů s vícero potomky, medailony jsou zpracované pouze u čtyř z nich. Těmi jsou – Jan Hauer, Antonín Lagryn, Rudolf Murka a Čeněk Růžička. Na druhé straně publikace nabízí – oproti prakticky všem dosavadním sbírkám vzpomínek přeživších Romů – medailony více než dvaceti neromských pamětníků, včetně bývalých dozorců táborů. Úryvky jejich výpovědí z nahraných rozhovorů či ze soudních líčení kniha také zpracovává. Pokud je to tematicky relevantní, kombinuje je se vzpomínkami romských pamětníků.

Jádro knihy tvoří vybrané kratší či delší úryvky ze vzpomínek Romů a Sintů hojně provázených obrazovým materiálem. Jak je patrné z ediční poznámky v úvodní části knihy, úryvky pocházejí převážně ze záznamů a rozhovorů, které nahrávala buď sama Jana Horváthová (počínaje obdobím přípravy své diplomové práce od roku 1988 a později v rámci projektů Muzea romské kultury), nebo další badatelé spolupracující s Muzeem např. při realizaci projektu spolu s Památníkem a muzeem holokaustu ve Washingtonu (*United States Holocaust Memorial Museum*) v devadesátých letech, či z mezinárodních projektů spojených s odškodňováním přeživších Romů po roce 2000.⁷

Pramenná základna, ze které kniha vychází, je ale mnohem širší a různorodější. Jsou zde úryvky z již knižně publikovaných vzpomínek (např. Nečas 1994; Serinek, Tesař 2016), z vydaných autobiografických vyprávění (např. Kozáková, Machálková 2004) nebo sepsaných, ale dosud nepublikovaných vzpomínek, mezi které patří vedle strojopisu *Housle a kůň* od Rudolfa Daniela také unikátní rukopis Boženy Pfliegerové. Tato pramenná nesourodost, byť reflektovaná i v ediční poznámce, otvírá různá problematická místa knihy, od rozdílů v redakční jazykové úpravě původních zdrojů přes etický rozměr rozčleňování a tematického řazení dříve kompaktních vzpomínek vydaných jinými autory až po využití dosud nikde nepublikovaných svědectví. Takovým je výše zmíněný rukopis Boženy Pfliegerové, mimochodem matky Jana Hauera, sepsaný na konci osmdesátých let a podrobně popisující život a fungování v koncentračním táboře v Letech u Písku, kam byla Božena Pfliegerová spolu se svými dětmi v létě 1942 internována. Rukopis se

⁷ Z badatelů a badatelek, kteří se podíleli na nahrávání a zpracování rozhovorů od devadesátých let, je zmíněna pouze Eva Davidová (s. 11).

stal v mezičase součástí prezentovaných artefaktů vnitřní expozice Památníku holokaustu Romů a Sintů v Čechách, který Muzeum romské kultury otevřelo v Letech u Písku v květnu 2024. Zařazení do stálé expozice naznačuje, že jde o v mnoha ohledech unikátní svědeckou výpověď, která by si i vzhledem k rozsahu, souvislostem spojeným se životem autorky a okolnostem vzniku rukopisu zcela jistě zasloužila samostatné vydání. Zveřejněním úryvků v publikaci se tak jeho unikátnost do určité míry snižuje a ochuzuje čtenáře o další historický kontext.

Úryvky z jiných publikací jsou uváděny v původním (redakčně upraveném) znění, nicméně rozhovory z archivu Muzea romské kultury, se kterými z velké části kniha pracuje, nejsou editovány téměř vůbec. Jak sice v souladu s praxí Muzea autorka v úvodu podtrhuje, díky tomu si „můžeme být jisti, že čteme poměrně přesné výroky daného mluvčího“ (s. 16), ovšem plynulé čtení tištěného textu to značně ztěžuje. Kýženou autenticitu zároveň podkopává fakt, že editoři nezřídka do výpovědí pamětníků zasahují a doplňují či vysvětlují, jak jsou daná slova myšlena, což implicitně naznačuje vnímání domnělé ne/schopnosti pamětníka se vyjádřit i přebytnou potřebu opravovat evidentní významy slov. Například na straně 146 na otázku, jak bydleli Romové ve Strážnici, František Daniel odpovídá (doplnění editorů je podle originálu v závorce s kurzívou): „Tož ve Strážnici tam Roma byli dost- (*na úrovni, dobře žili*), oni byli taky tady v Hodonínku (*v CT II*), ale byli propuštěni tyto Roma ze Strážnic (*Strážnice*).“

Editorské rozhodnutí rozčlenit různě vzniklé a zpracované vzpomínky z různých období a životních fází pamětníků a roztrdit vybrané úryvky do určených tematických částí vnímám, žel, jako nejslabší místo celé publikace. Mnohdy výjimečné vyprávění se silnou výpovědní hodnotou ve své celistvosti se v této knize podřazuje tématu a věcnému významu. Nezasvěcený čtenář postupným čtením množství úryvků ztrácí přehled o tom, kdo je a co všechno zažil člověk, jehož citaci čte. Apel autorky na to, abychom si nejdříve vždy přečetli medailonek k pamětníkovi, je při množství střídajících se citací téměř nemožné dodržet. Ještě více pak tuto „ztrátu nitě“ a přetrhání vazeb na jednotlivé osudy zdůrazňuje fakt, že u pamětníků zmiňujících své věznění v Auschwitz II-Birkenau „budeme na rozuzlení jejich individuální či rodinné historie čekat až do vydání II. svazku“ (s. 19).⁸

Nicméně to, co se jeví z pohledu uchovávání vzpomínek v paměti a integrity zkušeností pamětníků jako roztržité či nezohledněné, může fungovat jako dobrý historický přehled k událostem, osobnostem a místům spojeným s holokaustem českých Romů a Sintů. Velké množství archivního materiálu, včetně rodinných

8 Zajímavým počinem a jistou (byť autory databáze nezamýšlenou) pomůckou pro orientaci v I. svazku knihy je elektronická databáze Svědectví Romů a Sintů, která zpracovává již jinde vydané (různé) vzpomínky do abstraktů. Abstrakty svědectví romských pamětníků z knížky ...*to jsou těžké vzpomínky* jsou v databázi zpracovány souhrnně, s uvedením stran, na kterých se jednotlivé úryvky nacházejí. <https://www.svedectviromu.cz/> [cit. 4. 9. 2024].

fotografií, podporuje spolu se vzpomínkami heterogenní vnímání pamětníků, jejich různorodé osudy a pohledy na svět, byť i tady je čtenář odkázán na výběr z vyprávění učiněný editory. Za zmínku určitě stojí také pečlivě vedený poznámkový aparát, který kromě bibliografických odkazů nabízí přínosné historické souvislosti a vhled autorky do příbuzenských vazeb pamětníků. Pro studenty či badatele může být přínosný také seznam použitých pramenů a přehled archivního materiálu ze sbírek Muzea romské kultury.

Historické studie uvádějící obě kapitoly však spíše než nabídku nové perspektivy či metodologie odrážejí silný vliv historických prací Ctibora Nečase, u něhož je patrný více faktografický přístup k psaní romských dějin. Zjevné je to například v nekriticky přejímané terminologii při označování obou koncentračních táborů v Hodoníně u Kunštátu (jako „CT II“) a v Letech u Písku (jako „CT I“)⁹, etnograficky pojatém popisu romských subetnických skupin (včetně přejaté teze o usazených moravských Romech vs. „kočovných“ českých Romech) nebo v nepoměrně větším rozpracování osudů Romů žijících na Moravě oproti životu Romů žijících v Čechách a rozdělení do tematických oblastí (např. Příchod do CT I v Letech, Ubytování, Hygiena, Strava apod., srov. např. Nečas 1999).

Celkový těžko uchopitelný ráz knihy nakonec otvírá zásadní otázku – pro koho má být kniha určena. Svým shrnutím doposud známých vzpomínek a svědectví romských pamětníků na jednom místě a následným rozčleňováním se kniha (i díky rejstříkům a poznámkovému aparátu) zdá jako nejvíce využitelná pro historiky, romisty, etnology či jiné odborníky, kteří chtějí dál v souladu s proměňujícím se romisticko-historiografickým diskurzem badatelsky rozvíjet výzkum holokaustu Romů a Sintů.

Renata Berkyová¹⁰

⁹ Tedy dle nacisty označovaného a protektorátními úřady přejátého označení „Z*geunerlager“ („C*kánský tábor – CT“). S vývojem romisticko-historického diskurzu, který se mj. odráží v překlápění perspektivy z pachatelů na romské aktérství nebo kritické reflexe archivních pramenů (Sadílková 2018), se přívlastek „koncentrační“ stává pro označení tábora v Letech u Písku (1942–1943) v historických pracích čím dál ustálenějším pojmem (např. Smlsal 2024).

¹⁰ Renata Berkyová působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, je doktorandkou Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Email: berkyova@usd.cas.cz

Literatura:

- Franz, Ph. 2021. *Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust*. Praha: Kher.
- Hauer, J. 2024. *Moji lidi*. Praha: Kher.
- Hübschmannová, M. 1989. Ukázky z rukopisu. *Hlas revoluce* roč. 42 (č. 34–37).
- Hübschmannová, M. 2005. *Po Židech Cigáni*. Praha: Triáda.
- Kaftanová, H. 2021. Philomena Franz: Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust. *Romano džaniben* 28 (2): 157–162.
- Kozáková, K., Machálková, E. 2004. *Memoáry romských žen: Elina – Sága rodu Holomků, Karolína – Cesta životem v cikánském voze*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Kramářová, J. 2005. *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísni.
- Nečas, C. 1994. *Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Polansky, P. 1998. *Tříživé mlčení. Svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G.
- Sadílková, H. 2018. Váhy historického poznání. *Romano džaniben* 25 (1): 5–17.
- Serinek, J., Tesar, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie: I–III. svazek*. Praha: Triáda.
- Smlsal, J. 2024. *Holokaust a majetková perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.

Elena Marushiakova a Vesselin Popov (eds.)

Roma Voices in History: A sourcebook

Leiden: Brill/Schöningh, 2021, 1068 s. ISBN: 978-3-657-70518-4, DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657705184>

Kniha *Roma Voices in History* je publikací přelomovou pro poznání historie Romů v první polovině 20. století v regionu střední a východní Evropy a Balkánu. Přelomovost tohoto počínu spočívá v několika ohledech: vůbec poprvé a v takovém rozsahu představuje společensko-politické ambice a aktivity konkrétních Romů v této části Evropy v meziválečné době. Činí tak na základě pramenů dominantně romské provenience, které veřejnosti zpřístupňuje jak v původním znění a zápisu, tak i v anglickém překladu. Žádný podobně komplexní pohled na určité období dějin Evropy zohledňující Romy jako dobové spoluaktéry dosud takto rozsáhle zpřístupněn nebyl.

Publikace vyšla jako první knižní výstup ambiciózního výzkumného projektu Roma Interbellum (ERC Advanced Grant), který Elena Marushiakova a Vesselin Popov vedli v roce 2016–2021. Později na ni navázaly další dva stejně zaměřené svazky vydané u stejného vydavatele. Ty téma romské meziválečné emancipace prezentují stejně panoramaticky, byť na jinak vymezené ploše. Kniha *Roma Writings* (Roman, Zahova, Marinov 2021) představuje romské literární texty a periodické publikace vydávané v meziválečné době jako produkci související s emancipací a participací Romů na dobovém kulturním i společensko-politickém životě (viz recenze Jekatyeriny Dunajevoj v *RDž* – Dunajeva 2022). Kniha *Roma Portraits in History* (Marushiakova, Popov 2022) přináší portréty konkrétních lidí, kteří se na romském emancipačním hnutí v jednotlivých zemích dané části Evropy podíleli, a dobovou a místní kontextualizaci jejich vizí a aktivit. Zahrnuje hlavní hybatele, ale i lokální aktéry, a to včetně ženských postav tohoto hnutí. Všechny tři knihy publikovalo nakladatelství Brill v režimu *open access*, jsou tedy na jejich webových stránkách volně zadarmo dostupné.

Z těchto aktivit pak vyrostla další spolupráce s nakladatelstvím Brill, v rámci kterého vznikla ediční řada zaměřená na prezentaci historie a kultury Romů, nazvaná „Roma History and Culture.“ Od roku 2023 v ní vycházejí publikace zaměřené právě na představení a zpřístupnění pramenů k poznání historie Romů. Výsledkem projektu Interbellum a práce Eleny Marushiakové a Vesselina Popova jako jeho manažerů tak nejsou jen akademické texty a bezprecedentní množství nově zpřístupněných pramenů, ale i významné rozšíření publikačních platform, na kterých zavedená vědecká nakladatelství poskytují prostor romistickému výzkumu.

Celá kniha je strukturovaná do dvanácti kapitol věnovaných vývoji v jednotlivých meziválečných národních státech střední, východní a jihovýchodní Evropy, jež postupně vznikaly jako nástupnické státy rozpadnuvších se říší – Osmanské říše, carského Ruska a Rakouska-Uherska. První kapitola je věnovaná vůbec prvním dokladům o etnicko-emancipačním smýšlení některých Romů ještě v době existence těchto říší. Následují kapitoly věnované hnutím Romů: v Bulharsku (dokumenty z let 1905–1934, resp. 1957 a 1984 – memoáry Šakira Pašova a vzpomínka Vasila Čakmakova; zpracovali Elena Marushiakova a Vesselin Popov, s. 33–179), v Jugoslávii (dokumenty z let 1922–1939; zpracovali Danilo Šarenac a Sofiya Zahova, s. 180–250), Řecku (dokumenty z let 1915–1939; zpracovali Lambros Baltsiotis a Vassilis Koutsoukos, s. 251–263), Turecku (dokumenty z let 1924–1943, resp. 2011 – nekrolog Zehry Kosovy; zpracovali Nurşen Gürbogã, Egemen Yilgür, Elena Marushiakova a Vesselin Popov, s. 264–305), v Rumunsku (dokumenty z let 1919–1940; zpracovali Petre Matei, Ion Duminica, Raluca Bianca Roman, Iemima Ploşcariu, Viktor Shapoval, s. 306–466), v Maďarsku (dokumenty z let 1923–1937; zpracoval Tamás Hajnáczy, s. 467–548), v Československu (dokumenty z let 1921–1939; zpracoval Pavel Baloun, s. 549–598), v Polsku (dokumenty z let 1921–1937; zpracovala Alicja Gontarek, Adam Bartosz, Natalia Gancarz, Elena Marushiakova a Vesselin Popov, s. 599–650), v Litvě (dokumenty z let 1932–1937; zpracovala Ieva Tihovska, s. 651–673), ve Finsku (dokumenty z let 1907–1929; zpracovala Raluca Bianca Roman, s. 674–694) a v Sovětském svazu (dokumenty z let 1924–1938; resp. 1952–1964 – [auto]biografie několika protagonistů sovětského romského hnutí; zpracovali Oleksandr Bielikov, Natalia Bielikova, Elena Marushiakova a Vesselin Popov, s. 695–1008).

Jednotlivé kapitoly předestírají v chronologicko-tematických podkapitolách výběr z pramenů dostupných pro daný stát. Prezentují nejprve přepis pramene v původním jazyce a zápisu, po němž následuje překlad do angličtiny a editorské poznámky a vysvětlivky. Každou podkapitolu uzavírá autorský komentář, některé kapitoly jsou ošetřené i závěrečným autorským komentářem nebo doplňujícím komentářem editorů. Cenné jsou také dva seznamy literatury uvedené v přílohách. V první řadě jde o seznam knih publikovaných v romštině v celé sledované části

meziválečné Evropy (Rumunsko, Bulharsko, ČSR, Estonsko, Finsko, Litva, Rumunsko, SSSR, Jugoslávie). Dominuje mu právě sovětská produkce, za české země v něm figuruje překlad Skutků apoštolských do moravské romštiny z roku 1936, na kterém pracoval mladý Antonín Daniel z Oslavan, budoucí významný představitel Svazu Romů (detailněji viz Závodská 2018). Důležitý je také seznam celkem 22 dobových romských časopisů a novin, vydávaných v romštině a/nebo místních neromských jazycích (Bulharsko, Finsko, Jugoslávie, Maďarsko, Osmanská říše, Rumunsko, SSSR). Co se týče hnutí Romů v meziválečné Evropě, zjevně k němu existuje obrovské množství pramenů a až monumentální pokus o jejich zprostředkování v knize *Roma Voices in History* je skvělou službou pro všechny, kdo se spojenými tématy zabývají, nebo o nich učí.

Publikace je natolik obsáhlá (přes 1000 stran textu), že zde není možné představit všechny její teritoriálně strukturované kapitoly. Jejich charakter se zde pokusím ilustrovat na kapitole věnované Československu, ke kterému se i časopis *Romano džaniben* a jeho čtenářstvo nejčastěji vztahuje. Autorem této kapitoly je Pavel Baloun. Československý oddíl nabízí v podkapitole nazvané „Naming and labelling of Roma“ prameny referující o snaze konkrétních Romů bránit se před snahou obcí, ve kterých žili, o jejich vysídlení (Ludkovice, 1921, a Čížová, 1939). Prameny souvisejí s tématem vyjednávání domovské příslušnosti, sledované i jinými badateli pro další obce v českých zemích, a s tématem vymahatelnosti práva pro Romy v první československé republice, kterému se dosud věnoval právě Pavel Baloun (2022). Tímto směrem je i veden jeho komentář k této podkapitole. Zevrubnější debatě o pojmenová(vá)ní a označování Romů, naznačené v názvu podkapitoly, zde není věnováno moc prostoru, jakkoli se i k tomuto tématu oba dokumenty zajímavým způsobem vztahují. V kapitole nazvané „Schooling of the Roma“ jsou zařazené dva dopisy adresované prezidentu republiky týkající se podpory zaškolování romských dětí (jejich existence je známá i z dřívějších prací): dopis Jana Daniela z Petrova z r. 1923 a kolektivně formulovaný dopis Romů z Užhorodu z roku 1926, přičemž Baloun zpochybňuje právě zapojení místních Romů do jeho formulování a problematizuje dřívější obraz založení a fungování (segregované) užhorodské školy výhradně jako pozitivního výrazu péče o romské obyvatelstvo v době první republiky. Kapitola „Associations“ pak míří přímo k tématu konkrétních (sebe)organizačních aktivit. Představuje dokumenty vztahující se ke třem různým romským a pro-romským spolkům, které byly všechny místně svázané s východním Slovenskem, resp. přímo s Košicemi (viz např. Jurová, Zupková 2007) – „Spoločnosť pre štúdium cigánskej otázky“ (zal. 1931), „Lavutarisz – kultúrny a sociálny spolok Cigánov na Slovensku“ (zal. 1936) a „Unie československých cigánských hudebníků pro Č.S.R.“ (pokus o založení 1927).

Výběr ukazuje, že zatímco o spolkové činnosti Romů a Sintů na meziválečném Slovensku je možné nějaké – byť lokálně omezené – informace shromáždit, o hnutí Romů v českých zemích není pro dané období známo téměř nic.

Jedinou zmínkou o formování sebeorganizace v Čechách tak zůstává poznámka Josefa Serinka k (nezdaru) pokusu o organizaci shromáždění zástupců Romů v Teplicích s mezinárodní účastí (Serinek, Tesař 2016, 1: 37). Jinou možnost vhledu do společensko-politického dění mezi Romy v českých zemích nabízí text Markéty Hajské v tomto čísle *RDž*. Co se týče Moravy, je jedinou známou spolkovou činností působení romského divadelního sdružení ve Strážnici (viz text Lady Vikové a Dušana Slačky v tomto čísle *RDž*). Pokud byla ale tématem knihy širší společenská participace Romů, nabízelo by se věnovat se například tématu Romů a Romek studujících na meziválečných středních, případně i vysokých školách (Tomáš Holomek, Antonín Daniel, Anna Danielová), nebo přímo činnosti Antonína Daniela spojeného s veřejným používáním romštiny a spoluprací s časopisem *Journal of the Gypsy Lore Society* (viz Závodská 2018). Bylo by zajímavé vědět, jaký editorský záměr vedl k vyloučení těchto momentů z koncepce československé kapitoly, a jaké další oblasti případně autor a editoři zvažovali, když koncepci kapitoly promýšleli.

Základní perspektivou je důraz na představování Romů v historii nejen jako členů etnické skupiny, se kterou se identifikovali/byli identifikováni, ale i jako členů daných místních společností, souznějících se zájmy a problémy společenských skupin definovaných jinak než na základě etnicity. Tyto dvě polohy společenského aktivismu představují Marushiakova s Popovem jako dvě základní „dimenze existence Romů“. Tímto způsobem se vymezují proti exotizujícímu obrazu komunit Romů jako sociálně izolovaných, do sebe uzavřených společenství, a také od toho, co nazývají „Romo-centrickým pohledem“ určité části romistické produkce, která různé fenomény sleduje s výhradním zaměřením na Romy bez zohlednění širšího kontextu. Emancipační hnutí Romů v meziválečné Evropě tedy chápou ve smyslu ustanovování Romů jako kolektivních aktérů v národních historiích jednotlivých sledovaných států. Projevovalo se zakládáním vlastních reprezentací hájících zájmy a práva Romů jako skupiny a usilujících o narovnání nerovné pozice Romů v místních společnostech a zároveň o uchování a rozvoj jedinečné etnicko-kulturní identity svého společenství. Autory ovšem stejnou měrou zajímá také dobová společensko-politická participace Romů a občanský rozměr jejich aktivismu, když upozorňují na spoluúčast některých Romů na místních hnutích za národní osvobození, nebo jejich napojení na dobové komunistické hnutí.

Jedním z hlavních cílů knihy je zpřístupnit prameny vzniklé v kontextu společenské aktivizace Romů. Takové, u jejichž vzniku doboví romští aktéři a aktérky přímo stáli, nebo k němu nějak přispěli. Jde například o dopisy adresované různým zástupcům státní správy a dalším veřejným aktérům, stanovy zakládáných organizací, novinové, ale i policejní zprávy o jejich činnosti, pozvánky na veřejná shromáždění a reporty z nich, memoáry jednotlivých aktérů či jejich pozdější nekrology, ale zařazena je třeba i zpráva o přijetí zápisu romštiny, včetně romské abecedy zapsané azbukou (s. 710–712), nebo úvodník nově založených romských

novin *Romano lil* publikovaných v Bělehradě (s. 235–239). Vedle takových typů pramenů v knize nalezneme i rozhovor s neromským předsedou sdružení na podporu sociálního povznesení Romů na Slovensku zaměřený na představení činnosti dané organizace (s. 572–574). Na jednu stranu jasně popisuje zásadní limit působení dané organizace, jímž je odmítání československé neromské veřejnosti Romy mezi sebou přijmout, zároveň ale zprostředkovává vzhled do způsobu přemýšlení tohoto humanisticky založeného lékaře o Romech, ukotveného v dobové představě rasových hierarchií a diskurzu československé civilizační mise. I díky tomu pramenná část knihy nabízí sympaticky nuancovaný vzhled do způsobu přemýšlení různých aktérů o pozici Romů v daných společnostech a do dobových limitů rozvoje sledovaných emancipačních aktivit. To slouží jako významné připomenutí heterogenosti aktérů těchto hnutí, souvisejících s jejich lokální ukotveností ve fyzických hranicích států, ale i v myšlenkových hranicích místní debaty o Romech a její historické geneze.

Tato heterogenost se bohužel ztrácí v některých pasážích zejména shrnujících komentářů, kde jejich autoři přistupují na „psaní o Romech“ v poměrně homogenizujících kategoriích, i když se editoři knihy právě vůči tendenci některých romistů uchylovat se k příliš zobecňujícím a nutně zavádějícím formulacím vymezují hned ve svém úvodním textu. Například v debatě týkající se tématu rezistence/odporu, kterou odvíjejí od textů Jamese Scotta (a odkazují se hned na čtyři jeho texty), tak bohužel i Marushiakova s Popovem přistupují na možnost představovat Romy jako jednolitou skupinu. V opozici k jejich obrazu jako skupiny, která je – řečeno se Scottem, jakkoli Scott v knize, na kterou citát odkazuje (Scott 2009), o Romech konkrétně nemluvil – „mistrem umění nenechat se ovládnout“ ve stejně homogenizujícím argumentu tvrdí, že „Romové se skutečně stali mistry nechat si vládnout,“ když „byli nejen po staletí schopni žít v podmínkách etnicky ‚cizích‘ států, ale dokonce byli schopni (alespoň do určité míry) přetvořit tyto státy do ‚svých‘“ (s. 1015). Stírá se tak síla jejich argumentu a pozorování, že obecným rysem sledovaných emancipačních hnutí bylo vyjednávání podmínek existence Romů jako místní menšiny vedené právě z občanských pozic. Texty romských aktivistů demonstrují vlastní integrální patření do struktur dané společnosti, včetně principů občanství, na kterém stavěli a ze kterého odmítali být vyloučeni. Tato teze by se mohla plněji rozvinout spíše v nuancovanější debatě o povaze rezistence/odporu a podmínkách a možnostech sebeidentifikace se státem jako strukturou, resp. strategiím vyjadřování loajality – v situaci, kdy představitelé Romů neměli k dispozici nic jiného než právě struktury dominantní neromské společnosti, a trvající na svém romství čelili mimo jiné neromským předporozuměním toho, co znamená „cizí“ a „cizí“. Na druhou stranu právě díky tomu, že kniha zpřístupňuje konkrétní, lokálně ukotvené prameny, je ovšem možné polemiku o existujících interpretačních rámcích dějin Romů vést informovaněji a nuancovaněji.

Pozornost upoutá také editorský přístup k používání termínu „Roma/Romani“ a „G*psy“, kdy jsou to právě neromská apelativa, která textu knihy jako celku dominují. Jako většina historiků trvají i editoři (s. xxxi-xxxii) na používání neromských označení odvozených v evropských neromských jazycích od termínů „Athinganoi“ a „Aiguptoi“. Poukazují na fakt, že historicky označovala i jiné lidi nebo situačně naopak jen část těch, které by bylo možné z hlediska současného jazykového úzu označit za Romy. Jakkoli je tento historiografický argument platný, neměl by ovšem zastínit ještě jeden zásadní aspekt používání apelativních termínů v dobových pramenech – utváření a udržování negativní sociální konotace a kategorizace Romů v rámci společenských mocenských hierarchií. V realitě psaní o dějinách Romů proto není tak jednoduché se vyrovnat s odpovědností vůči autentické reprodukci dobových pramenů a zároveň se s odpovědností distancovat od reprodukce společensky problematických kategorizací Romů.

Problém s volbou adekvátního označení Romů jako aktérů dějin vyvstává u této knihy o to víc, že mapuje romská emancipační hnutí, jejichž romští aktéři se ke své etnicitě jako pozitivní hodnotě hlásili. Není tedy pochyb, o kom prameny mluví – jde o etnicky definované členy společenství v současnosti označované za Romy. Ovšem i když se doboví aktivisté k romství jako svojí identitě hlásili, pokud svoje texty psali v neromských jazycích, používali pro svoje sebeoznačování neromských apelativ. Část z nich terminologickou otázku patrně vůbec neřešila, ale určitá část v knize prezentovaných pramenů ukazuje, že někteří z nich považovali neromská apelativa za problematická. Protože ale použití vlastních identifikačních termínů nebylo vůbec samozřejmostí dobové veřejné komunikace, řešili tento problém i tak, že se terminologickému tlaku sice podvolili, ale alespoň na některých místech svých textů se vymezili proti negativním konotacím používaných apelativ. Je obtížné vždy jednoznačně tyto momenty identifikovat a interpretovat záměr pisatelů, je ale produktivní je jako naznačení vedoucí tímto směrem nepřehlížet. Naopak například mezi aktivisty v Rumunsku se již ve třicátých letech ustálilo právě používání autonyma Rom. Zatím nejstarší apel na používání autoetnonyma Rom pochází z r. 1907 z Finska (s. 674–675). V úvodníku časopisu *Kiertolainen* vydávaným finskou misijní organizací soustřeďující se na práci s a mezi Romy ho zformuloval v opozici proti finskému apelativu „Mustalainen“ Oskari Jalkio. Jak uvádí autorka kapitoly knihy věnované Finsku, Raluca Bianca Roman, Jalkio byl neromský pastor mluvící romsky, zakladatel zmíněné misijní organizace, která ve svých aktivitách dávala jistý prostor Romům jako lidem, na jejichž názoru záleží, a podporovala i výuku romštiny – sama ve svém názvu ovšem Jalkiem problematizovaný termín nesla (s. 676–678). Finské apelativum znamená doslova „černý“, resp. „člověk tmavé pleti“, je tedy konstruované jinak než obě apelativa nejběžněji používaná v jiných částech Evropy, ale vzhledem k jeho společenským konotacím je možné ho považovat za ekvivalentní (s. 675). Hned v úvodu svého textu zprostředkovává Jalkio jasný postoj Romů, se kterými byl v kontaktu, k jejich

označování ve finštině, evidentně sdílený částí Romů napříč stoletími: „Romové často říkají: ‚Když slyšíte slovo Mustalainen [G*psy, c*kán], bolí to jako rána nožem.‘“ Můžeme se ptát, kteří Romové ve kterých částech Evropy tento postoj sdíleli, kdy a jaké měli prostředky a podmínky, aby ho veřejně vyjádřili, získali pro něj pochopení a podporu a tuto praxi začali měnit. A lze si také klást otázku, co toto poznání znamená pro promýšlení apelu na neredukování jazyka pramenů a dobového myšlení a jak jinak nasvětluje volbu jazyka v historických textech.

Kniha bohužel nedává příliš uspokojivou odpověď na to, jak se s těmito nálezy a dilematy vyrovnávat. Problém používání dobového jazyka v parafrázích a analýze dobového myšlení řada autorů jiných publikací řeší například uvozovkami, tento přístup se však v knize *Roma Voices in History* neobjevuje – jakkoli různí autoři v knize uvozovky jako upozornění na citaci, nebo i distanci občas používají, neromská apelativa v nich stojí zřídka. Z textu knihy vyplývá, že přihlášení se k odpovědnosti nezkreslovat jazyk pramenů činí použití neromských apelativ zdánlivě neproblematickým všude, kde je možné ho odůvodnit právě autenticitou reprodukce. Paradoxně pak zůstává nevyjasněná otázka, kde je potom vůbec místo pro použití termínu „Rom“. Úvodní text editorů k tomu uvádí, že se vyskytuje v autorských komentářích „podaných z dnešní perspektivy, ve kterém je [popisované emancipační hnutí] chápáno jako fenomén, který se nadále vyvíjí.“ V komentářích editorů je zřejmé, že se o výše uvedené odlišení používání romských a neromských termínů konzistentně snaží, místy se ale i v těchto textech objevují pasáže, které naznačují přijatelnost zaměnitelnosti obou termínů v současnosti (ve prospěch apelativa). Například při debatě o vlivu komunistického hnutí na sledované procesy tak autoři ve stejném odstavci mluví o tom, že „v SSSR cikánští aktivisté vepisovali svoje vize do obecného ideologického diskurzu“ a zároveň konstatují, že i „v jiných státech daného regionu [...] byli vedoucí romští aktivisté s komunistickým hnutím spojeni“ (s. 1012–1013). Někteří z autorů problém přenosu dobového jazyka do jejich současných komentářů neřeší vůbec (viz například paralelní používání obou termínů v kapitole k Rumunsku v komentářích P. Mateiho nebo I. Duminici – s výjimkou textů, vztažených k pramenům, které samy označení Rom používají). V československé kapitole se zase setkáváme s tím, že zatímco v názvech jednotlivých podkapitol je použit termín „Rom“, v komentářové části se s ním setkáme jen zřídka, nebo také vůbec. Pavel Baloun ale na problém používání apelativ alespoň upozorňuje distancující se formulací „takzvaní“ nebo „označování za...“.

Celkový dojem ze způsobu zacházení s apelativními termíny napříč celou publikací budí rozpaky. Jistá míra reprodukce dobového jazyka je nevyhnutelná, ale její nadužívání zejména v situaci, kdy není možné se spolehnout na uvozovky jako upozornění na vyjádření odstupu od negativně konotovaného užívání konkrétních jazykových prvků, může vyznít i jako legitimizace používání stigmatizujících termínů. Spoléhat na to, že si čtenář při každém výskytu apelativa

uvědomí, že tak autoři jen poukazují na dobový termín a jeho potenciálně širší či užší dobový obsah, je problematické. Nabízí se i otázka, do jaké míry kdo z badatelů toto téma vůbec jako problém pociťuje. Inspirována přednáškou Margarety Matache v Praze v roce 2024, sama nyní spolu s jinými badateli experimentují – jak je vidět i z výše uvedeného textu – s možností vyjadřovat distancování se od stigmatizujících termínů pomocí hvězdičky. To umožňuje odlišovat použití uvozovek jako neutrální označení citace dobového jazyka od upozornění na odstup od jazyka negativně zatíženého. Zároveň se ve svých textech snažím ještě pečlivěji zvažovat, kdy je skutečně nutné neromská negativně konotovaná apelativa používat, s výjimkou přímé citace pramenů.

Výše uvedená rozprava nad některými aspekty knihy *Roma Voices in History* ovšem nijak nezpochybňuje, že představuje významný milník v historii psaní dějin Romů, kdy poznání historie z perspektivy romského aktérství, tolik prosazovaného právě v současné době, posouvají do počátku 20. století. Představuje základní pramennou publikaci pro lidi věnující se historii Romů v Evropě, ale i nedocenitelný zdroj materiálu pro využití v badatelsky zaměřené výuce. Právě proto, že se jedná o knihu tak významnou, je ale důležité se ptát, jaké druhy dalších inspirací nebo naopak problémů spojených se psáním dějin Romů přináší, a dále o nich debatovat.

Helena Sadílková¹

1 Helena Sadílková je vedoucí Oddělení romistiky ÚESEBS FF UK. E-mail: helena.sadilkova@ff.cuni.cz

Literatura:

- Baloun, P. 2022. *Metla našeho venkova!: Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Praha: Scriptorium.
- Dunajeva, J. 2023. Dekolonizace produkce vědění. Kritický obrat v romistických studiích. *Romano džaniben* 30 (1): 107–117.
- Dunajeva, J. 2022. Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova, Aleksandar Marinov (eds.): *Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. *Romano džaniben* 29 (2): 139–143.
- Jurová, A, Zupková, E. 2007. Rómovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby i regiónu (1918–1938). *Bulletin MRK* 16: 105–111.
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2022. *Roma Portraits in History*. Leiden: Brill/Schöningh. Dostupné z: <https://doi.org/10.30965/9783657705191> [cit. 12. 9. 2024.]
- Roman, B. R., Zahova, S., Marinov, A. 2021. *Roma Writings*. Leiden: Brill/Schöningh. Dostupné z: <https://doi.org/10.30965/9783657705207> [cit. 12. 9. 2024.]
- Scott, J. C. 2009. *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Serinek, J., Tesař, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie, I. svazek*. Praha: Triáda.
- Závodská, M. 2018. Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela. *Romano džaniben* 25 (1): 59–92.

Zilli Schmidt

Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen Sinteza

Herausgegeben von Jana Mechelhoff-Herezi und Uwe Neumärker

Berlin: Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2020, 175 s., ISBN: 978-3-942240-36-9

Zilli Schmidtová

Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky

Praha/Kroměříž: Triton, 2023, 160 s., ISBN: 978-80-7553-563-4

Generace přímých pamětníků a pamětnic událostí 2. světové války už téměř odešla, ale našťastí nám někteří zanechali záznamy svých vzpomínek. Cítím vděčnost za každé jednotlivé svědectví, jsou to mementa křehkosti lidského společenství. V posledních letech narůstající napětí ve společnosti nám ukazuje potřebnost připomínky toho, jak je člověk schopen se vůči člověku zachovat.

Přesně toto klima se stalo i motivací pro Zilli Schmidt, německou Sintku, která na rozdíl od své dcerky, rodičů a dalších mnoha příbuzných a přátel přežila koncentrační tábor Auschwitz II – Birkenau, aby na sklonku svého života sdílela svůj životní příběh, ač jeho vyprávění pro ni nebylo vůbec snadné. „Tu bolest, tu cítím tak jako tak. Ale když to vše budu vyprávět, musím přeci najít slova, aby tomu porozuměli lidé, kteří to nezažili. Nebudu mít schopnost vyprávět to tak, aby tomu bylo porozuměno,‘ toho jsem se bála“ (s. 90 v originále, vlastní překlad).

Jak sama Zilli Schmidt popisuje, musel přijít ten správný čas, a především ti správní lidé, aby dokázala sdílet svůj příběh s veřejností. Historikům nebyla jako pamětnice zcela neznámá, v únoru 1988 například vystoupila jako svědkyně

v procesu s bývalým SS-Rottenführerem Ernstem-Augustem Königem,¹ který byl v Auschwitz II – Birkenau vedoucím bloku. Nicméně až na podzim roku 2014 svolila svůj příběh vyprávět historikovi Heiko Haumannovi, který sbíral materiál pro svoji monografii o dějinách Sintů v německojazyčném regionu. Příběh Zilli Schmidt se nakonec stal hlavní dějovou linkou jeho knihy *Die Akte Zilli Reichmann. Zur Geschichte der Sinti im 20. Jahrhundert* (Spis Zilli Reichmann. K dějinám Sintů ve 20. století) z roku 2016, ve které se věnuje kultuře a každodennímu životu Sintů v Německu od dvacátých let 20. století až do přelomu tisíciletí.

O pár let později si pak důvěru Zilli Schmidt získal kolektiv berlínské organizace Romatrial spolu s editory knihy Janou Mechelhoff-Herezi a Uwem Neumärkerem, kteří s paní Schmidt natočili v roce 2018 životopisné vyprávění² a následně několik dalších rozhovorů. Výsledkem je v roce 2020 vydaná autorizovaná biografie Zilli Schmidt: *Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen Sinteza*. O rok později vyšla kniha v anglickém překladu a – na české poměry až nebývale rychle – v roce 2023 vyšel i český překlad pod názvem: *Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky*.

Zilli Schmidt se narodila 10. června 1924 v obci Hinternah do rodiny Reichmannových. Otec provozoval pojízdné kino, se kterým jezdili po Durynsku a Bavorsku. S nástupem nacistů se museli začít omezovat, ale strach zprvu neměli. Otec věřil, že zatýkají jen zločince. V roce 1939 se už ale rodina necítila v Bavorsku bezpečně, represe ze strany policie a státu se stupňovaly. Reichmannovi se rozhodli hledat útočiště nejprve v Sudetech v Chebu a Karlových Varech, později ve Francii. V Chebu se Zilli Schmidt v roce 1940 narodila její jediná dcera Gretel. Při jedné návštěvě sestřenic ve Štrasburku byla Zilli zatčena a po pobytu v několika vězeních na území Německa byla poslána do tábora v Letech u Písku, odkud se jí podařilo po třech týdnech uprchnout. Skrývala se u příbuzné v České Lípě, kde ji odhalila razie gestapa a v březnu 1943 ji nacisté deportovali jako první z rodiny do koncentračního tábora Auschwitz II – Birkenau.

Zilli Schmidt se zde postupně shledala s celou svou rodinou a snažila se příbuzným pomáhat přežít zdejší nelidské podmínky. Kradla jídlo, oblečení, několikrát málem přišla o život, ale jak zdůrazňuje: Bůh stál na její straně. V předvečer 2. srpna 1944 byla přidělena do transportu praceschopných vězňů a vězeňkyň do koncentračních táborů v německém vnitrozemí. Chtěla zůstat s rodinou, ale Mengele ji udeřil a donutil vrátit se do transportu. Odjela do Ravensbrücku netušíc, že její dcera, rodiče a další příbuzní tu noc v Auschwitz II – Birkenau při hromadné vraždě zbývajících vězňů tzv. cikánského

1 24. ledna 1991 byl odsouzen k doživotnímu trestu odnětí svobody. König následně spáchal sebevraždu.

2 Jeden z rozhovorů je dostupný on-line na youtube: https://www.youtube.com/watch?v=1g9U_C33muo [cit. 5. 6. 2024].

rodinného tábora zahynuli. Z Ravensbrücku se Zilli Schmidt podařilo utéct do Berlína a díky falešným dokladům se do konce války skrývala nedaleko Vídně.

Po válce se Zilli Schmidt shledala pouze se svými dvěma bratry, kteří jako jediní z rodiny přežili. Seznámila se s hudebníkem Antonem Schmidtem, kterého potkal stejný válečný osud a byl jí v životě velkou oporou. V roce 1948 se vzali a s jeho kapelou cestovali po Německu a snažili se dohnat ztracená léta svého mládí. Nikdy se bohužel nezbavila zdravotních následků z věznění, trpěla depresemi.

Byla také nucena vést mnohaletý boj s německými úřady o důstojné odškodnění za utrpení a bezpráví, které na ní bylo nacisty spácháno. Nacistické pronásledování Sintů a Romů uznala německá vláda za rasové (a tedy oprávněné k odškodnění) až v roce 1982. V závěrečných kapitolách popisuje Zilli Schmidt, proč a jak se rozhodla na sklonku svého života svůj příběh zveřejnit, a také svůj vztah k Bohu:

„Měl se mnou plán: Někdo musí vyprávět, co s náma Sintama tenkrát nacisti dělali. Ani dnes to mnozí nevědí. Ale naši lidé nesmí upadnout v zapomnění.“
(s. 8 v originále, vlastní překlad)

Poselství Zilli Schmidt je jasné a dovolím si zde první komentář k českému překladu, jehož název zní: *Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky*. Bůh ale s Zilli Schmidt neměl nějaký neurčitý plán. Z každé části vyprávění rezonuje přesvědčení Zilli Schmidt, že veškeré životní útrapy ustála a tak požehnaného věku se dožila z jednoho jediného důvodu: aby podala své svědectví. V tomto duchu by se kniha česky měla – věrněji originálu – jmenovat: *Bůh se mnou měl plán! Vzpomínky německé Sintky*.

Biografie Zilli Schmidt je členěna do prologu a šesti tematických celků chronologicky pokrývajících její celý dosavadní život. Knihu uvádí (v německém originále) krátká předmluva Claudie Roth³ a uzavírá doslov editorů rekapitulující životní cestu Zilli Schmidt. K tomu je otištěn bohatý obrazový materiál pokrývající archivní rodinné fotografie, faksimile dobových nacistických dokumentů a fotografie z období vydání knihy, kdy se Zilli Schmidt začala objevovat na veřejnosti, účastnila se veřejných přednášek apod.

K německému vydání není co dodat, snad jen upozornění na překlep, který korektorkám unikl – jedna z autorek rozhovorů s Zilli Schmidt Veronika Patoková je ve skutečnosti Veronika Patočková.

3 V době vydání knihy (od října 2013 do prosince 2021) viceprezidentka německého Spolkového sněmu, od prosince 2021 je Federální komisařkou pro kulturu a média.

Českého překladu knihy se ujal Ruben Pellar ze známé překladatelské rodiny. Sám tlumočí a překládá z celé řady jazyků a pro jazyk nizozemský a romský je i soudním tlumočnickem. K tématu knihy má blízko z vícero stran. Na začátku osmdesátých let byl frekventantem kurzu romštiny Mileny Hübschmannové na Jazykové škole v Praze a k tematice holokaustu přeložil již několik titulů – naposledy mu vyšel v roce 2019 překlad *Já, Emilie Schindlerová* (Rosenberg 2019). Překladu knihy se ujal, jakmile spatřila v Německu světlo světa, a je jistě jeho zásluhou, že byla v českém jazyce celkem záhy také vydána. Není bez významu, že knihu překládal v době budování památníku v Letech u Písku, a zcela jistě vnímal, že zdejší společnost nutně potřebuje příběh někoho, koho se internace v táboře v Letech osobně týkala.

Za slabinu českého překladu ovšem považuji, že vyšel v nakladatelství Triton. Přála bych příběhu Zilli Schmidt, aby vyšel pro české čtenáře se stejnou nakladatelskou péčí jako v originále. Nakladatelství Triton založil v devadesátých letech Stanislav Juhaňák a vybudoval respektovaný nakladatelský dům vydávající medicínskou literaturu, který později rozšířil své portfolio o sci-fi a fantasy a dnes se nebrání již žádnému žánru. Biografie Zilli Schmidt zde vyšla jako 2406. publikace a nakladatelská rutina je na knize citelně znát. Typograficky kniha bohužel připomíná právě popularizační literaturu typu *Dítě od početí do puberty* (Velemínský 2017), nikoli osobitě životopisné vyprávění.

Jako první si čtenář všimne jména autorky. V českém překladu vychází přechýlené. Považuji to za přežitek a můj názor sdílí i někteří knihkupci, kteří i u českého vydání uvádí nepřechýlené Zilli Schmidt. To by mohl být jen generačně odlišný pohled na věc, nicméně jiní knihkupci uvádí jako autorku vedle Zilli Schmidtové i Cäcilii „Zilli“ Reichmannovou.⁴ Na vině je přebal českého vydání, kde je na záložkách překlad medailonku Zilli Schmidt tak, jak je i na zadní straně originálu, ale obohacený o její jméno za svobodna a o formu křestního jména, které od dětství neužívala: tedy Cäcilie Reichmann, respektive Reichmannová. A na závěr na záložce knihy vlastní dovětek nakladatele:

„Příběh Cäcilie Reichmannové není jen pietním dokumentem vydávaným z úcty k obětem romského holokaustu, ale líčí i život německých Sintů na základě osudů jedné rodiny. Je zároveň ojedinělým seznámením s duší a myšlením výjimečné osobnosti, kterou Cäcilie Reichmannová byla.“

Ještě jsem se nesetkala s tím, aby bylo uváděno jméno za svobodna, které autorka neužívá. Považuji to vůči ní za velice neuctivé a bez respektu k její vlastní volbě a v neposlední řadě i z hlediska marketingu knihy za dost nepraktické. Nicméně to zapadá do nekoncepční a odbyté práce nakladatele s přeloženým textem. Celkově hodnotím i samotný překlad jako ne příliš zdařilý. Text je

4 Srov. <https://www.databazeknih.cz/autori/cacilie-reichmann-schmidt-155134> [cit. 5. 6. 2024]

přeložen velice doslovně, což mu ubírá na plynulosti a čtivosti. Kritika zde jde za odpovědnou redaktorkou Violou Somogyi, která se neměla bát sáhnout odvážněji do skladby vět a stylistiky. Je obtížné udělat z mluveného slova psaný text tak, aby zůstala zachována dynamika vyprávění, ale zároveň text nevyzníval kvůli např. pro mluvené slovo typickým krátkým větám a jednoduché větné stavbě vůči autorce neuctivě. Tuto genezi textu bylo třeba brát při překladu i během redakce na vědomí. Zároveň mohla redaktorka vychytat i další věci, jako např. překládání Auschwitz na Osvětim oproti dnešnímu úzu, psaní o dceři Gretel v mužském rodě (s. 33), nejednotné a nedůsledné užívání kurziv⁵ apod.

Co bych ale vytkla přímo překladateli, jsou jeho poznámky pod čarou, kterými text komentuje. Byly jistě míněné v dobré víře obohatit čtenáře o další informace, ale někdy méně znamená více. Na místě jsou samozřejmě poznámky relevantní k překladu, byť by bylo vhodnější je umístit souhrnně do jedné poznámky překladatele na závěr knihy. Za nepřípustné ale považuji poznámky k obsahu, které jsou nahodilé, nekoncepční, psané bez dostatečné erudice a neozdrojované, nebo dokonce s pamětníci polemizují.⁶ Uvádím jeden příklad za všechny, kde Ruben Pellar komentuje informaci, že Zilli s bratrem Hessem měli před válkou jistý putovní sešit, se kterým se museli na jednotlivých štacích přihlašovat a odhlašovat ve škole:

„V době národního socialismu musel mít tzv. bezdomovec (Wohnungsloser) vandrovní knížku (Wanderbuch) jako povinný průkaz, do kterého se zapisovaly cesty putování a místa ubytování – neměl-li ji dotýčný, mohl být zatčen. V Československu byly zavedeny tzv. kočovnické listy Zákonem o potulných cikánech ze dne 14. července 1927. Nevím, zda byly ‚kočovnické knížky‘ romských a sintsých dětí totožné s touto knížkou, či šlo o zvláštní knížku určenou evidenci školní docházky dětí kočovníků (pozn. překl.).“ (pozn. 8, s. 28)

Potvrzuje se přiznané, že Ruben Pellar neví, protože Zilli Schmidt zřejmě vzpomíná na tzv. putovní sešit, jehož zavedení inicioval Bavorský zákon č. 104 z 16. července 1926 o „potírání cikánů, kočovníků a práce se štiticích“, který mimo jiné zakázal až na výjimky rodinám s dětmi školou povinnými „kočovat“. Pokud rodina dostala udělenou výjimku, musely záznamy v předmětném sešitě dokládat, že rodiče svým dětem školní docházku zajišťují (Bayerische Gesetze 1927).

5 Český překlad stejně jako předloha užívá kurzivu u prvního užití cizojazyčného jména, ale je to dodržováno nedůsledně a paradoxně např. i tam, kde se v českém znění o cizojazyčné jméno nejedná, jako např. Pankrác, Kanada apod.

6 S. 39, pozn. 9, kde překladatel polemizuje se vzpomínkou Zilli Schmidt, že v táboře v Letech u Písku byly rodiny ubytované pohromadě.

České vydání se jinak liší od německého originálu ve třech ohledech. Kniha je po úvodech Zilli Schmidt a Claudie Roth obohacena o třetí (sic!) předmluvu Markuse Papeho nazvanou „Přemýšlení“, původní obrazové přílohy jsou zredukované a knihy mají odlišnou vazbu.

K předmlouvám: Nejsem v případě autobiografií jejich fanynka. Domnívám se, že svědectví pamětníků a pamětnic jsou dostatečně výmluvná a nepotřebují za každou cenu úvody a kontextualizaci v doslovecích. Nicméně chápu, že téma holokaustu Romů a boj za jeho uznání jsou témata stále veřejnosti spíše neznámá, a může být tedy přínosné, když si o něm čtenáři budou moci v doslovu knihy něco přečíst, ideálně s odkazy na relevantní a fundované zdroje. Stejně tak také chápu, že marketingově dobře funguje, když je v knize předmluva někoho veřejně známého a respektovaného. Pro německý region je takovou osobností jistě Claudie Roth, která je ale pro české prostředí – přízně si – téměř neznámá, a její úvodní slovo tak nemůže mít u nás patřičný ohlas. Překlad a zařazení této předmluvy do českého vydání tím ztrácí na významu.

Markus Pape, oslovený vydavatelem k napsání další předmluvy pro české vydání, je v Praze žijící německý novinář, publicista a aktivista, který se dlouhodobě věnuje tématům rasismu a diskriminace a je autorem popularizační knihy z devadesátých let o koncentračním táboře v Letech u Písku *A nikdo vám nebude věřit* (Pape 1997). V předmluvě využívá svou znalost českého i německého kontextu, do kterého kniha vstoupila. Jeho text je rozhodně pro knihu informačně obohacující a jako doslov by byl skvělý. Snad až na jednu věc – hned ve druhé větě Pape čtenáře seznamuje s termínem *porajmos*, romským ekvivalentem pojmu holokaust. Označení *porajmos* bylo ale v posledních letech podrobeno kritice⁷ s relevantními argumenty, a bylo by tedy žádoucí tuto diskusi minimálně uvést, ideálně také reflektovat, a nepodílet se tak na dalším nekritickém šíření pojmu.

Za komentář stojí i obrazová příloha biografie Zilli Schmidt, kterou tvoří pečlivě sestavený soubor archivních i soudobých snímků na 64 stránkách obsahujících i několik pokladů. Sintové nezveřejňují fotografie svých zemřelých, protože je to pro ně citlivá a intimní záležitost. Tlumočila jsem jednání nakladatelství Kher s Philomenou Franz při přípravách vydání její biografie (Franz 2021), a byla tak přímým svědkem jejího vnitřního boje mezi ctěním tradice na straně jedné a pochopením potřeby dokumentace na straně druhé. Je projevem nesmírné důvěry Zilli Schmidt ve vydavatele své biografie, že poskytla k otištění (dle svých slov) to nejcennější, co má – fotografii nacisty zavražděné dcerky. Když jsem v roce 2020 poprvé listovala knihou, byla jsem z fotografie dojatá.

⁷ Za všechny např. <https://romea.cz/cz/komentare/renata-berkyova-porajmos-jako-zrcadlo-odsunutí-romu-na-periferii> [cit. 5. 6. 2024].

V českém vydání je barevná příloha zredukovaná na 32 stran, fotografie Gretel zde chybí, podobně jako zde není ani fotografie zachycující Zilli Schmidt u řečnického pultu 2. srpna 2018 u příležitosti 74. výročí likvidace tzv. cikánského rodinného tábora v Auschwitz II – Birkenau. Tuto noc zde zemřela jak Gretel, tak rodiče Zilli Schmidt, její sestra se šesti dětmi a dalších přibližně 4 300 Romů a Sintů. 2. srpna 2018 k této tragické události promluvila Zilli Schmidt poprvé veřejně, v knize sama na své vystoupení a jeho okolnosti vzpomíná a její fotografie u řečnického pultu je bez diskuze jedna z těch v původní knize zásadních. Můžeme se jen domnívat, proč a jak k selekci fotografií pro české vydání došlo. Mimochodem anglickojazyčné vydání (2021) má obrazovou přílohu kompletní.⁸

Pozitivní je u českého překladu graficky výrazné uvedení jména překladatele na samotném přebalu knihy, což dnes ve světě bývá standardem, nicméně v české kotlině se nedaří prosadit ani u nakladatelů, kteří jinak práci překladatelů ctí a adekvátně finančně hodnotí. Jen škoda, že byla z titulní strany na zadní stranu přebalu odsunuta jména editorů. Editorství Jany Mechelhoff-Herezi a Uwe Neumärkera – jak to u podobných biografii vycházejících z mnohahodinových rozhovorů bývá – hraničí totiž s autorstvím a není vůči jejich zásluze na textu citlivé je odsunout až na poslední místo.

Závěrečné postesknutí, proč se domnívám, že Triton českému vydání nevěnoval dostatečnou nakladatelskou péči, je, že kniha vyšla v naprosté tichosti. Nakladatelství její vydání ani neinzerovalo na svých sociálních sítích, dlouhé měsíce nebyla kniha dostupná ani v knihkupecké síti a zájemci si ji museli dohledat na e-shopu nakladatelství. Distribuce a marketing jsou dnes naprosto samozřejmou součástí nakladatelské práce a procesu vydání knihy. Postprodukce zdaleka nekončí ve skladu, kam se doveze kniha z tiskárny.

Tento dluh českého vydání vůči Zilli Schmidt ale může pomoci splatit kdokoli a doufejme, že se s knihou ve veřejném prostoru brzy setkáme, například u příležitosti veřejného čtení. Zilli Schmidt byla přesvědčená, že se požehnaného věku dožila, protože s ní měl Bůh plán – potřeboval ji jako svědkyni. Díky za tu sílu, kterou v sobě našla a která jí umožnila své svědectví předat. Je teď na nás to svědectví nést dál a postarat se o to, aby nebylo zapomenuto.

Eva Zdarilová⁹

⁸ Za konzultaci ohledně anglického vydání děkuji Veronice Patočkové.

⁹ Autorka působí na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. E-mail: eva.zdarilova@centrum.cz

Literatura

- Bayerische Gesetze. 1927. *Band 2 Bayerische Gesetze und Verordnungen*, Berlin, Boston: De Gruyter. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/9783112358429> [cit. 1. 8. 2024].
- Franz, Ph. 2021. *Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust*. Praha: Kher.
- Haumann, H. 2016. *Die Akte Zilli Reichmann. Zur Geschichte der Sinti im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit*. Praha: G plus G.
- Rosenberg, E. (ed.). 2019. *Já, Emilie Schindlerová*. Praha: Triton.
- Schmidt, Z. 2021. *God Had Something in Store for Me! Memories of a German Sintezza*. Berlin: Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas.
- Velemínský, M. 2017. *Dítě – od početí do puberty*. Praha: Triton.

Romano džaniben – 31. ročník – 1/2024

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.
Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory
aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2024.

MINISTERSTVO
KULTURY

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktoři: Renata Berkyová, Jan Ort, Lada Viková, Eva Zdařilová

Jazykové korektury: Anežka Hejnicová, Arne B. Mann, Ilona Vlčková

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
Martin Fotta, PhD; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;
Mgr. Alexander Mušinka, PhD.; doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.;
Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková, Ph.D.;
Mgr. Tatiana Zachar Podolinská, Ph.D.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545 (Print)

ISSN 2788-3809 (On-line)

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce.